

БІБЛІОТЕКА ЧУЖОЗЕМНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

БЕРНАРД ШОВ
ТВОРИ

ТОМ
VII

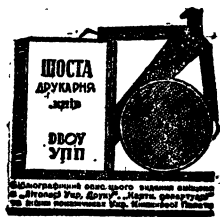
ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

БЕРНАРД ШОВ

Л Ю Д И Н А
Й НАДЛЮДИНА

Переклад
Т. Ф. ЛАПОНОВА

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ 1932 КИЇВ

ЛЮДИНА Й НАДЛЮДИНА

ПЕРЕДМОВА ДО ПОПУЛЯРНОГО ВИДАННЯ „ЛЮДИНА Й НАДЛЮДИНА“.

Я маю особливі міркування, коли роблю цю книжку набагато приступнішою, ніж це можливо навіть за доби вільних книгарень і при умові й так загально-приступної ціни моїх книжок. Ці міркування походять з самої назви—„Комедія і філософія“. Цю книжку можна б було назвати й релігією, бо видиво пекла в 3-ій дії, що його ніколи не подавали на сцені разом, а як окрему річ, має на меті бути якимсь відкриттям сучасної релігії еволюції.

Коротко кажучи — нові відкриття й поступ ідей еволюції, з року 1790 і до 1830, поклали край піонерам мислі, раціоналістичному атеїзму й деїзму з одного боку і з другого, тому, що можна було б назвати „Садом Едемізму“. У середині ХІХ сторіччя Дарвінове й Воллейсове відкриття природного добору, яке можна було б назвати „Відкриттям методи, за якою усі явища, що їх вважали за продукт розумової творчости, насправді є явища випадкові“, цілком зруйнувало релігію культурної Європи на ціле покоління, не зважаючи на Дарвінові й Воллейсові особисті застереження й стриманість і невідступні остороги й шалену критику Самюеля Бетлера. На початку теперішнього сторіччя поступ реакції викликав протилежну моду, яка полягала в твердженні, що природний добір, замість вичерпно висвітлити і все чисто з'ясувати, нічого і нічого не з'ясує й не висвітлює. Що він нічого не з'ясує в будь-якому релігійному розумінні — це правда, бо він залишає непорушеною всю сферу волі, мети, наміру, навіть свідомости; а всяка релігія є лише загальний погляд на природу волі, на мету життя, на призначення організму й цілеспрямованість еволюції. Такий загальний погляд поступово визволявся з хаосу негування, створеного докраю занепадими формами релігії, що надягала маску християнства в Англії за доби дрібного торговельного капіталу, з якого ми повстали. Надходить час, щоб зробити спробу сформулювати цей загальний погляд, як сучасну релігію, додавши до нього основи доктрини псевдо і політичну та індустриальну системи, Шеллі й Вагнер зробили певну спробу додати до нього й матеріал, що родився б скоріше до біблії; а я, за проводом пізніших світил науки, зробив іще дальшу спробу в цій „Людині й надлюдині“. А що я не скупився на пустотливі жарти, якими оздобив цей твір заради тих, що вимагають від п'єси лише приємної розваги, то вважаю за незавайс обстоювати думку, що й третя дія, яким би фантастичним її легендарне тло не здавалося, є старанною спробою написати нову книжку „Буття до біблії еволюціоніста“; а з огляду на те, що як би там дорого не цінилися інші містецькі твори, біблії мусять бути дешеві, я згодився на це видання за найнижчою розцінкою, можливою на сьогоднішньому книжковому ринку.

ДІЯ ПЕРША

Ребук Рамсен сидить у своєму кабінеті, переглядаючи ранішнє листування. Чепурний і солідно мебльований кабінет свідчить, що Рамсен—людина заможна. Ніде й поршинки не побачите. Тут, мабуть, не менш, як дві покоївки і служниця унизу, та ще й економка нагорі, що не дасть їм сидіти без діла. Маківка Ребукової голови—і та ніби відполірована: соняшного дня він міг би на віддаленні геліографувати свої накази військові, просто киваючи головою. Але крім цього поліску, ніщо не нагадує в ньому військового. Бо тільки в цивільному активному житті люди й набувають такої поважності, такої упевненості в пошані від усіх, відважного, але тепер — після перемоги над опозицією — вже не войовничого й витонченого обрису вуст, набувають далі права на комфорт, першенства і влади. Він більш ніж просто високопоставлена людина: він перший серед високопоставлених, голова над директорами, найстарший із членів Ради і перший серед старшини. Чотири пучечки волосся металево-сивого кольору, які вже скоро стануть білі, як риб'ячий клей, і вже навіть трошки скидаються на нього, ростуть двома симетричними парами над вухами й там, де сходяться його розвинені щелепи.

На ньому чорний сурдут, білий жилет (надворі чудовий весняний день) та штани, не чорні й не сизі, одного з тих незчисленних перехідних відтінків, яких надає убранню сучасний фабрикант, щоб гармоніювало воно з світоглядом респектабельних людей.

Він ще не виходив сьогодні, тому на зьому пантофлі, але черевики уже стоять напоготові на килимчику біля каміна. Ми не бачимо ані льокая, ані секретаря зі стенографічними нотатками та друкарською машинкою, а тому й робимо висновок: наскільки мало змінився хатній побут нашої великої буржуазії, не вважаючи на нові моди, звичай та спритність різних залізнично-готельних товариств (що за дві гінеї, включаючи й партіє проїзду в обидва кінці, постачають вам щотижневий дводенний відпочинок справжнього дженглмена в Фолкстоні).

Скільки йому може бути років? Це питання важливе на початку ідейної драми, бо тут все залежить від того, коли він був юнаком — за шістдесятих чи вісімдесятих років. Насправді він народився року 1839 і був монотеїстом та прихильником вільної торгівлі з самого дитинства й еволюціоністом з часу виходу з друку „Походження видів“. Отже, він завжди вважав себе за передового мислителя та реформатора, що сміливо й одверто боронить свої думки. Сидячи біля писемного бюрка, він має праворуч вікна на Портлендський майдан. Крім ці вікна, як в авансцени, цікавий глядач може бачити його профіль, оскільки не заважають штори; ліворуч од нього внутрішня стінка з величною шафою на книжки й дверима, що не зовсім посередині, а трохи далі. Під стіною проти нього на підставках стоять два бюсти: ліворуч — Джона Брайта, праворуч — Герберта Спенсера. Між ними висять: ритований портрет Річарда Кобдена, побільшені світляни Мартіно, Гекслі і Дж. Елліота, автотич алегорій Воттса (бо Ребук вірує в мистецтво зі всією серйозністю людини, що не розуміється на ньому) і відбиток Дюпонової гравюри — „Амфітеатр красних мистецтв“ Деляроше, де подано всіх великих людей усіх епох; на стіні, за його спиною, над вішалкою висить родинний

портрет, почорнілий і невиразний. Близько стола стоїть стілець для ділових відвідачів. Ще два стільці стоять під стіною між бюстами.

Входить служниця і подає візитову картку якогось відвідача. Ребук бере її і радо киває. Гість, очевидно, бажаний.

Рамсден. Приси.

(Служниця виходить і вертається з відвідачем).

Дівчина. Містер Робінсон.

Містер Робінсон — молода людина, надзвичайно приємна з виду. Йому, здається, тільки й були „jeune premier“, бо неможливо припустити, що друга така принадна чоловіча постать з'явиться в отій самій п'єсі. Стрункий, пропорційний складом; елегантний, жалобний убір; невеличка голова та правильні риси; гарні маленькі вуса; ясні, прозора-ширі очі, свіжий, здоровий рум'янець молодости; гарно зачісане блискуче волосся, не кучеряве, але густе й гарного, темного кольору; добродушна кривина брів, високе чоло й гарно загострене підборіддя, — все свідчить, що ця людина кохатиме й страждатиме згодом. А що він і тоді не втратить своєї симпатичності, цьому запорукою й чарівлива щирість, і стриманість палка послужливість, що характеризують його, як людину взагалі чудової вдачі.

Тільки но він увійшов, на Рамсденовому обличчі з'явились батьківська любов і привітність, які, як і личить, поступилися сумові, скоро юнак наблизився до нього теж з сумом, що позначався так на лиці, як і в жалобному вбранні. Рамсденові, видно, відома причина горя.

Гість мовчки підходить до столу; тоді старий підводиться і теж мовчки стискає через стіл йому руку: довге й любовне стискання, що саме говорить про недавнє горе, спільне для обох.

Рамсден (стискаючи руки востаннє і підбадьорюючи). Так, так, **Октавію**, така наша спільна доля. Всіх нас це колись має спіткати. Сідайте!

(**Октавій** сідає на стілець, що для відвідачів. Рамсден займає своє місце).

Октавій. Так: всіх нас це має спіткати. Але я так багато йому завдячував. Він для мене зробив стільки, скільки лише рідний батько міг би зробити, коли б він живий був.

Рамсден. В нього, бачте, не було свого сина.

Октавій. Але він мав дочок, а проте був так само добрий до моєї сестри, як і до мене. І смерть його прийшла так несподівано! Я все збирався віддячити йому; мені хотілось, щоб він знав, що я ніколи не приймав його піклувань, як щось належне від батька дитині. Але я все чекав нагоди; а тепер він помер — покинув нас так несподівано. І він ніколи не дізнається, що я почуваю.

(Виймає хустку і щиро плаче).

Рамсден. Ну, не сумуйте! (**Октавій** стримує себе й ховає хустку). Отак добре. А тепер дозвольте мені децю сказати вам, що повинно вас утішити. Коли я бачив його востаннє — це було в оцій самій кімнаті — він сказав мені: „Тейві благородний юнак з чесною душею, і коли я бачу, яка батькам подяка від рідних синів, то відчуваю, оскільки кращий він був для мене, ніж рідний син“. Он що! Хіба це не заспокоює вас?

Октавій. Містере Рамсден, я не раз чував від його, що на весь світ він знав одну дійсно благородну людину — і це був Ребук Рамсден.

Рамсден. О, тут він був не безсторонній. Ми, бачите, давні

друзі. Та не тільки це він говорив мені про вас. Але я не знаю, чи слід мені переказувати вам те.

Октавій. Вам краще знати.

Рамсден. Це щось таке, що стосується його дочки.

Октавій (палко, нетерпляче). Анні! О, скажіть, скажіть мені це, містере Рамсден!

Рамсден. Гаразд. Він казав, що він кінець-кінцем навіть радий, що ви не його син, бо — він думав — в майбутньому Енні й ви... (Октавій миттю червоніє). Бачте, може мені й не слід було казати цього вам. Але він казав це цілком серйозно.

Октавій. О, коли б тільки я знав, що можу сподіватись! Ви знаєте, містере Рамсден, що мене не цікавлять ані гроші, ані те, що люди звуть „становищем“. І я не можу примусити себе цікавитись боротьбою за них. Анна — людина вишуканої вдачі, але вона так звикла до того оточення, що відсутність честолюбства у людини вважає за велику хибу. Їй відомо, що, піди вона за мене, їй доведеться весь час силувати себе не червоніти від того, що успіхи мої на цьому шляху такі мізерні.

Рамсден (підводячись і стоячи спиною до каміна). Дурниця, мій хлопче, дурниця! Ви занадто скромний! Що вона в її літа знає про дійсну цінку людини? (Серйозніше). Крім того, вона на диво покірлива дівчина. Бажання її батька для неї святе. Чи вам відомо, що тільки вона виросла з дитячих літ, — я певен, і жадного не було випадку, коли б вона щось зробила з свого хотіння. Ні, бо завжди: „тато хоче, щоб я...“ або „це татусі не доподобило...“ Це у неї майже вада. Я не раз казав їй, що слід їй вже навчитись думати самостійно.

Октавій (хитаючи головою). Я не міг би просити її піти за мене заміж тільки тому, що її батько жадав цього.

Рамсден. Гаразд, може й так. Ні, звичайно, що так. Я це розумію. Напевно, ви не могли б. Але якщо ви її здобудете незалежно від того, то для неї буде велике щастя — здійснити батькове бажання і своє. Що? Але ви свататимете її, так?

Октавій (з сумною веселістю). У всякім разі я обіцяю вам, що ніколи в світі нікого іншого не свататиму.

Рамсден. О, вам і не доведеться. Вона згодиться, мій хлопче, хоча (тут він раптом робиться серйозним) — ви маєте одну велику хибу.

Октавій (тривожно). Що то за хиба, містере Рамсден? Чи краще спитати, яка з моїх багатіях хиб?

Рамсден. Я вам скажу, Октавію. (Він бере з столу книжку в червоних палітурках). В моїй руді примірник найбезславнішої, найскандальнішої, найзловмиснішої та найпаскуднішої з книжок, яким пощастило якось уникнути того, щоб кат прилюдно спалив їх. Я не читав її; я не хочу споганити свій розум такою мерзотою, але я прочитав рецензії газет. Та мені досить й самої назви. (Читає). „Порадник і кишеньковий попутник революціонера“ Джона Таннера Ч. К. Д.-Б. — Члена Кляси Дармоїдів-Багатириів.

Октавій (з посмішкою). Але Джек...

Рамсден. Бога ради, не звій його Джеком під моєю стріхою! (Гнівню кидає книжку на стіл. Потім, трохи заспокоївшись, він проходить поважно, з переконанням) Октавію, я знаю, що мій друг-небіжчик не помилявся, коли мав вас за благородну людину. Мені відомо, що цей Таннер був вашим шкільним товаришем, і що ви, пам'ятаючи шкільну приязнь, вважаєте за свій обов'язок стояти за ним. Але я прошу вас зважити нові обставини. В сім'ї мого друга вас мали за рідного сина. Ви там жили, тому й вашого приятеля не могли там не прийняти. Через вас цей Таннер і учав туди з самого дитинства. Він звав Енні, як і ви, пестливим ім'ям. Так! Поки її батько був живий, — це було його діло, не моє. Він мав цього Таннера за хлоп'я; його думки й погляди смішили його, як капелюх дорослого на дитячій голові. Але тепер Таннер — людина доросла, як і Енні. І батько її помер. Нам точно ще не відомі розпорядження його духівниці, але він не раз обговорював її зо мною; і я так мало сумніваюся в тім, що духівниця призначає мене на Енніного опікуна, як маю вас перед себе. (Тонем наказу). І ось я кажу вам — в перше й зостанне — я не можу й не хочу дозволити, щоб Енні через вас водила товариство з цією людиною. Це не гарно, неможливо, і цьому треба покласти край. Що ви гадаєте для цього зробити?

Октавій. Але сама Енні казала Джекові, що він, яких би думок не додержувався, буде завжди бажаним гостем в їхній господі, бо він знайомий її любого батька.

Рамсден (втрапивши терпіння). Ця дівчина зовсім схибнулася на виконанні своїх дочірніх обов'язків! (Він, наче роз'яралий бик, кидається в напрямкові Джона Брайта, але в лиці останнього не знаходить ніякого співчуття. Під час дальшої розмови він з великим обуренням позирає на Герберта Спенсера, який реагує на це ще холодніше). Пробачте, Октавію, але в і край терпінню товариства. Вам відомо, що я не педант, я не забобонна людина. Вам відомо, що я тільки Ребук Рамсден, тоді як інші, що куди менш зробили, додали до свого ім'я титули. А чому? Тому, що я стояв за рівність усіх та свободу совісти, а вони плазували перед церквою та аристократією. Вайтфілда й мене завжди обминали через мої прогресивні погляди. Але анархізм, вільне кохання тощо — я заперечую... Якщо я буду Енніним опікуном, їй доведеться познайомитись з обов'язками щодо мене. А я не хочу цього, я не дозволю! Вона повинна не приймати його більш у себе, і ви теж.

Октавій. Але...

(Входить служниця).

Рамсден (звертаючи його увагу на служницю). Шш! Ну?

Служниця. Містер Таннер бажає вас бачити, сер.

Рамсден. Містер Таннер?!

Октавій. Джек?!

Рамсден. Як посмів містер Таннер відвідати мене! Скажіть, що я не можу його прийняти.

Октавій (ображено). Мені дуже жаль, що ви отак зачиняєте перед моїм другом двері.

Служниця (спокійно). Він не жде коло дверей, сер. Він угорі, у вітальні в міс Рамсден. Він приїхав разом з місис Вайтфілд, міс Енні та міс Робінсон, сер.

(Не можна переказати словами Рамсденові почуття).

Октавій (посміхнувшись). Це дуже скидається на Джека, містере Рамсден. Ви мусите його прийняти, хоч би, щоб сказати, що ви більш його не прийматимете.

Рамсден (викарбовує слова, стримуючи лють). Підійть угору й просіть його про ласку завітати до мене.

(Служниця виходить; Рамсден йде до каміна, як до фортеці).

Мушу признати, що такого ще зухвальства, такої безчільності... Це так поводяться анархісти. Я бачу, вам це подобається? І Анн з ним! Енні! А! (Він душиться від гніву).

Октавій. Так. Це й мене дивує. Він так боїться Анн, тікає від зустрічі з нею. Щось, мабуть, трапилось.

Містер Таннер раптом одчиняє двері й входить. Він занадто молодий, щоб позначити його як „дорідну людину з бородою“. Але вже можна бачити, що за середніх літ він належатиме до цієї категорії. Він ще зберіг юнацьку стрункість, але це його не цікавить: сюртук його годився б прем'єр-міністрові; високі плечі, велична постава голови та олімпійська веліч, з якою грива, чи краще сказати, великий жмут каштанового волосся одкинуто назад в імпозантного чола — нагадують Юпітера більш, ніж Аполлона. Говорить він надзвичайно красномовно, неспокійний, легко збудливий (зверніть увагу на його ніздрі й верткі блакитні очі, що їхній розріз на $\frac{1}{32}$ дюйма найбільш за звичайний); мабуть, трохи шалений. Добірю вдягнений, — не через гонор, що не може не призвести до чепурности, через почуття значности всього, що б він не робив. Тому він і своїй візиті надає стільки значіння, скільки інші надають, беручи шлюб або закладаючи наріжний камінь. Це людина чутлива, вразлива, з нахилом до прибільшення, серйозна, хвора на мегаломанію; він був би загинув, якби не чуття гумору. Якраз тепер це чуття понизилося. Сказати, що він схвильований — ніщо: його настрої це фази збудження. Тепер він у стадії панічного жаху; він прямує просто до Рамсдена, наче з наміром тут, біля каміна, застрелити його. Проте, витягає з бокової кишені не пістолю, а документ, якого він тікає під ніс обуреному Рамсденові й кричить:

Таннер. Рамсдене, чи знаєте ви, що це таке?

Рамсден (гордовито). Ні, сер.

Таннер. Це копія Вайтфілдової духівниці. Анн одержала її сьогодні ранком.

Рамсден. Кажучи „Анн“, ви, мабуть, маєте на думці міс Вайтфілд?

Таннер. Я маю на думці нашу Анн, вашу Анн, його (показуючи на Тебі) Анн, а тепер — боже поможи! — й мою Анн.

Октавій (підводиться дуже блідий). На що ти натякаєш?

Таннер. Натякаю! (Він піднімає вгору духівницю). Чи відомо вам, кого призначено на опікуна за цією духівницею?

Рамсден (спокійно). Гадаю, що мене.

Таннер. Вас! Вас і мене, чоловіго! Мене! Мені! Мені!!! Нас обох! (Він кидає духівницю на писемне бюро).

Рамсден. Вас! Це неможливо!

Таннер. На превеликий жах, це так. (Він кидається на Октавій стілець). Рамсдене! Допоможіть мені позбутися цього. Ви не знаєте Анн, як я її знаю. Вона вам зробить злочин, на який тільки здатна респектабельна жінка, а потім буде виправдуватися тим, що таке, мовляв, було бажання її опікунів. Вона буде все звертати на нас, а ми на неї зможемо вплинути не більш, як пара мишей на kota.

Октавій. Я прошу тебе так не висловлюватися про Анн.

Таннер. Цей парубчина закоханий в неї: ще нове ускладнення! Вона хоч відмовить йому, потім буде пояснювати тим, що я не дав їй на це згоди, або одружиться з ним і скаже, що ви примусили її це зробити. Кажу вам, що більше лихо не могло спіткати людину мого віку та темпераменту.

Рамсден. Дайте подивитися на духівницю. (Він іде до столу й бере її). Я не вірю, що мій старий друг Вайтфілд так мало вірив мені, що сполучив мене з... (Він хмарніє під час читання).

Таннер. У всьому цьому я винен сам, і це найстрашніша іронія. Якось він сказав мені, що вибрав вас на опікуна Анн. А я, як дурень, почав доводити йому, що це безглуздя — оддавати молоду дівчину на догляд старій людині з такими застарілими ідеями.

Рамсден (нестямно). У мене застарілі ідеї!!!

Таннер. Цілком. Я тоді саме закінчив статтю „Геть правленство сивоволосих“. і дав багато прикладів та доводів. Йому я казав, що найдоцільніше було б сполучити досвід старости з життєвою силою юнацтва. Чорти б його взяли, він мені повірив, він змінив свою духівницю — духівницю датовано на два тижні пізніше нашої розмови. За цією духівницею він і призначив мене бути опікуном спільно з вами.

Рамсден (блідий, рішуче). Я відмовляюсь від цього.

Таннер. А який глупець у цьому? Я під час подорожі з Річмонду сюди одмовлявся, але Анн раз-у-раз править своє. Каже, що тепер вона сирота й, звичайно, має право, щоб люди, які радо бували в домі її батька, хоч трохи потурбувались про неї. Це її остання ставка. Сирота! Це робить таке враження, ніби панцирник жаліється, що його беззахисного віддали на волю вітрові та хвилям.

Октавій. Не треба так гозорити, Джеку. Анн — сирота, і ви повинні стати їй до помічі.

Таннер. Їй до помічі?! Та яка ж загрожує їй небезпека? По її боці закон, по її боці — загальне співчуття. У неї є гроші й нема совісті. Від мене вона хоче, щоб я взяв на свої плечі всю моральну відповідальність за всі її вчинки. Я не маю змоги стежити за нею, а вона зможе компрометувати мене, скільки їй завгодно. Цілком так, як би я був її чоловіком.

Рамсден. Ви маєте цілковиту можливість зректися опікунства, щоб не було, я одмовляюся опікуватися нею разом із вами.

Таннер. Так, але що вона скаже? Що вона вже каже? Для

неї, бачите, бажання її батька — святі, і вона завжди буде дивитись на мене, як на свого опікуна, незалежно від того, чи погоджусь я взяти на себе цю відповідальність, чи ні. Одмовитись?! Спробуйте одмовитися від обійм боа-констриктора, коли він почав обзиватись круг вашої шиї.

Октавій. Те, що ти кажеш, ображає мене, Джеку.

Таннер (підводиться і йде до Октавія, щоб заспокоїти його, але все ще жалючись). Якщо йому забажалося мати молодого опікуна, чом він не призначив Тейві?

Рамсден. Так, справді, чому ні?

Октавій. На це одповім вам я. Він розпитував мене, але я відхилив пропозицію, тому що кохаю Анн. Я не міг допустити, щоб її батько призначив мене на її опікуна. Він мав з нею розмову з приводу цього, і вона знайшла, що я правий. Ви, містере Рамсден, знаєте, що я кохаю її, знає це й Джек. І якби Джек кохав будь-яку жінку, я б ніколи, в його присутності, не порівняв його улюбленої з боа-констриктором, хоч би вона мені левсім не подобалась. (Він сідає на стілець, що між бюстів, і повертається обличчям до стіни).

Рамсден. Я певний, що Вайтфілд був не при доброму розумі, коли складав свою дуківницю. Ви самі визнаєте, що він зробив це під вашим впливом.

Таннер. Ви повинні бути вдячним мені за цей вплив. Він відписав вам 2500 фунтів за ваш клопіт. А Тейві він відписав 5000 фунтів і придане його сестрі.

Октавій (сльози знов навертаються йому на очі). О, я не можу прийняти цього. Він був занадто добрий до нас.

Таннер. Ти нічого не одержиш, мій хлопче, якщо Рамсден не визнає дуківниці.

Рамсден. Ат, я бачу, що ви затягли мене в пастку.

Таннер. Мені ж він, крім турбот про Енніну моральність, нічого не залишив, мотивуючи це тим, що я й так маю більш грошей, ніж мені треба. Чи це не доводить, що він був при доброму розумі, га?

Рамсден (сердито). Так, я визнаю це.

Октавій (підводиться й залишає свій притулок попід стінкою). Містере Рамсден! Мені здається, що ви упереджені проти Джека. Він людина чести й нездатний на те, щоб..

Таннер. Годі тобі, Тейві, мене нудить від цього. Я зовсім не людина чести: я людина, що її придавила рука мерця. Тепер, Тейві, ти мусиш, не зважаючи на все, одружитися з нею, взявши її з моїх рук. А я чого тільки не робив, щоб врятувати тебе від неї!

Октавій. О, Джеку, це було б — врятувати мене від найвищого щастя!

Таннер. Так, від щастя на все життя. Якщо це було б тільки на першу півгодину щастя, Тейві, я купив би її для тебе за мій останній пенні. Але щастя на все життя?! Жадна жива людина не витримає цього: це було б пекло на землі.

Рамсден (горячи нестримним палом). Нісенітниця, сер! Або кажіть діло, або йдіть собі й заважайте комусь іншому, я не маю вільного часу, щоб слухати ваші безглузді балачки. (Він рішує йде до свого стола й сідає на стілець).

Таннер. Ти чуєш, Тейві? Жадної думки в голові, яка б з'явилась пізніш шістдесятих років XVIII сторіччя. Ні, не повинні ми залишати Анн без другого опікуна, до якого вона могла б звертатись.

Рамсден. Я гордий тим, що мій характер та думки збуджують у вас обурення й зневагу. Щодо ваших думок, гадаю, вони висловлені в цій книжці?

Таннер (поспішно йдучи до стола). Як?! У вас моя книжка! Якої ви думки про неї?

Рамсден. Невже ж ви гадаєте, що я читатиму таку книжку, сер?

Таннер. Тоді навіщо ви її купили?

Рамсден. Я не купив її, сер. Її надіслала мені одна ідіотка, що, здається, захоплена вашими поглядами. Я тільки но збирався викинути її, але Октавій прийшов і перебив мені. Якщо дозволите, я зроблю це тепер. (Він кидає книжку в кошик на папери, що під столом, з такою гарячістю й запалом, що Таннер відступає: йому здається, що книжка влучила йому в голову).

Таннер. Не скажу, щоб ваші маніри були кращі за мої. А втім, це позбавляє нас зайвих церемоній. (Він знов сідає). Як ви думаєте поведистися з цією духівницею?

Октавій. Можна мені зробити одне зауваження?

Рамсден. Звичайно, Октавію.

Октавій. Чи не спускаємо ми з уваги те, що й Анн може мати певні бажання в цій справі?

Рамсден. Я згоджуюсь з тим, що ми маємо віддавати увагу й Анніним бажанням. Але вона тільки жінка, до того ж молода й недосвідчена.

Таннер. Рамсдене! Мене аж живий жаль бере за вас!

Рамсден (з запалом). Мені зовсім не цікаво знати, що ви до мене почуваєте.

Таннер. Анн робитиме те, що схоче. І що найгірше, вона примусить нас радити їй робити якраз те, що вона хоче. А трапиться що погане — все зверне на нас. Але, скоро Тейві жадає побачити її...

Октавій (соромливо). Я зовсім не...

Таннер. Брешеш, Тейві, жадаєш! Ну, запроси її з вітальні сюди й запитай, що вона хоче, щоб ми зробили. Йди, Тейві, приведи її. (Тейві повертається, щоб йти.) Та не барись, бо наші загострені взаємовідносини зроблять наше перебування тут досить неприємним.

(Рамсден стулює тонкі уста, але нічого не каже).

Октавій. Не звертайте на нього уваги, містере. Рамсден. Він це несерйозно. (Виходить).

Рамсден (спокійно). Містере Таннер, безсоромнішої за вас істоти я ніколи ще не стрічав.

Таннер (серйозно). Я знаю це, Рамсдене. І все ж таки я ніяк не можу цілком опанувати сором. Ми живемо в атмосфері сорому. Ми соромимось усього, що є навколо нас; соромимось самих себе, наших родичів, своїх прибутків, нашого вислову, наших думок, нашого досвіду, так само, як ми соромимось і нашої голизни. О, боже мій, Рамсдене, нам сором іти пішки, сором їздити омнібусом, сором найняти візника й не мати свого екіпажу; нам сором, коли ми маємо одну коняку, а не дві, грума, а не фурмана й льокаля. І що більше соромиться людина, то стає респектабельнішою. Ви, наприклад, соромитесь купити мою книгу, соромитесь прочитати її, — єдине, чого ви не соромитесь, це засуджувати мене за неї, навіть, не прочитавши її; і це тільки стверджує, що ви соромитесь додержувати думок, відмінних від загальних. Дивіться, який ефект я справляю тому, що чарівна фея не дала мені талану сорому. Я маю всю добродетель, яку тільки може мати людина, нема лише...

Рамсден. Дуже радий, що ви такої доброї про себе думки.

Таннер. Цим ви хочете сказати, що мені слід соромитися казати про свою добродетель. Ви не думаєте, що я її не маю; вам добре відомо, що я такий само добромисний і почесний громадянин, як і ви; як людина, я остільки ж вартий довіря, як і ви, щождо політичних та моральних ідей — я випередив вас.

Рамсден (це вразило його в саме серце). Неправда, заперечую це! Ні гам і нікому іншому не дозволю я трактувати мене так, ніби я — перший-ліпший член британської громади; я ненавиджу її забобони, зневажаю її вузькодумство; я вимагаю свободи мислі. Ви удаєте з себе поступову людину. Дозвольте сказати вам, що я був поступовою людиною ще коли вас і на світі не було.

Таннер. Я знав, що це було бозна коли!

Рамсден. І весь час був прогресивною. Доведіть мені, що я хоч раз спустив прапора! А тепер я, більш ніж коли, поступова людина. З кожною дниною я йду все вперед.

Таннер. Йдете вперед, але літами, Полонію.

Рамсден. Полонію! Так це ви — Гамлет?

Таннер. Ні, я тільки найбезсоромніша людина, яку ви стрічали. І тому справляю на вас вражіння такої нахабної, такої збавленої натури. Якщо ви хочете висловити мені те, що ви про мене думаєте, — спитайте перш самі себе, як чесна й правдива людина, чим ви можете докорити мені? Чи я злодій? Брехун? Шахрай? Перелюбник? Кривоприсяжник? Обжера? П'яниця? Жадне з цих означень не годиться мені. І вам доведеться вернутись таки знов до того ж, що я замало маю сорому. Ну, з цим я згоджуюсь. Навіть, вітаю себе з цим тому, що, коли б я соромився сам себе, я б являв собою таку саму смішну постать, як кожен з вас. Повправляйтесь, Рамсдене, у безстидстві хоч трошечки, і виїде з вас справжня, варта уваги, людина.

Рамсден. В мене немає ніякого...

Таннер. Ви не маєте ніякого бажання бути такою людиною. Боже мій, я знав наперед, що така буде ваша відповідь, як знаю, що з автомату випадуть сірники, якщо я покладу в проріз монету, інакше ви не могли б відповісти — сором вам не дозволив би.

Рамсден збирається із силою, щоб дати належну відсіч, але відповідь його так і марнується, бо саме під цей час повертається Октавія з міс Вайтфілд і її матір'ю. Рамсден схоплюється й поспішає до дверей, щоб їх зустріти. Чи гарна Анн, чи ні, це — як на чий смак; але це залежить, мабуть, чи не більш від віку й статі того, хто над цим міркує. Для Октавія вона чарівливо-прегарна жінка; коли вона тут — увесь світ наче відміняється, — вузькі межі особистої свідомости раптом безмежно розширюються через таємничі спогади про все життя людства в часу зародження його на сході, і навіть ще за часів раю, відкіля воно й повстало. Вона для Октавія — втілення романтичного, внутрішній зміст усього беззмістовного, прозоріння очей його, визволення його душі, забуття часу, місця й всіх обставин, перетворення його крові на бурхливі потоки одвічного життєвого еліксиру, відкриття всіх таємниць і свячення всіх догматів.

Щождо її матері, то Анн для неї, якщо м'яко висловитися, — ані подоби її. Це ще не говорить про те, що Октавієве захоплення є смішне чи безпідставне. Анн — висока на зріст, пречудової побудови, старанно вихована, повна грації, вродлива, з принадними очима й волоссям. Крім того, щоб не кидатись у вічі, як її мати, вона виграла собі жалобний убір з чорного й фіялкового шовку, що шанув пам'ять її покійного батька й разом з тим свідчить про традицію мужньо не додержувати старої умовности, що її Рамсден так високо розцінює.

Але всього цього не досить, щоб пояснити Анніні чари. Задеріть їй носа, надайте іншої форми її очам, замініть її чорну з фіялковим сукню на хвартушок і інші атрибути квітикарки, — і все ж таки Анн примусить чоловіків мріяти про себе. Життєва сила таке ж звичайне явище, як і саме людство, вона іноді підій, мається до генія, а Анн — геній життєвості. Але вона ні в якому разі не надмірно почуттєва, — це істотний дефект, а не справжня нездержливість. Вона надзвичайно респектабельна, досконало володіє собою і саме таке й справляє вра, жіння, хоча тримається по сучасному — вільно й імпульсивно. Вона викликає довіру як людина, що робить якраз те, що має на думці, і, може, завдає трохи страху, як жінка, що робитиме лише те, що схоче, звертаючи увагу на людей і на те, що, на її думку, правдиво, лише стільки, скільки це конче потрібно. Одно слово — вона є те, що слабші представниці її ж таки статі звуть іноді кидею.

Нічого не може бути пристойнішого за те, як вона ввійшла до покою, і як її зустрів Рамсден, якого вона поцідувала. Небіжчик м-р Вайтфілд був би більш ніж задоволений в витягнутих видів чоловіків (за винятком Таннера, який непокірно совгається на місці), мовчазних рустискань, співчутливого пересування стільців, схлипування вдови, вогких очей дочки, що, як здається, не може з повняв серця й слова вимовити. Рамсден і Октавія беруть по стільцю, що попід стіною, подають їх паням, але Анн підходить до Таннера й сідає на його стілець, що він ним їй поступається різким, нервовим порухом, поволі він розряджає своє збудження, сівши на край столу з робленою недбайливістю. Октавія ставить стілець для місис Вайтфілд поруч з Анн, а сам сідає на вільний стілець, що його Рамсден поставив саме перед бюстом Герберта Спенсера.

До речі, місис Вайтфілд — маленька жінка з вицвілим білявим волоссям, що скидається на солому. На її лиці вираз пришепелюватого лукавства, а в голосі лиск протесту; вона справляє чудне вражіння, — здається, що весь час відштовхує ліктями від себе якусь більшу за неї людину, яка намагається загнати її в куток. В ній ви відчуваєте одну з тих жінок, які добре усвідомлюють, що їх мають за недоумкуватих і нікчемних і які, не маючи досить сили, щоб захистити себе й зміняти це відношення, проте, ніколи не можуть помиритися з своєю долею. Але в Октавієвому уважному поводженні з нею відчувається навіть лицарська почтливість, дарма що вся душа захоплена Анн...

Рамсден урочисто підходить до свого місця голови за писемним столом, не звертаючи жадної уваги на Таннера, і розпочинає засідання.

Рамсден. Мені дуже жаль, Енні, що в ці сумні хвилини я змушений турбувати тебе діловою розмовою. Але духівниця твого бідного, любого батька порушила дуже серйозні питання. Гадаю, тобі відомий її зміст? (Анн відповідає ствердним кивком голови й жестом, який свідчить, що хвилювання заважає їй говорити). Мушу зазначити, що я дуже здивований з того, що м-ра Таннера призначено на мого співопікуна, щоб опікуватися тобою й Родою. (Павза. Усі ніяковіють, але не мають чого сказати. Рамсден, що йому трохи дошкулила загальна мовчанка, каже далі). Не знаю, чи можу я за таких обставин взяти на себе ці обов'язки. М-р Таннер, як я бачу, так само має якісь зперечення, але я ніяк не можу їх збагнути; звичайно, він сам скаже за себе. Але в одному ми з ним погодилися, а саме: ми нічого не можемо вирішити, поки не дізнаємось про твою думку. Боюся, що мені доведеться просити тебе вибрати між ним і мною, бо не маю віри, щоб ми самі могли дійти згоди.

Анн (говорить низько й мелодійно). Мамо...

Місис Вайтфілд (жваво.) Але прошу тебе, Анн, не накидати цього мені. Я не маю в цьому питанні будь-якої думки; а якби й мала, гадаю, ви не звернули б на неї жадної уваги. Я пристаю на все, що, би трое надумаєте.

(Таннер повертає голову й гостро дивиться на Рамсдена, який сердито відмовляється зрозуміти цю йому розмову).

Анн (ігноруючи невдалу спробу своєї матері, говорить так само ніжно). Матусі відомо, що вона не настільки сильна людина, щоб самій без всякої помочі й поради нести всю відповідальність за мене й Роду. Рода повинна мати опікуна; а мені, хоч я й старша, здається, що не годиться молодій незамужній жінці залишатись без догляду. Сподіваюсь, що ви згоджуєтесь зі мною, дідусю?

Таннер (схопившись). Дідусю?! Чи не надумались ви звати ваших опікунів дідусями?

Анн. Не дурійте, Джеку. М-р Рамсден завжди був для мене дідусем Ребуком: я — дідусева Анні, а він Аннін дідусь. Я охристила його так, як скоро навчилась говорити.

Рамсден (саркастично). Сподіваюсь, ви задоволені, містере.

Таннер. Кажі далі, Анні: я цілком згоджуюся з тобою.

Анн. Гаразд, але якщо я мушу мати опікуна, чи можу я усунути того, кого призначив для мене мій любий батько?

Рамсден (мускає себе за язик). Тоді ти згоджуєшся з вибором твого батька?

Анн. Я не можу ані згоджуватись, ані заперечувати. Я лише підкорюся його розпорядженню. Мій батько любив мене і добре знав, що для мене краще.

Рамсден. Звичайно, Анн, я розумію твої почуття. Тільки того я по тобі й сподівався; і такі почуття завдають тобі чести. Але

цим справа не розв'язується. Уяви собі таку пригоду. Припусти, що ти дізнаєшся про те, що я заподіяв якийсь ганебний вчинок, що я зовсім не та людина, за яку твій бідний любий батько мене мав. Невже й тоді ти вважала б за правдиве, щоб я був опікуном Роді?

Анн. Я не можу уявити собі, дідусю, щоб ви вчинили щось ганебне! Таннер (до Рамсдена). Ви нічого такого й не вчинили, га?

Рамсден (обурено). Ні, сер!

Місис Вайтфілд (лагідно). Так чого ж нам тоді й припустити таке?

Анн. Бачте, дідусю, мамі не подобалося б, якби я щось таке припустила.

Рамсден (замішавшись). Ви обидві остільки повні цілком природних ніжних почуттів, що дуже важко одверто подати вам правдешні становище річей.

Таннер. До того ж, мій друже, ви їм одверто і не подаєте правдешнього становища річей.

Рамсден (з серцем). Подайте його самі, коли так.

Таннер. Гаразд. Анн! Рамсден гадає, що я не здатний бути за вашого опікуна, і я цілком згоджуюся з ним. Він вважає, далі, що ваш батько ніколи б не призначив мене, якби прочитав був мою книжку. Ця книжка й є тим ганебним вчинком, на який він натякав у розмові. І він вважає, що вашим обов'язком є, заради Роді, запросити його одноособово взяти на себе це опікунство, усунувши мене. Скажіть одне слово, і я одмовлюсь,

Анн. Але я не читала вашої книжки, Джеку.

Таннер (вишпорить у кишеню, знаходить книжку і подає їй). То от зараз же прочитайте її, — тоді вирішуйте.

Рамсден (гаряче). Якщо тільки я залишаюся твоїм опікуном, Енні, я рішуче забороняю тобі читати цю книжку! (Він колотить кулаком по столу й підводиться).

Анн. Звичайно ні, якщо ви не хочете. (Вона кладе книжку на стіл).

Таннер. Якщо один опікун забороняє вам читати книжку другого опікуна, як нам тоді бути? Припустіть, що я наказую вам прочитати її! Яким буде ваш обов'язок щодо мене?

Анн (лагідно). Я упевнена, Джеку, що ви ніколи б у світі цілком свідомо не поставили б мене перед такою дилемою.

Рамсден (роздратовано). Так, так, Енні, звичайно, це гаразд і, як я вже казав, цілком природно. Але ти повинна зробити вибір, вирішити так чи інакше. Ми так само стоїмо перед важкою дилемою.

Анн. Я бачу, що я занадто молода й недосвідчена, щоб самій вирішити. Воля мого батька для мене свята.

Місис Вайтфілд. Коли ви, двоє чоловіків, не можете прийти до згоди, то я мушу визнати, що це вже забагато — накидати всю відповідальність на Анн. Мені здається, що на цій світі одні завжди накидають усю роботу іншим.

Рамсден. Мені дуже шкода, що ви це отак розумієте.

Анн (зворушливо). Отже, виходить, що ви не хочете опікуватися мною?

Рамсден. Ні, ніколи я не казав цього. Я лише рішуче відмовляюся виконувати ці обов'язки укупі з м-ром Таннером. Ось що.

Місис Вайтфілд. Але чом? Що таке сталося з бідним Джеком?

Таннер. Мої погляди, бачте, здаються йому занадто поступовими.

Рамсден (обурено). І зовсім вони не поступові! Я заперечую це.

Анн. Авжеж, ні. Що за нісенітниця! Чи можна бути поступовішим за дідуся? Я переконана, що всі ці труднощі утвірив Джек. Глядіть, мені, Джеку! Будьте до мене добрішим — мене лихо спіткало! Ви не відмовитесь опікуватися мною, га?

Таннер (похмуро). Ні. Що буде, те й буде; гадаю, — я мушу скоритися. (Він іде до шафи на книжки й залишається там, сердито переглядаючи спинки книжок).

Анн (підводиться й говорить захоплено, що так і проривається крізь старанну стриманість). Отже всі ми дійшли згоди, і волю мого любого батька буде виконано. Ви не можете й уявити собі, як це приємно для мене й для моєї матері. (Вона підходить до Рамсдена й стискує йому обидві руки). І мій любий дідусь буде допомагати мені й радити. (Вона поглядає на Таннера через плече). І Джек, Нищитель велетнів, теж. (Вона проходить коло своєї матері до Октавія). І вірний Джеків друг, — Ріккі-Тіккі-Тейві.

(Той червоніє і сидить в ту хвилину, невимовно очманілий в виду).

Місис Вайтфілд (підводиться, обсмикує свою жалобну сукню і каже навпрямки). А тепер, м-ре Рамсден, ви, як Еннін опікун, мусите поговорити з нею про її погану звичку прізвиська прикладати. І як тільки всі вони це терплять! (Іде до дверей).

Анн. І навіть ото таке казати, мамо? Не може бути, щоб ви це казали серйозно! Невже я поводитися занадто зухвало? (Вона звертається до Октавія, який сидить верхи на стільці, поклавши лікті на спинку, кладе свої руки йому на лоба й раптом підіймає йому лице догори). Чи хочете ви, щоб я поводитися з вами, як з дорослою людиною? Чи маю я звати вас у майбутньому м-ром Робінсоном?

Октавій (серйозно). О, будь ласка, звіть мене Ріккі-Тіккі-Тейві. „М-р Робінсон“, — це дуже образило б мене... (Вона сміється, плеще його по лиці і звертається до Рамсдена). Щоб ви знали, я й сама починаю думати, що „дідусь“ — трохи безцеремонно. Але мені й на думку не спадало, що це може образити вас...

Рамсден (вільно погладжує її по плечі). Дурниці, дурниці, моя люба Енні. Я вимагаю „дідуса“, і ні на що інше не озиватимуся.

Анн (вдячно). Усі ви, за винятком Джека, псуєте мене.

Таннер (не повертаючись від шафи, через плече). Думаю, вам би слід звати мене м-ром Таннером.

Анн (лагідно). Ні, Джеку, ви цього не думаєте. Кажете ви це, як і завжди, тільки, щоб обурювати людей. Ті, хто вас добре знає, не звертає на це жадної уваги. Але, якщо ви бажаєте, я зватиму вас на ймення вашого славнозвісного предка — Дон-Жуаном!

Рамсден. Дон-Жуаном!

Анн (безневинно). Що? Хіба це погано? А я й не знала! Тоді я звичайно, не буду. Дозвольте тоді звати вас Джексом, поки я не вигадую що інше.

Таннер. Ох, не старайтеся, заради всього святого, винайти щось ще гірше! Я скоряюся! Я згоджуюся на Джека, Отак кінчається моя перша й остання спроба підтримати мій авторитет!

Анн. Бачте, матусю, усім їм подобаються їхні прізвища.

Місис Вайтфілд. Ну, у крайнім разі ти могла б утриматися від цього хоча під час жалоби.

Анн (докірайво, дійнята до живого). Ну й... І як ото могли ви, мамо, нагадати мені про це? (Поквапно залишає кімнату, щоб заховати своє хвилювання).

Місис Вайтфілд. Ось я й винна, — як і завжди! (Виходить слідом за Анн).

Таннер (відходить від шафи на книжки й підходить до Рамсдена). Рамсдене, ми впень побиті, роздавлені, знеособлені, як і її мати.

Рамсден. Нісенітниця, сер! (Виходить слідом за місис Вайтфілд).

Таннер (залишившись удвох із Октавієм, чудно дивиться на нього). Тейві! Чи хочеш ти бути людиною поважаною, значною постаттю в громадянстві?

Октавій. Я хотів би бути відомим поетом, хотів би написати якийсь великий твір.

Таннер. Де Анн була б за героїню?

Октавій. Так, признаюся.

Таннер. Стережись, Октавію. П'єса з Анн за героїню — ще пів лиха. Але якщо ти не будеш обережним — небом присягаюся — вона оженить тебе з собою.

Октавій (зідхнувши). Ні, Джеку, такому щастю не бути!

Таннер. Та ба, друже, вже твоя голова — в пащі левиці; вона вже навіть наполовину проковтнула тебе й упорається з тобою за три ковтки: Ріккі — раз, Тіккі — два, Тейві — три, — тут тобі й капут.

Октавій. Вона во всіма однакова. Ти добре знаєш її поваду.

Таннер. Добре знаю: вона не одному скрутить шийку своїми лапками; справа лише в тім, кого з нас вона поглине? На мою думку, вона збирається поглинути тебе.

Октавій (підводиться, гнівайво). Як тобі не сором таке казати про неї, коли вона ось тут, угорі, й плаче за своїм батьком. Але я так жадаю, щоб вона мене поглинула, що можу терпіти навіть твої грубощі, бо вони дають мені якусь надію.

Таннер. Демонізм жіночої принакности якраз і полягає в тому, щоб примушувати нас самих жадати своєї загибелі.

Октавій. Але — це не загибель, це досягнення мети.

Таннер. Так, — Енніної мети; і ця мета не є ані її щастя, ані твоя, але воля природи. Життєвість у жінці — сліпе, нестямне тягіння до розплідження. Вона сама робиться жертвою цього, і ти гадаєш, що вона вагатиметься пожертвувати тебе?

Октавій. Саме тому, що вона сама робиться жертвою, — не жертвуватиме вона тих, кого кохає.

Таннер. Це є найбільша з помилок, Тейві. Якраз жінки, що жертвують себе, надзвичайно спокійно жертвують і інших. Бувши егоїстками, вони добрі в дрібницях. Але коли вони мають на своїх плечах мету, і ця мета не їхня особиста, а цілого світу, — чоловік для них не більш, як засіб до цієї мети.

Октавій. Треба бути великодушним, Джеку. Вони так ніжно піклуються про нас!

Таннер. Авжеж! Так само, як військовий про свою рушницю або скрипаль про свою скрипку. Але чи дають вони нам вільну волю змагатися до тої чи іншої нашої особистої мети? Чи будемо ми хоч трішечки самі собі пани? Чи зможе навіть найсильніший чоловік вирватись з їх лабет, скоро він туди потрапив? Жінки аж тремтять, коли нам загрожує якась небезпека, і плачуть, коли ми змираємо; але сльози ці не за нас, а за втраченого батька можливих дітей, за загублену надію народити сина. Вони обвинувачують нас у тому, що ми дивимось на них, як на об'єкт розваги й насолоди. Хіба можуть слабкі й скороминущі любовці і егоїстичні втіхи чоловіка хоч більш-менш так поневолити жінку, як утілена в жінці єдина мета природи пригноблює чоловіка?

Октавій. Ова! А якщо ця неволя робить нас щасливими?

Таннер. Звичайно, що так, коли хто не змагається до якоїсь певної особистої мети і, як більшість чоловіків, є лише звичайний добувач засобів до життя. Але ти, Тейві, — художник, а це визначає, що ти маєш таку саму всежерущу й нещадну мету, як і кожна жінка.

Октавій. Аж ніяк не нещадну!

Таннер. Цілком нещадну. Справжній художник скоріше примусить свою дружину голодувати, залишить дітей без чобіт, пустить свою стару матір тяжко заробляти собі на кусок хліба, але не буде працювати ні для чого, крім свого мистецтва. Щождо жінок — він наполовину вівісектор, наполовину вампір. Він заходить в інтимні стосунки з ними, щоб вивчити їх, щоб зірвати з лиця маску умовності, щоб збагнути їхні найглибші таємниці, бо знає, що вони вміють пробуджувати його творчу енергію, визволяти його від його власного холодного розуму, навівати на нього мрії й видіння, — уміють, як він каже, надихати його поетичним духом. Він переконує жінок у тому, що вони, коли й роблять що, то роблять домагаючися своєї ж таки мети, тоді як насправді він хоче, щоб вони працювали тільки на нього. Він краде матерне

молоко, чорнить його, обертає його на друкарську фарбу, щоб глузувати потім з цієї матері й співати дитирамби ідеальним жінкам. Він каже, що ніби хоче визволити жінку від усіх страждань дитинства, а задля чого? Тільки, щоб йому самому припадали всі пестощі й піклування, що мають припасти дітям. З того часу, як існує шлюб, великого художника завжди вважали за поганого чоловіка. Але він ще гірший за це: він викрадає дітей, висмоктує кров, він облудник і шахрай. Хай гине людство й марніють тисячі жінок, якщо завдяки цій жертві він ліпше справиться з ролею Гамлета, намалює кращу картину, напише сильнішу поему, цікавішу п'єсу, подасть серйознішу філософську систему! Зауваж, Тейві, художникові завдання — це показати, які ми є в дійсності. Наше інтелектуальне життя полягає лише в пізнаванні самих себе; і той, хто додає хоч одну йоту до такого пізнання, творить новий інтелект остільки ж безсумнівно, як жінка творить нову людину. В екстазі творчості він остільки ж жорстокий, як і жінка, остільки ж небезпечний для неї, як і вона для нього, і остільки ж невимовно чарівний. Немає жорстокішої й віроломнішої боротьби, ніж змагання між чоловіком-художником і жінкою-матір'ю. Хто над ким візьме гору? Ось у чому питання! І це питання тим гостріше, що, як запевняють романтики, — вони люблять одне одного!

Октавій. Коли б це навіть було правдиво — хоч я ані на хвилину не припускаю цього — то аджеж найблагородніші властивості нашої вдачі постають якраз з смертельної боротьби.

Таннер. Пригадай собі це, коли зустрінешся з сірим ведмедем або бенгальським тигром, Тейві.

Октавій. Я мав на увазі той випадок, де є любов.

Таннер. О! тигр любитиме тебе! Немає щирішої любови за любов до їжі. На мою думку Анн саме так і любить тебе: сьогодні вона плескала тебе по щоці, мов смачно виготовлену котлету.

Октавій. Щоб ти знав — мені слід було б бігти від тебе. Але я раз і назавжди вирішив не звертати уваги на те, що ти кажеш. Іноді ти висловлюєш на диво обурливі й огидні думки.

Рамсден вертається разом з Анн. Вони входять швидко: попередній вираз пристойного суму обернувся на Енніному обличчі на справжню тривогу: на Рамсденовому обличчі — мука. Він підходить до Октавія, бажаючи щось сказати останньому, але стримується, помічаючи Таннера.

Рамсден. Я ніяк не сподівався, що ви ще й досі тут, м-ре Таннер.

Таннер. Я заважаю вам? Бувайте, товаришу піклувальнику! (Іде до дверей).

Анн. Стривайте, Джеку! Дідусю, — раніш чи пізніш, але він має про це дізнатися.

Рамсден. Октавію, я мушу передати вам недобру звістку. Це надзвичайно інтимна й делікатна річ, і, на великий жаль, дуже прикра. Чи бажано вам, щоб м-р Таннер був при цій нашій розмові?

Октавій (зблідлий). Я не маю секретів від Джека.

Рамсден. Я мушу попередити вас: це стосується вашої сестри і це — важлива новина!

Октавій. Віолетти? Що з нею сталося? Вона вмерла?!

Рамсден. Не знаю, мабуть, це чи не гірш за смерть.

Октавій. Її тяжко поранено? Нещасний випадок!

Рамсден. Ні, ні, зовсім інше.

Таннер. Ані, заради звичайної людяности, скажіть нам, у чому річ?

Анн (майже шепоче). Не можу! Віолетта вчинила щось жахливе. І нам доведеться кудинебудь відіслати її. (Вона пурхливо біжить до писемного стола й сідає на Рамсденове місце, полишаючи в'ясування цієї справи на трьох чоловіків).

Октавій (обізнавшись із справою). Чи цьому правда, м-ре Рамсден?

Рамсден. Так. (Октавій падає на стілець, як підтятий). Десь певне, Віолетта не була, як усі ми сподівались, ці три тижні з Перрі Вайтфілд в Істбурні. Учора вона одвідала одного лікаря, і на її пальці бачили обручку. Місис Перрі Вайтфілд здибалася її там, і таким чином усе виявилось.

Октавій (підводиться, стиснувши кулаки). Хто цей негідник?

Анн. Вона одмовляється назвати його ім'я.

Октавій (знов падаючи на стілець). Що за неймовірна, жахлива річ.

Таннер (зі злісним сарказмом). Страшна! Жахлива! Гірша за смерть, як каже Рамсден. (Підходить до Октавія). Чого б тільки ти не дав, Тейві, щоб замість того, що скоїлося, сталася б якась залізнична катастрофа, під час якої Віолетті потрощило б усі кістки або й ще щось інше у такому роді, щоб було б досить респектабельне й заслуговувало б на співчуття.

Октавій. Не треба бути жорстоким, Джеку!

Таннер. Жорстоким! Ой, леле! А через що ти, парубче, галасуєш! Була собі дівчина, про яку ми всі думали, що вона малює погані акварельки, барабанить Гріга й Брамса, пурхає по концертах і вечірках, марно витрачаючи своє життя й гроші. І ось раптом ми дізнаємося, що ця дівчина, покинувши всі ці дурниці, піднялась до виконання найвищої своєї мети й найвищого свого призначення — виплоджувати, розмножувати й виповняти землю. І замість вітати її хоробрість, радити з того, що в неї, кінець-кінцем, заговорив інстинкт, замість квітчати довершену жіночість і вселюдним тріумфальним кликом кликнути: „Народилася дитина! Нам даровано сина!“ замість цього всі ви, що так бадьоро зносили свою жалобу за померлим, стоїте з витягнутими обличчями, засоромлені й ославлені, наче ця дівчина вчинила найганебніший злочин.

Рамсден (вкрай розгніваний). Я не попушу, щоб у моїй хаті казали таку мерзоту й гидоту! (Він лупить кулаком у стіл).

Таннер. Глядіть мені! Якщо ви ще раз образите мене вразливим словом, — я піду з вашої хати. Анн, де Віолетта зараз?

Анн. Навіщо вам це? Ви хочете піти до неї?

Таннер. Звичайно, я хочу її побачити. Вона потребує допомоги, потребує грошей; потребує шанування й поздоровлення, як і уваги до своєї дитини. Не можна сподіватися, що вона дочекається цього від нас, але від мене дочекається. Де вона?

Анн. Не треба бути впертим, Джеку. Вона нагорі.

Таннер. Як? Під благочестивою Рамсденовою стріхою?! Та ну ж бо, Рамсдене, йдіть і виконуйте ваш мізерний обов'язок — виженіть її на вулицю. Омийте поріг вашої хати від такого спогадання. Підтримайте чистоту вашого англійського домового вогнища. Я йду по візника.

Анн (сполохано). О, дідусю, ви не повинні цього робити!

Октавій (підводиться, скорботно). Я заберу її відділя, м-ре Рамсден. Вона не мала ніякого права приїздити до вас.

Рамсден (роздражено). Але я й сам тільки того й допоминаюсь, щоб допомогти їй! (Звертаючись до Таннера). Як насмілилися ви, сер, накидати мені такі неблагородні наміри? Я заперечую це! Я радніший душею віддати все до останньої копійчини, щоб тільки позбавити її можливості вдатись по допомогу до вас.

Таннер (пом'якшавши). Тоді все гаразд. На цей раз ви не збираєтесь додержувати своїх принципів. Справу вирішено: усі ми підтримуємо Віолетту.

Октавій. Але хто тая людина? Вона може все покрити, одружившись із нею. І вона мусить це зробити, а ні, то їй доведеться мати справу зі мною!

Рамсден. Так! Мусить це зробити! Тепер ти кажеш, як справжній чоловік.

Таннер. Тоді ти не вважаєш його більш за негідника?

Октавій. Не вважаю за негідника?! Він бездушний негідник!

Рамсден. Падлюка! Мерзотник! Вибач мені, Енні, ці слова, — інакше назвати його не можна.

Таннер. Отже виходить, що ми, щоб направити твою сестру на краще, маємо віддати її за падлюку й мерзотника? Богом присягаюся, — усі ви, здається, з глузду з'їхали!

Анн. Не верзійть язиком, Джеку! Звичайно, ваша правда, Тейві; але нам невідомо хто він: Віолетта відмовляється нам його назвати.

Таннер. Та навіщо нам знати, хто він? Він своє зробив; а тепер Віолетта має довершити своє.

Рамсден (несамовито). Безглуздя! Безумство! В нашому товаристві є негідник, розпусник, падлюка, гірший за вбивцю, — і нам не треба додивуватися, хто він є! Не знаючи його ймення, ми, можливо, будемо тиснути йому руки, запрошувати до себе, сповіряти на нього наших дочок, будемо...

Анн (благально). Не кажіть, дідусю, так голосно. Усе це надзвичайно огидно, усі ми на це пристаємо. Але якщо Віолетта не хоче казати нам його ймення, то що ми маємо робити? Нічого, просто нічого.

Рамсден. Ім!.. Я на це дивлюсь інакше. Якщо хтось звертав на Віолетту особливу увагу, нам легко про це дізнатись. А коли серед нас є людина, що його безпринципність і неморальність поза всякими сумнівами...

Таннер. Гм!..

Рамсден (підводячи голос). Так, сер, я повторюю, якщо серед нас є людина, що його безпринципність і неморальність поза всякими сумнівами...

Таннер. Або людина, що всім відома повною відсутністю самоладання...

Рамсден (гніваючись). Чи не маєте ви натякнути, що я здатний на такий ганебний вчинок?

Таннер. Любий Рамсдене! На такий вчинок здібний кожний чоловік. Ось що буває, коли вам доводиться стикатися з природою. Підозру, що ви її тільки но кинули мені в вічі, можна поширити на всіх нас. Вона так само плямує плащ судді й мантию кардинала, як і лахміття бродяги. Ну ж бо, Тейві, не жахайся, і я міг би це вчинити, і Рамсден, так, як і всі інші. І якби це трапилося, нам нічого не залишилось би робити, як брехати й протестувати, так само, як це зараз збирається робити Рамсден.

Рамсден (хвилювання важає йому говорити). Я... Я... Я...

Таннер. Сама вина не могла б сильніше заїкатись. І все ж ти можеш бути цілком певний, Тейві, що він не винен.

Рамсден (знесилений). Радий, що ви визнаєте це, сер. І я визнаю, що в ваших словах є доля правди, хоч ви й набагато перебільшуєте, щоб потішити свою злісну дотепність. Сподіваюсь, Октавію, що в вашім серці не знайдеться місця таким підозрінням?

Октавій. Підозрівати вас? Ні, ані на хвилину.

Таннер (сухо). Здається, мене він все ж таки трошки підозріває.

Октавій. Джеку, ти не міг би... Ти не здатний на це...

Таннер. Чом ні?

Октавій (злякано). Як — чом ні?!

Таннер. Я тобі скажу, чом ні. Поперше, ти тоді вважав би за свій обов'язок посваритися зі мною. Подруге, — Віолетта мене не любить. Потрете, якби я мав щастя бути батьком дитини Віолеттиної, я б вихвалявся, замість заперечувати. Отже, заспокойся: ніщо не загрожує нашому приятелюванню.

Октавій. Я з огидою відкинув би таку підозру, коли б ти відчував це цілком природно. Прости мене.

Таннер. Простити?! Що за дрібниці! А тепер сядьмо й влаштуємо родинну раду. (Він сідає. Решта за його прикладом теж сідають). Віолетта збирається зробити послугу державі; а через це її мають вислати за кордон, як злочинця, доки все не закінчиться. Що відбувається там нагорі? (Показує на стелю).

А нн. Віолетта чекає в кімнаті економки, — звичайно одна.

Таннер. Чому ж не у вітальні?

Анн. Не верзійте дурниці, Джеку. У вітальні міс Рамсден з моєю мамою радяться, що їм робити.

Таннер. Ось що! Кімната економки в ролі в'язниці для каяття, і ув'язнений чекає, доки його поведуть на судище. Старі відьми!

Анн. О, Джеку!

Рамсден. Ви в цю хвилю, м-ре Таннер, гість у домі однієї з оцих старих відьм. Моя сестра — тут господиня.

Таннер. Вона б і мене, коли б насмілилася, замкнула б у кімнату економки. Проте, я зрікаюсь своїх „старих відьм“. Старі відьми занадто для них. Анні як ваш опікун, наказую вам негайно йти до Віолетти й бути з нею особливо ввічливою.

Анн. Я бачила її, Джеку, і, на жаль, мушу сказати, що вряд чи вона легко й без суперечок згодиться виїхати за кордон. На мою думку, Тейві слід було б побалакати з нею.

Октавій. Та як мені з нею й балакати про такі речі?..

Анн. Не впадайте в розпач, Ріккі! Постарайтеся, заради нас усіх мужньо витримати цю лиху пригоду.

Рамсден. Життя, Октавію, це не лише виграшки й поезія. Глядіть, зустріньте це, як справжній чоловік.

Таннер (знов хвилюючись). Бідний, любий брате! Бідні любі друзі дома! Усі ви жалюгідні за винятком жінки, що важить своїм життям, щоб дати початок новому життю! Та хіба ж ти, Тейві, не віслюк, — егоїстичний віслюк! Піди, побалакай з Віолеттою й приведи її сюди, якщо вона схоче. (Октавій підводиться). Скажи їй, що всі ми — з нею.

Рамсден (підводячись). Ні, сер...

Таннер (теж підводячись і перебиваючи його). О, ми добре розуміємо, що це проти ваших переконань; але все ж — ви зробите так.

Октавій. Слово чести, ніколи не хотів я бути егоїстом. Тяжко вгадати, що треба робити, коли щиро бажаєш бути правдивим.

Таннер. Мій любий Тейві! Твоя благочесна англійська звичка — вважати світ за школу моралі, яку створено лише на те, щоб загартувувати твій характер — цілком випадково примушує тебе обмірковувати свої заплутані принципи, якраз тоді, коли слід думати про потреби інших. На сьогодні важливі лише щаслива мати й здорова дитина. Скеруй свою енергію в цей бік і ти досить ясно побачиш перед себе свій шлях. (Октавій, замішавшись, виходить).

Рамсден (вимовно дивиться на Таннера). А мораль, сер? Що з нею станеться?

Таннер. Ви маєте на увазі мораль, за якою розкайна Магдаліна й безвинне немовля вкриті ганьбою? Красенько дякую! Під три чорти таку мораль!

Рамсден. Од вас я цього не сподівався! Хай мораль іде до біса, щоб догодити нашим розпусникам чоловічої й жіночої статі. І це майбутнє Англії? Га?

Таннер. О, Англія переживе ваше засудження! Я, між іншим, думаю, що в даному разі ви все ж зі мною згоджуєтесь щодо практичного здійснення нашого завдання?

Рамсден. Тільки не в вашому дусі й з інших міркувань.

Таннер. Можете викласти ці ваші міркування, якщо вас хто тут на землі або на небі запитає. (Він одходить до бюста Герберта Спенсера й похмуро розглядає його).

Анн (підводиться й підходить до Рамсдена). Дідусю, може вам було б краще піти до вітальні й сказати їм, що ви надумали.

Рамсден (вказуючи на Таннера). Мені не хотілось би залишати тебе один-на-один з цим добродієм. Чи не підеш і ти зі мною?

Анн. Міс Рамсден навряд чи буде зручно говорити про це в моїй присутності. Краще мені залишитися тут.

Рамсден. Твоя правда. Мені слід було про це подумати. Ти хороша дівчина, Енні. (Поплескує її по плечі. Вона зводить на нього свої променясті очі, і він виходить, зворушений. Упоравшись з Рамсденом, вона береться до Таннера. Скориставшись з того, що він сидить до неї спиною, вона декілька хвилин чепуриться, потім ласкаво підходить до нього й говорить майже в ухо).

Анн. Джеку! (Він іздрігнувшись, повертається). Чи радієте ви з того, що ви мій опікун? Сподіваюсь, — ви нічого не маєте проти того, щоб нести за мене відповідальність?

Таннер. Останнє придбання до вашої колекції козлів відпущення? Га?

Анн. І що це ви завжди до мене з цими безглуздими жартами? Годі вам! І навіть ви завжди говорите те, від чого мені боляче. Я прикладаю всіх зусиль, щоб тільки подобатися вам. Мені здається, що тепер, коли ви мій опікун, я можу казати вам про це одверто. І почуватиму себе дуже нещасною, якщо ви відмовитесь бути моїм другом.

Таннер (розглядаючи її так само похмуро, як і Спенсерового бюста перед тим). Мені здається, що ставлення моє до вас повинно бути вам байдуже. Але які, я бачу, пусті та аморальні ваші принципи! Я вважаю вас за істоту абсолютного безсовіснуну. Ви весь час лукавите й навіть не помічаєте різниці між щирістю й лицемірством. І проте, я мушу визнати, — у вас є щось, що приваблює до себе й причаровує. Думками я завжди з вами. І коли б я вас тепер утратив, я повсякчас гостро відчував би цю втрату!

Анн (спокійно беручи його під руку й проходжуючись з ним по кімнаті). Хіба ж це не цілком природно, Джеку? Ми знаємо одне одного з самого дитинства. Чи пам'ятаєте ви...

Таннер (раптом вириваючи руку). Не треба. Я все пам'ятаю.

Анн. Можна сказати, що ми частенько такі робили дурниці: але...

Таннер. Не треба про це, Анні! Я тепер уже більш не школяр і покищо не вистарів розуму, без чого, звичайно, не обійдеться, якщо житиму досить довго. Те — минулося. Не згадуймо про нього!

Анн. Чи не щасливий був той час? (Вона знов пробує заволодіти його рукою).

Таннер. Сідайте й поведіться пристойно! (Він примушує її сісти на ближчий до писемного стола стілець). Без сумніву, для вас це був щасливий час... Ви були зразковою дівчинкою й ніколи не компрометували себе. І проте навіть найнеслужливіша і найіпсованіша дитина не могла б краще розважатися. Я добре пам'ятаю, як ви часто викликали заздрість у інших дічат: ваші чесноти імпонували їм. Але скажіть мені, чи знали ви коли зразкового хлопчика?

Анн. Звичайно! Усі хлопчики іноді дуріють, але Тейві, наприклад, був завжди насправді зразковим хлопчиком.

Таннер (уражений цим). Так, ваша правда. З деяких міркувань ви ніколи не спокушали Тейві.

Анн. Спокушала?!. Джеку!

Таннер. Так, моя люба пані Мефістофель, спокушали! Ви були безмежно цікавою, вам доконче хотілося знати, на що може бути здатний хлопчик, і ви були до чорта вигадливі, коли треба було зламати його стриманість і збагнути найпотаємніші його таємниці.

Анн. Що за нісенітниця! І все це тільки тому, що ви мали звичку розказувати мені нескінченні історії про всі ваші пригоди, — про безглуздіші хлоп'ячі штуки. І ви отакі дурниці звете найпотаємнішими тайнами? Хлоп'ячі тайни такі самі, як і чоловічі тайни, а ви добре знаєте, що вони собою являють.

Таннер (вперто). Ні, не знаю. А що ж вони собою являють, прошу?

Анн. Якщо хочете, — звичайно, це те, що чоловіки розказують першій-ліпшій людині.

Таннер. Але я присягаюся, що те, що я казав вам, я нікому іншому не казав. Ви втягли мене до згоди, за якою ми не повинні були мати жадних таємниць одне од одного. Ми мусили все-все розказувати один одному. Лише тепер я пригадую, що ви самі за себе ніколи нічого не розказували.

Анн. Бо вам не цікаво було слухати про мене, Джеку. Вам все хотілося балакати тільки про себе.

Таннер. Це правда, ширісінька правда! Але яким чортеням треба було бути, щоб ото помітити моє слабе місце й бити по ньому, щоб задовольнити своє зацікавлення. І чим тільки я не вихвалявся, щоб у ваших очах стати цікавішим! Я почав витворяти найнеймовірніші штуки, аби було що вам розказувати. Я бився з хлопцями, до яких не почував жадної ворожнечі, я брехав там, де не було жадної потреби в цьому, викрадав речі, які мені були непотрібні, і цілував дівчат, що зовсім мені не подобались. Це було звичайне бешкетництво, звичайні хвастощі, — ніякого захоплення, і тому — все пусте.

Анн. Я ніколи не виказувала на вас, Джеку.

Таннер. Ні. Але якщо вам хотілося б, щоб я перестав те робити, ви б, не надумуючись, вказали на мене. Не зробили ви цього лише тому, що вам хотілося, щоб я й надалі те робив.

Анн (спалахнувши). Ат, це неправда, це неправда, Джеку! Зовсім мені не хотілося, щоб ви робили оті всі безглузді, дикі, грубі, смішні вчинки. Я все сподівалася, що ~~ви~~ кінець-кінцем все ж маєте зробити щось справді героїчне. (Спанувавши себе). Вибачте мені. Джеку, але всі ваші вчинки були зовсім не те, чого я чекала від вас. Як часто вони завдавали мені клопоту! А проте я ніколи не виказувала на вас, щоб не пошкодити вам, хоча ви були лише хлопчиськом. Я знала, що підростете ви—і це минеться. Можливо, я помилялася.

Таннер (сардонічно). Заспокойте свою совість, Анн, хай вона вас не гризе. Принаймні, дев'ятнадцять двадцятих з тих подвигів, що я їх присвячував вам, були простісінькі вигадки. Я одразу помітив, що вам правдиві історії не подобаються.

Анн. Звичайно, я знала, що дещо з того не могло трапитися, але...

Таннер. Ви хочете нагадати мені, що деякі з найганебніших вчинків все ж таки трапилися?

Анн (ніжно й через те лякаючи його). Я нічого не хочу нагадувати вам. Але я знала людей, яким те трапилось, і дізналась від них про все.

Таннер. Так; але навіть і правдиві історії я, до того, як розказувати вам, оздоблював і прикрашував, оскільки було можливо. Приниження, яких іноді доводиться зазнавати чулому хлопчикові, звичайно бавлять товстошкурих паскудників; але сам хлопчик відчуває ці приниження так гостро, так боляче, і його охоплює такий сором, що він не в силах признатися в цьому—йому залишається лише заперечувати. А проте, мабуть, я добре робив, коли перебільшував, бо коли одного разу я сказав вам правду, ви загрозили, що викажете на мене.

Анн. Ат, ніколи цього не було! Ані разу!

Таннер. Ні, це було. Чи пам'ятаєте ви темнооку дівчинку, що звалася Рейчел Роузтри? (Анн на мить інстинктивно примружує очі). Я був затіяв з нею флірт; якось уночі ми зустрілися в садку, де проходились деякий час пригорнувшись,—тепер може зауважити, досить незручно,—одне до одного і на прощанні поцілувалися,—все, як це личить у справжнім романі. Коли б цей флірт далі тривав, він обрид би мені до смерти. Але він одразу ж увірвався, бо Рейчел, дізнавшись про те, що я вам все розказав, відшила мене. Як вона про це дізналась? Звичайно, від вас. Ви пішли до неї й загрозили, що викажете на неї; тайна ця звисла над її головою, як Дамоклів меч, і її життя з того часу стало жахливе і принижене.

Анн. Що ж, це було їй лише на користь. Я вважала за свій обов'язок припинити її негарну поведінку,—і вона тепер мені дуже вдячна за те.

Таннер. Справді?

Анн. Хоч би що, вона повинна була б бути мені вдячна.

Таннер. Я, звичайно, вважаю, що до ваших обов'язків не належало припиняти мою негарну поведінку.

Анн. Я її припинила тям, що стримала Рейчел.

Таннер. Ви переконані в цьому? Ви цим лише припинили мої балачки про це. А чи певні ви в тому, що вам пощастило припинити й самі пригоди?

Анн. Ви цим, очевидно, хочете сказати, що ви так само поведилися й з іншими дівчатами?

Таннер. Ні, для мене було досить і тих романтичних дурниць, що я мав з Рейчел.

Анн (не переконана). Тоді чому ж ви перестали бути одвертим зі мною й відійшли від мене?

Таннер (загадково). Якраз на той час я мав щось таке, що хотів зберегти тільки для себе і чим не хотів з вами поділитись.

Анн. Я переконана в тому, що я від вас того б і не вимагала, коли б ви цього не бажали.

Таннер. Це була не коробка з цукерками, Анн. Це було щось таке, чого ви ніколи не згодні б залишити жєні одному й чим хотіли б заволодити самі.

Анн (з недовір'ям). Що ж це таке?

Таннер. Моя душа.

Анн. Ви знаєте, що кажете дурниці.

Таннер. Ні, Анн, я кажу цілком серйозно. Ви тоді не помітили, що і в вас заговорила душа. А вона дійсно заговорила. І не без причини ви отак раптово відчули моральний обов'язок потурбуватись про Рейчелєву невинність і її поведінку. До того часу всі ваші вчинки були бездоганні, як це личило зразковій дівчині, але ви ніколи не відчували, що є якийсь обов'язок щодо інших. І я цього не відчував. До того часу я, як хлопчисько, грався в розбійники, і совісти в мене було не більше, ніж у лиса, коли він потрапить до пташарні. І лише тоді я дізнався, що таке докори совісти, що таке обов'язки. Я побачив, що правдивість і честь — є не тільки трафаретні слова в устах дорослих, а що вони зобов'язують.

Анн (спокійно). Так, здається — ваша правда. Ви почали бути чоловіком, а я — жінкою.

Таннер. Чи певні ви в тому, що нам не випадало стати чимсь більшим, ніж ми тоді були? Що є в очах більшости початок змужнілості? Це є початок кохання. Але для мене кохання почалось набагато раніш. Кохання відіграло найголовнішу ролю в найраніших моїх мріях і пустошах, які я тільки можу пригадати, — чи буде мені дозволено сказати: в найраніших наших мріях і пустошах, які ми тільки можемо пригадати? Хоч ми в той час цього й не розуміли. Ні, та зміна, що відбулася зі мною, була народженням сильного морального почуття, а це почуття — я кажу з власного досвіду — і є єдине справжнє почуття.

Анн. Усі почуття мусять бути моральні, Джеку.

Таннер. Мусять! Невже ж ви гадаєте, що існує ще щось остільки ж сильне, щоб могло покласти межі пристрасті, крім ще сильнішої пристрасті?!

Анн. Наше моральне почуття завжди контролює пристрасті, Джеку. Не плещіть дурниць.

Таннер. Наше моральне почуття?! Хіба ж воно не є та сама пристрасть? Чи всі пристрасті, як і всі прегарні мельодії, — від диявола? Коли б моральне почуття не було пристрастю, коли б воно було не найсильніша з пристрастей, — усі інші пристрасті змели й його геть, як гураган змітає листя. Народження цієї пристрасти перетворює дитину на чоловіка.

Анн. Є й інші пристрасті, Джеку. І дуже сильні.

Таннер. Усі інші пристрасті були в мене раніш, але вони були такі кволі й безцільні, звичайна дитяча жадоба, жорстокість, цікавість, фантазії, звички й забобони, — смішні й безглузді для спільного розуму. І коли вони раптово засяли, як щойно засвічені вогні, це не було їхнє сяйво, — це був відблиск морального почуття, яке щойно розцвіло. Це почуття облагородило всі інші, надало їм змісту й глибини; воно викликало безліч бажань, захоплень, організувало їх у цілу армію цілів і принципів, і з цього почуття й народилася моя душа.

Анн. Я помітила тоді, що ви порозумнішали. Бо до того часу ви тільки й шукали, щоб десь щось зруйнувати.

Таннер. Зруйнувати! Дурниця! Я був звичайним пакошим хлопцем — не більш.

Анн. О, Джеку, ви руйнували! Ви нищили всі молоді ялинки, відтинаючи в них дерев'яним мечем верхівки. Розбивали всі парники, підпалювали сіно. Поліція заарештувала Тейві, коли він тікав звідси, не мавши сили зупинити вас. Ви...

Таннер. Гала-бала... То були битви, бомбардування, стратегічні викрутаси, щоб врятувати наші скальпи від червоношкурних. У вас немає буйної уяви, Анн! Я тепер вдсятеро більш руйную, ніж тоді. Моральне почуття підкорило собі мій дух руйнування й скерувало його на моральні цілі. Я зробився реформатором, іконоборцем. Тільки тепер я руйную вже не парники й не підпалюю сіно, а щент розбиваю вірування й скидаю ідолів.

Анн (нудьгуючи). Боюсь — я занадто жінка, щоб знайти будь-яку ціль в цьому руйнуванні. Руйнування може тільки руйнувати.

Таннер. Так. Тим то воно й корисне. Будівництво захаращує землю зайвими установами, тоді як руйнування очищає її й дає нам простір і свободу.

Анн. Це ні до чого, Джеку. Жадна жінка не погодиться з вами в цьому.

Таннер. Це через те, що ви змішуєте поняття „будування“ і „руйнування“ з „творчістю“ і „вбивством“. А вони не подібні один до одного: я схиляюся перед творчістю і з огидою відвертаюся

від вбивства. І тому я схиляюсь перед творчістю в кожному дереві, в кожній клітці, в птиці й звірині, навіть у вас. (Зацікавлення й захват зганяють ніяковість і нудьгу, що почали з'являтися на лиці Анн). Не що інше, як інстинкт творчості керував вами, коли ви намагалися прив'язати мене до себе ланцюгами, що їхні сліди й зараз на мені. Так, Анн, стара дитяча згода між нами була несвідомим коханням...

Анн. Джеку!

Таннер. О, не лякайтесь...

Анн. Я й не лякаюсь.

Таннер (жартливо). А вам слід було б злякатись: де ваші принципи?

Анн. Джеку, ви це серйозно, чи ні?

Таннер. Про що? Про моральні почуття?

Анн. Ні, ні, про щось інше (збентежено). Ох, який ви кумедний: ніколи не вгадаєш, як до вас ставитися.

Таннер. Ви повинні ставитися до мене цілком серйозно. Я — ваш опікув, і мій обов'язок — розвивати ваш розум.

Анн. Виходить, наша любовна згода минулася? Так? Можливо, я вам обридла?

Таннер. Ні, але моральне почуття зробило неможливим наші дитячі стосунки. Ревниве почуття моєї нової індивідуальності прокинулося...

Анн. Бідний Джеку, ви не могли більш терпіти, що до вас ставляться, як до хлопчиська.

Таннер. Так, бо дозволяти ставитися до себе, як до хлопчиська — значить залишатися ним. Я став новою людиною, і ті, хто знали мене передніш, брали мене на сміх. Єдиною людиною, що ставилася до мене сумлінно, був мій кравець: кожного разу, коли я приходив до нього, він брав з мене нову мірку, тоді як усі інші лишалися зі старою міркою й сподівались, що вона до мене підійде.

Анн. Ви тепер занадто високої думки про себе.

Таннер. Коли б ви, Анн, піднялись на небо, ви були б мабуть не менш як протягом року, високої думки про свої крила. І коли б ви зустріли там своїх родичів, і вони б як і раніш ставилися до вас, як до звичайного смертного, ви були б не в силах ли а а ся з ними. Ви б подбали про те, щоб потрапити туди, де вас знали лише ангелом.

Анн. Виходить, кінець-кінцем, тільки ваш гонор примусив вас втекти від нас?

Таннер. Так, тільки гонор, якщо вам хочеться так назвати це.

Анн. Тоді вам не було чого ховатися від мене.

Таннер. Від вас скоріше, ніж від усіх інших. Ви палкіше за інших боролися проти моєї емансипації.

Анн (серйозно). О, як ви помиляєтесь! Я б для вас усе зробила.

Таннер. Усе, крім одного: не випустили б мене з-під своєї влади. Вже тоді ви інстинктивно скористалися з того проклятущого

жіночого засобу — накидати чоловікові весь тягар обов'язків, самій же робитись такою безпорадною, залежати тільки від нього, поки він, зрештою, й кроку не посміє ступити без дозволу. Я знаю одного бідолаху, єдиним бажанням якого є втекти від жінки. Але вона тримає його при собі, загрожуючи, що кинеється під колеса того потягу, яким він поїде від неї. І так роблять усі жінки. Якщо ми спробуємо вали б піти туди, куди ви нам не дозволяєте, ніякий закон не став би нам на перешкоді, але ледве чи ми зробили б перший крок, як би вже кинулися б нам під ноги. Ваше тіло в нас під колесами, тільки ми збираємось вирушити. Але жадна жінка не повезе мене таким способом.

Анн. Але, Джеку, не можна вік пережити, не звертаючи будь-якої уваги на інших.

Таннер. Аті! Що воно ті інші? Ось ця сама увага до інших, чи краще сказати, полохливий страх перед іншими, і робить з нас сантиментальних рабів. „Звернути увагу“ на вас, — як ви це звете, — значить поставити вашу волю замість своєї. Ну, а як ваша воля є нікчемніша за мою? Чи жінки краще освічені, ніж чоловіки? Чи юрба виборців краще освічена, ніж правителі? Звичайно, що гірше, — в обох випадках. І що являтиме собою світ, в якому державні діячі будуть „звертати увагу“ на юрбу виборців, а решта чоловіків — на своїх жінок? Що є на тепер церква й держава? Жінка й виплатник податків.

Анн (лагідно). Я дуже рада з того, що ви розумієтеся на політиці, Джеку. Це вам стане у пригоді, коли ви потрапите до парламенту. (Він вшукюється, як простромлений пухир). Але дуже шкода, що ви вважали мій вплив на вас за шкідливий.

Таннер. Я не кажу, що він був шкідливий. Але який би він не був, — чи шкідливий, чи гарний, — я не хтів бути зшитий за вашою міркою. І тепер не хочу.

Анн. Ніхто й цього не вимагає від вас, Джеку. Запевнюю вас, слово честі, я ніколи й на думці не мала хоч би трішечки судити вас за ваші химерні погляди. Вам відомо, що всіх нас виховано в прогресивному дусі. Чому ви весь час вважали мене за людину з обмеженим світоглядом?

Таннер. Ось де небезпека! Я знаю, що ви не будете заперечувати мені, бо ви зрозуміли, що це не відіграє ніякої ролі. Бо боа-констриктор зовсім не цікавиться думками ягняти в той час, коли обвиває його шию своїми кільцями.

Анн (підводиться, раптово все зрозумівши). О-о-о!.. Тепер я розумію, чом ви застерігали Тейві проти мене, називаючи мене боа-констриктором. Дідуся мені переказав. (Сміється й кидає своє боа йому круг шиї) Хіба вам так не добре, не затишно.

Таннер (скутий). Ну ви, шалена жінко, чи кинете ви колинебудь лицемірити?..

Анн. З вами я ніколи не лицемірю, Джеку. Ви розгнівалися?

(Скидає в нього боа й шпурляє його на стілець). Можливо, що мені не слід було цього робити.

Таннер (з презирством). Знов маніристь? Чом не слід, коли це вас розважає?

Анн (соромливо). Бо... бо... я гадала, що кажучи про боа-констриктора... Ви мали на увазі... ось що. (Охоплює руками йому шию).

Таннер (пильно дивиться на неї). Надзвичайне зухвальство! (Воно сідає й поплескує його по щоці). Жадна душа не повірила б мені, коли б я розказав оцей епізод, за винятком тих, що так само не повірили б мені, коли б ви обвинувачували мене в цьому, а я б заперечував.

Анн (з достоїнстю приймає свої руки з його шиї). Ви непоправні, Джеку! Але не слід було б глузувати з нашої прихильності, що ми маємо одне до одного. Кожний правильно зрозумів би це почуття. Сподіваюсь, і ви правильно розумієте його?

Таннер. Моя кров говорить за мене, Анн. Бідний Ріккі-Тіккі-Тейві!

Анн (хутко зазирає йому в очі, начеб якийсь нове світло засяло для неї). Сподіваюсь, ви не ревнуєте мене до Тейві? Це було б смішно.

Таннер. Ревнувати? Чого ради? Але мене й трошки не дивує, що ви полюєте на нього. Я відчуваю на собі павутиння, що ви ним обплітаєте й мене, хоча зі мною ви лише бавитесь.

Анн. Чи гадаєте, що я цілю на Тейві?

Таннер. Не гадаю, а знаю.

Анн (серйозно). Будьте обережним, Джеку. Ви можете зробити Тейві дуже нещасливим, якщо призведете його до помилки відносно мене.

Таннер. О, не турбуйтеся: він од вас не втече.

Анн. Мене бере сумнів, чи справді ви розумна людина?

Таннер. Звідки ж узявся той сумнів?

Анн. Здається, ви розумієте все те, чого я не розумію, — і ви цілком дитина там, де розумію я.

Таннер. Я добре розумію, що саме почуває до вас Тейві: щоб не було, ви можете покласти на нього.

Анн. І ви звичайно думаєте, що ви розумієте й мої почуття до нього? Еге ж?

Таннер. Одне я добре знаю: чого тільки не доведеться знати цьому бідному Тейві?

Анн. Далєбі, якби не жалоба за татом, отто б я попосміялася! Подумайте! Тейві буде нещасний!

Таннер. Так. Але він, бідолашний, не буде й знати про це. Він занадто добрий, хороший для вас, він у тисячу разів кращий за вас. Ось через що він і збирається зробити страшну помилку в житті.

Анн. На мою думку, чоловіки роблять більш помилок тоді, коли вони занадто розумні, а не тоді, коли вони занадто добрі

(Вона сідає з гризкою презирства на весь чоловічий рід).

Таннер. О, мені відомо, що ви не дуже то цікавитесь Тейві. Але вже так повелось, що один цілує, а другий лише дозволяє себе цілувати. Цілуватиме Тейві, щодко вас, — ви лише будете наставляти щоку. А з'явись хтось ліпший — і ви цього Тейві геть за борт.

Анн (ображено). Ви не маєте права так говорити, Джеку! Це брехня, і потім це не делікатно. Якщо вам з Тейві якась дурниця голови вхопилася, — то я не винна.

Таннер (з каяттям). Пробачте мені за мої грубощі, Анн. Не ви, а цей клятий світ призводить мене до цього. (Вона кидає на нього поглядом, повним радості й прощення. Він одразу ж нащулює вуха). Ну, однаково! Я б дуже хотів, щоб Рамсден уже повернувся, з вами я завжди почуваю себе в небезпеці: в вас якась диявольська принакність, ні, не принакність, а щось таке, що приваблює до вас. (Вона сміється). Так, так! І ви це добре знаєте й тріюмфуете. І тріюмфуете одверто й без сорому!

Анн. Що за чудна маніра залицятися, Джеку!

Таннер. Залицятися!!! В мене!!!

Анн. Так, залицятися. Ви весь час ображаєте жінку, робите їй боляче. І все ж не хочете зовсім відступитися від неї.

Таннер. Я подзвоню. Наша розмова зайшла значно дальше, ніж я мав на увазі.

(Рамсден і Октавій повертаються разом з міс Рамсден. Вона струнка, вже немолода дівчина, в простій сукні рудуватого кольору. Носить багато перснів, ланцюжків, брошок; це повинно показувати, що вбирається вона так просто в принципі, а не в бідності. Вона рішуче входить до кімнати: чоловіки, засмучені й збентежені, йдуть слідом. Анн підводиться й квапливо йде їй назустріч. Таннер відходить до стіни, що між бюстами, й удає, ніби роздивляється картини. Рамсден простує до свого стола, як звичайно; Октавій стає поруч Таннера).

Міс Рамсден (майже відштовхуючи Анн, коли йде до стільця місис Вайтфілд, на який рішуче сідає). Я до цього діла зовсім не причетна.

Октавій (збентежено). Я знаю, ви хотіли б, міс Рамсден, щоб я відправив кудинебудь Віолетту. Я це зроблю. (Він нерішуче йде до дверей).

Рамсден. Ні, ні...

Міс Рамсден. Як ти можеш говорити ні, Ребуку! Октавію відомо, що я ніколи не показала б на поріг жінці, яка щиро хоче покаятися. Але коли жінка робить не тільки погано, а й надалі збирається робити так само, — наші шляхи розходяться.

Анн. О, міс Рамсден, що ви хочете цим сказати? Що сказала вам Віолетта?

Рамсден. Віолетта дійсно дуже вперта. Не хоче залишати Лондон. Я її не розумію.

Міс Рамсден. А я її розумію. Це так само ясно, як два рази по два — чотири. Вона не хоче їхати, бо не хоче розлучатися з цим добродієм, хто б він не був.

Анн. О, звичайно, звичайно! Ви розмовляли з нею, Октавію?

Октавій. Вона нічого не хоче казати нам. Вона хоче раніш в кимось пораятись. Не з ким іншим, як з тим негідником, що спокусив її.

Таннер (до Октавія). Ну, що ж. Хай і пораяється з ним. Він буде лише задоволений з того, що її відішлють за кордон. Так що ж стоїть на перешкоді?

Міс Рамсден (відповідаючи за Октавія). На перешкоді, м-ре Таннер, те, що, коли я запропонувала їй свою поміч, я не мала на увазі стати її співучасницею в цьому ганебному вчинку. Або вона хай дасть слово, що ніколи не побачить ту людину, або хай шукає собі друзів в іншому місці; і що скоріше, то краще.

(На дверях з'являється покоївка. Анн швидко займає своє попереднє місце й силкується прибрати байдужого вигляду. Октавій інстинктивно робить те саме).

Дівчина. Візник коло воріт, пані.

Міс Рамсден. Який візник?

Дівчина. Для міс Робінсон.

Міс Рамсден. О! (Опановуючи себе). Гаразд. (Дівчина виходить). Вона посилала по візника.

Таннер. Я півгодини тому запропонував послати по нього.

Міс Рамсден. Я дуже рада, що вона розуміє в яке становище сама себе поставила.

Рамсден. Мені не хотілося б, Сузано, щоб вона отак виїхала від нас. Нам не слід було ставитися до неї так суворо.

Октавій. Я дуже й дуже вам вдячний, але міс Рамсден має рацію. Віолетта не має підстав залишатися тут.

Анн. Чи не слід було б, Тейві, і вам поїхати разом з нею?

Октавій. Вона не схоче.

Міс Рамсден. Ну, ще б пак. Вона поїде просто до того добродія.

Таннер. Ну то що ж? Цілком природно після такого шляхетного прийому, який вона зустріла тут.

Рамсден (вкрай збентежений). Чуєш, Сузано. І в цьому є частка правди. Я б хотів, щоб твої принципи не перешкождали тобі поводитись з цією бідною дівчиною трохи лагідніше. Вона ще така молода. На все свій час.

Міс Рамсден. О, звичайно, у чоловіків вона знайде собі повне співчуття. Дивуюся з тебе, Ребуку.

Таннер. І я дивуюсь, Рамсдене, але дивуюсь з приемністю.

(На дверях з'являється Віолетта. Вона одна з тих впертих і самовільних жінок, яку так приемно буває здивувати серед найкраще вихованих представниць її статі. Невеличка голова, маленький енергійний рот і підборіддя, гордовито-чітка мова, вишукані маніри, суворо-елегантне вбрання, до якого належить і чепурний капелюшок, прикрашений маленькою пташечкою, — все доводить, що це істота остільки ж небезпечна, як і невимовно гарна. Це не сирена, як Анн: захоплюються нею без її бажання й проти її волі, — жадного зацікавлення в цьому з її боку. Крім того, Анн, наприклад, кокетна, а в одній жінці цього немає, як немає в ній і ласки. Коли є щось, що керує нею, то це розум і гордість, — а ніяк не жалість

і спочуття. Голос її годився б шкільній вчительці, коли та вичитує пустотливим дівчаткам; вона говорить з повним самовладанням і навіть трохи з огидою)

Віолетта. Я повернула сюди, тільки щоб сказати міс Рамсен, що браслет, який вона подарувала мені в день мого народження вона знайде в кімнаті економки.

Таннер. Увійдіть, увійдіть, Віолетто, і поговоримо як слід.

Віолетта. Дякую: з мене досить і тих сімейних розмов, що були тут цього ранку. Так само, як і з твоєї матері, Анн, що втікла додому заплакана. У всякім разі, я тепер дізналась, кого я мала за так званих моїх друзів. Прощайте.

Таннер. Ні, ні, почекайте хвилиночку! Я маю щось вам сказати, вислукайте мене! (Вона дивиться на нього без найменшого зацікавлення але все ж таки чекає, щоб, очевидно, почути, що він скаже, та вдягти рукавички). У цій історії я цілком на вашому боці. Я з усієї душі вітаю вас за ту сміливість, з якою ви відважились на цей вчинок. Ви маєте цілковиту рацію, щод сім'ї, — то вона цілком її не має.

(Сенсація. Анн і міс Рамсен підводяться й повертаються вбік цих двох. Віолетта, що її вразило більш, ніж усіх інших, забуває про свою рукавичку й виходить на середину кімнати так замішана, як і невдоволена. Лише Октавій не рухається а місця, навіть не підводить голови — такий сором охопив його).

Анн (умовляючи Таннера мати розум). Джеку!

Міс Рамсен (вкрай ображена). Ну, мушу признатися...

Віолетта (різко до Таннера). Хто вам сказав?

Таннер. Звичайно, Рамсен і Тейві. Чому б їм і не сказати?

Віолетта. Але вони й самі не знають.

Таннер. Чого не знають?

Віолетта. Я хочу сказати, вони не знають, що я права.

Таннер. О, в тайнику душі вони добре знають, хоча через оті дурні забобони в питаннях моралі, власності тощо, вони вважають за свій обов'язок ганьбити вас. Але я знаю, та й весь світ напевно знає, хоч і не відважується признатись у цьому, що ви були праві, коли пішли назустріч своєму інстинктові; що життєвість і хоробрість є найкращі властивості жінки, і материнство є вродливим завершенням жіночості; а той факт, що ви не повінчані легально, не може принизити вашої достоїнності, як і щирої поваги до вас від інших.

Віолетта (червона від обурення). О, ви так само, як і інші, вважаєте мене за погану жінку! Ви гадаєте, що я не тільки вчинила щось ганебне, а що ще й поділяю ваші мерзотні думки! Міс Рамсен, я терпіла всі ваші жорстокі слова, бо знала, що ви пожалієте за ними, скоро дізнаєтесь правди. Але я не хочу терпіти таких образ, як Джекові привітання: він має мене за одну з тих бідолашних істот, яких намагається виправдати, я тримала в тайні наш шлюб заради мого чоловіка. Але тепер я вимагаю, щоб до мене ставилися, як до заміжньої жінки й не ображали б мене.

Октавій (підводить голову в виразом невимовного полегшення). Ти одружена?!

Віолетта. Так, і я думаю, ти міг би догадатися сам. Чому всі ви вирішили, що я не маю права носити обручку? Ніхто з вас навіть не спитав мене. Я не можу цього забути!

Таннер (завнавши поразки). Я вкрай розбитий. Я мав найкращі наміри. Прошу вибачити, поchtиво прошу вибачити мені.

Віолетта. Сподіваюсь, на далі ви будете обережніший у своїх словах. Звичайно, до них не можна ставитися серйозно, але вони все ж далеко не приемні, до того ж і поганого смаку.

Таннер (схиляється, як під бурю). Мені немає чим захистити себе. Тепер я буду знати, як ставати на бік жінки. Усі ми в ваших очах вкрили себе ганьбою, усі, крім Анн, що опікувалася вами. Заради Анн пробачте нам.

Віолетта. Так, Анн ставилася до мене дуже гарно, алеж їй було все відомо!

Таннер. Бач!..

Міс Рамсден (вперто). А хто, прошу, той пан, що не хоче відверто визнавати свою дружину.

Віолетта (хутко). Це вже моя справа, міс Рамсден, а не ваша. У мене є підстави покищо тримати наш шлюб у тайні.

Рамсден. Я лише можу сказати, Віолетто, що нам дуже шкода. Мені неприємно й вгадати, як ми з вами поводитися.

Октавій (ніяково). Прости мене, Віолетто. Це все, що я можу сказати.

Міс Рамсден (все ще не відступаючи). Звичайно, те, що ви нам тільки не сказали, надає справі зовсім іншого освітлення. Але все ж я повинна зауважити...

Віолетта (перебиваючи їй мову). Ви повинні перепросити мене, міс Рамсден, — ось що ви повинні зробити. Коли б ви були заміжною жінкою, вам би було не до вподоби сидіти в кімнаті економки, як і не до вподоби було б, щоб з вами поводитися зневажливо, як із капосною дитиною так молоді дівчата, як і старі панії, що не знають ніяких серйозних обов'язків.

Таннер. Лежачого не б'ють, Віолетто. Звичайно, усі ми наче подуріли, але в дійсності, хто, як не ви, і запаморочили нас.

Віолетта. Проте, Джеку, це до вас не стосувалося.

Таннер. До мене не стосувалося! Так! Аджеж Рамсден досить недвозначно запідозрював, що цей невідомий пан... мабуть і є я.

(Рамсден обурено робить жест протесту, але холдне й спокійне Віолеттове боурення притушує їх).

Віолетта. Ви? О, як підло! Як огидно! Як ганебно всі ви балакали про мене! Коли б мій чоловік дізнався про це, він заборонив би мені й слово сказати кожному з вас. (До Рамсдена). Ви, принаймні, я гадаю, могли б хоч трішечки помилувати мене тоді.

Рамсден. Але запевняю вас, я ніколи не казав, що... у всякім разі, це таке дивоглядне перекручування змісту того, що я кавав... що...

Міс Рамсден. Тобі нема чого й перепрошувати, Ребуку. Вона сама в цьому винна. Це вона повинна перепрошувати всіх нас, бо призвела всіх нас до помилки.

Віолетта. До вас я не можу ставитись завадто суворо, міс Рамсден. Є деякі обставини, що зменшують провину. Ви не можете зрозуміти моїх почуттів, але від людей досвідченіших я могла б сподіватися кращого смаку. Проте я добре розумію, що всі ви опинилися в безпорадному стані, і найкраще, що я можу зробити, це негайно піти. Прощайте! (Вона виходить, усі приголомшені).

Міс Рамсден. Так, мушу признатись!..

Рамсден (жалебно). Я не думаю, що вона поставилась до нас цілком справедливо.

Таннер. Вам, Рамсдене, як і всім нам, залишається лише скапітулювати перед обручкою. Чаша ганебних наших вчинків — повна.

ДІЯ ДРУГА.

На проїзній дорозі, в парку дачі під Річмондом, стоїть попсований автомобіль. Він зупинився біля купи дерев, від яких шлях завертає до будинку, що його можна бачити крізь листя. Таннер, що стоїть на дорозі ліворуч від автомобіля, міг би без перешкоди бачити західню частину будинку, якби не був занадто зацікавлений у парі ніг у блакитних штанах, що стирчать з-під автомобіля. Він пильно стежить за ними, схилившись наперед і упершись руками об коліна. Шкіряна куртка й кепі говорять, що він один з тих пасажирів, що висіли з автобіля.

Ноги. Ага! Ось воно де!
Таннер Тепер усе гаразд?
Ноги. Тепер усе гаразд.

(Таннер схиляється, бере ноги за щиколоти й витягує їхнього власника, нач. тачку; той іде руками з молотчком у зубах. Це юнак у гарнім блакитнім убранні, чисто виголений, з темними очима, коренастими пальцями, з коротким, добре пригладженим чорним волоссям і трохи неправильними, недовіриливо вигнутими бровами. Коли він маніпулює біля машини, його рухи уривисті й прудкі, але разом із тим меткі й обачні. З Таннером і Таннеровими друзями він поводить ся аж ніяк не підслесливо, а скоріше холодно й стримано, чим тримає їх на певному віддаленні, проте, не даючи їм жадних підстав бути незадоволеними з нього. Але він увесь час не спускає їх з очей, і в його манірі дивитись на них є щось цинічне, як людини, що добре обізналася з усіма темними сторонами життя. Говорить він повільно, з відтінком сарказму; у своїй розмові він ані крихітки не удає англійського джентльмена, і його старанна зовнішність є відзнакою його самоповаги до своєї кляси, а не до кляси, якій він служить.)

Він сідає до автомобіля, щоб спробувати машину, і знов одягає кепі й пальто. Таннер знімає свою шкіряну куртку й кидає її в авто. Шофер (чи то автомобіліст, чи моторіст, чи як там це в Англії на сьогодні вирішать його назвати) запитливо роздивляється навкруг себе, прибираючи молотка).

Шофер. Що ж, тепер з вас досить, га?

Таннер. Я б радніше пройшовся пішки, трохи б розім'яв ноги й заспокоїв нерви. (Дивиться на годинника). Сподіваюсь, ви знаєте, що ми поїхали з Гайд-Парк-Корнера до Річмонда за 21 хвилину?

Шофер. Я б зробив це за 15, якби шлях був увесь час добрий.

Таннер. Навіщо, власне, це ви робите? Заради любови до спорту, чи тому, що вас бавить лякати своїх бідолашних пасажирів?

Шофер. Ну, а ви чого боїтеся?

Таннер. Поліції і скрутити собі шию.

Шофер. Так, але якщо ви даєте перевагу спокійній їзді, вам краще брати тоді омнібуса. Це й дешевше. Ви платите мені, щоб я приощадив вам час і дав швидкість тисячофунтової машини. (Він спокійно сідає).

Таннер. Я — раб і цієї машини, і ваш. Мені навіть у сні привиджується цей клятуший автомобіль.

Шофер. Це скоро минеться. Якщо ви маєте зайти до хати, дозвольте запитати, як довго ви там залишитесь? Бо коли ви маєте на думці балакати з паніями цілий ранок, я завезу машину під повітку й влаштуюся комфортабельніше, якщо ні, — я чекатиму тут, поки ви не повернетесь.

Таннер. Краще заждіть тут. Ми довго не будемо. Вони чекають на одного молодого американця, містера Мелоуна, який везе м-ра Робінсона своєю новою американською паровою машиною.

Шофер (миттю вистрибуючи з автомобіля), Американська парова машина! Як! Мчатъ із Лондону!

Таннер. Вони, може, вже тут.

Шофер. Коли б я це знав! (Докірливо). Чом ви мені про це не сказали, м-ре Таннер?

Таннер. Бо мене попередили, що цей автомобіль може зробити 84 мілі на годину, а я знаю, на що ви здатні, коли по тій самій дорозі їде суперникова машина. У всякім разі, заспокойтеся: ми перебудемо цілий день до вашого смаку. Американець візьме м-ра Робінсона, його сестру і міс Вайтфілд, а ми візьмемо міс Роду.

Шофер (заспокоюється; його думки заняті чимось іншим). Це, здається, сестра міс Вайтфілд?

Таннер. Так.

Шофер. А сама міс Вайтфілд поїде другим автомобілем? Не з вами?

Таннер. А якого біса їй їхати зі мною? Аджеж м-р Робінсон їхатиме другим авто. (Шофер недовірливо зиркає на Таннера, потім повертається до авта, насистуючи ходячу пісеньку. Таннер, трохи роздражнений, тільки по збирається вести далі ту саму розмову, як чує Октавієві кроки на рінні. Октавій іде в дому, вдягнений для їзди автомобілем, але без пальта). Ми, хвалити бога, програли у заклад: м-р Робінсон вже тут. Ну, Тейві, чи матиме ця американська машина успіх?

Октавій. Гадаю, що так. Ми доїхали від Гайд-Парк-Корнера за сімнадцять хвилин. (Шофер, розгніваний, в серця колотить по своїй машині). А ти за скільки доїхав?

Таннер. О, щось із три чверті години.

Шофер (протестуючи). Ну, м-ре Таннер, обліште! Ми легко могли вїхати цю віддаль менш, ніж за п'ятнадцять.

Таннер. До речі, дозвольте познайомити вас: м-р Октавій Робінсон, м-р Енрі Стрейкер.

Стрейкер. Дуже радий познайомитись. М-р Таннер відрекомендував мене, як Енрі Стрейкера. Інші кажуть Генрі. Але про мене все одно, будь ласка.

Таннер. Ти думаєш, Тейві, що я хочу подратувати його? Ти помиляєшся. Ця людина прикладає більш зусиль, щоб одкинути від свого ім'я літеру „Г“, ніж колись його батько, щоб набути її. Для нього це ознака його кляси. Ніколи ще не доводилося мені зустріти людину, в якій було б так багато клясової гордості, як у Енрі.

Стрейкер. Легшенько, легшенько! Трохи спокійніше, м-ре Таннер!

Таннер. Трохи спокійніше, Тейві, ти чуєш? Ти, звичайно, скажеш, що не треба звертати на це уваги. Але цей молодчик освічений. А головне, він знає, що ми про себе цього не скажемо. В якій школі ви вчилися, Стрейкеру?

Стрейкер. У Шербрук-Роді.

Таннер. У Шербрук-Роді! Хіба хоч один з нас скаже так само претензійно: Рєґбі, Чи Герру? Або Ітен! У Шербрук-Роді хлопців чогось та вчать. А в Ітен нас відсилають, бо, поперше, вдома ми заважаємо, а подруге, щоб ми могли в дальшому житті назвати своїм шкільним товаришем кожного герцога, якого тільки хто згадає.

Стрейкер. Ви цього не розумієте, м-ре Таннер. Не школа дає знання, а політехнікум.

Таннер. Це був його університет, Тейві. Не Оксфорд, Кембрідж, Дергем, Дублін чи Глазгоу, і жадна з наших нонконформістських нор Велса. Ні, Тейві, Ріджен-Стріт, Челші. Бороу — я не знаю й половини цих клятих назв — ось його університети. Це не крамнички, де продають клясові обмеження, як у наших. Ви зневажаєте Оксфорд, Енрі, га?

Стрейкер. Ні, не зневажаю. Оксфорд, на мій погляд, дуже гарне місце для тих, що люблять такі речі. Там учать вас, як бути джентлменом. А в політехнікумі вчать, як стати інженером і т. ін. Ви розумієте?

Таннер. Сарказм, Тейві, — ось де справжній сарказм! Коли б ти тільки міг прочитати в душі цього Енрі всю глибину його презирства до джентлмена і невимовне пишання тим, що він інженер, ти б злякався. Він відчуває надзвичайне задоволення, коли, наприклад, псується машина, бо тоді яскраво виявляється як уся моя джентлменська безпорадність, так і його робочий хист, вмільсть і спритність.

Стрейкер. Не звертайте на нього уваги, м-ре Робінсон. Він любить побалакати. Ми з вами його добре знаємо, га?

Октавій (серйозно). А між іншим, в тому, що він каже, є, по суті, багато правди. Я цілком визнаю достойність праці.

Стрейкер (на якого ці слова не справили ніякого враження). Це тому, що ви самі ніколи не працювали, м-ре Робінсон. Моя робота й полягає якраз у тому, що я хочу уникнути праці. Від мене й від моєї машини ви одержите більш праці, ніж від двадцяти робітників, до того ж я не п'ю стільки, скільки вони.

Таннер. Ради бога, Тейві, не вдавайся з ним у політико-еко. номічну балаканину. У цій галузі він знає все, тоді як ми—нічого. Ти, Тейві, лише поет-соціаліст, а він соціаліст-учений.

Стрейкер (спокійно). Так. Це, можна сказати, бесіда дуже корисна, але мені треба потурбуватись за машину. Щодо вас ді сж, вам, я знаю, кортить побалакати про панночок. (Він відходить, пораяється деякий час біля машини, а потім тиняється в напрямку дому).

Таннер. Це дуже важливе соціальне явище.

Октавій. Що?

Таннер. Цей Стрейкер. Ми, письменники і взагалі освічені люди, пропагували „нову жінку“ щоразу, коли з'являлася не зовсім звичайна, хоч і старого зразка, жінка, і не помітили, як прийшов „новий чоловік“. Стрейкер — „новий чоловік“.

Октавій. Нічого нового в ній я не бачу; нова лише його маніра притягати твою увагу. Але тепер я хотів би поговорити не про нього. Мені треба поговорити з тобою про Анн.

Таннер. Бач — Стрейкер і це зрозумів. Він, мабуть, навчився цього в політехнікумі. Ну? Що таке с Анн? Посватався?

Октавій (докоряючи сам собі). Так, я був таким йолопом, що зробив це вчора ввечері.

Таннер. Йолопом?! Що це значить?

Октавій (лірично). Джеку! Усі ми чоловіки — такі тварюки: ми ніколи не розуміємо нижніх і витончених почуттів жінки. І як я міг це зробити!

Таннер. Та це ж такого ти зробив, ти, м'якотілий ідіот?

Октавій. Так, звичайно, що ідіот! Якби ти тільки почув, Джеку її голос, якби побачив її сльози! Цілу ніч я пролежав без сна — все згадував їх. Коли б вона хоч докоряла мені, — мені було б легше...

Таннер. Сльози! Ось де небезпека! Що ж вона тобі сказала?

Октавій. Вона запитала, як я міг припустити, що вона може на тепер ще про щось думати, крім свого любого батька. І заридала... (Замовкає).

Таннер (поплескуючи його по плечу). Терпи це, як справжній чоловік, Тейві, коли навіть і почуваш, як віслюк. Це стара пісня: просто їй ще не набридло гратися з тобою.

Октавій (нетерпляче). Не дури, Джеку. Невже ж ти гадаєш, що цей твій одвічний поверховий цинізм може, хоч до деякої міри, стосуватися до такої природи, як всна?

Таннер. Гм? А чи казала вона щонебудь крім цього?

Октавій. Так, і саме тому я і себе і її... виставляю тобі на посміх... розповідаючи, що трапилося.

Таннер (розкаявшись). Ні, любий Тейві, я не сміюся, слово чести! У всякім разі, не звертай уваги, кажи далі.

Октавій. Свідоме ставлення до своїх обов'язків в ній таке глибоке, таке незламне, таке...

Таннер. Знаю, знаю! Далі!

Октавій. Бач, тепер ви, цебто ти й Рамсден, — її опікуни; і вона вважає, що всі її обов'язки щодо батька перейшли тепер на вас. Вона сказала, що мені слід було б перше за все поговорити з вами обома. Звичайно, що вона має рацію, але все ж, на мою думку, це трохи занадто. Уяви собі: я мушу прийти до тебе й формально просити у тебе її руки.

Таннер. Дуже радий, любий Тейві, що кохання ще не зовсім убило в тобі почуття гумору.

Октавій. Така відповідь не задовольнить її.

Таннер. А моя офіційна відповідь — ясна: хай поблагословить вас небо, діти мої! Будьте щасливі!

Октавій. Я хотів би, щоб ти перестав дурня клеїти. Для тебе це, може, й не серйозно, але для мене, як і для неї, — це дуже серйозна справа.

Таннер. Ти добре знаєш, що Анн остільки ж вільна в своєму виборі, як і ти.

Октавій. Але вона думає не так.

Таннер. О, не так! Звичайно! У всякім разі, кажи, що ти хочеш, щоб я зробив?

Октавій. Я хочу, щоб ти цілком серйозно й щиро сказав їй, що ти про мене думаєш. Хочу, щоб ти сказав їй, що можеш сміливо сповірити її на мене... себто, звичайно, якщо ти в цьому певен.

Таннер. Не маю й жадного сумніву щодо цього. Але що хвилює мене, так це... чи можу я тебе сповірити на неї? Читав ти коли Метерлінкову книжку про бджіл?

Октавій (ледве стримуючи досаду). Я зараз не обговорюю з тобою літературу.

Таннер. Краплиночку терпіння, Тейві! І я не обговорюю літературу, — книжка про бджіл є природнича історія. І вона найнапугливіша наука для людства. Ти думаєш, що ти переслідуєш Анн, що ти переслідувач, а вона — та, за ким женуться; і що твоя роля — завоювати, переконати, перемогти, підкорити. Дурень! Це за тобою женуться, ти намічена, призначена добич, загнана дичина! Нема ото чого сидіти й з пожадливістю дивитись крізь ґрати пастки на приману, — дверцята відчинені навсяж і будуть відчинені, аж доки не зачиняться за тобою навіки.

Октавій. Хотів би, щоб це так і було, як би ти там мене не залякував.

Таннер. Але, поміркуй лише, — що їй і робити, як не шукати собі чоловіка? Завдання жінчинє є якнайскорше піти заміж, а чоловіче — залишитися нежонатим якнайдовше. У тебе твої поеми, твої трагедії, над якими ти можеш працювати, а в Анн — немає нічого.

Октавій. Я не можу писати без надхнення. А надхнення мені може дати тільки Анн.

Таннер. А чи не краще тоді надихатися з неї оддала — це безпечніше. Петрарка бачив свою Ляру, а Данте свою Беатріче куди менш, ніж ти тепер Анн, а проте вони дали нам першорядні твори, так, принаймні, всі це визнають. Вони ніколи не спостерігали своїх кумирів у хатньому оточенні, і тому це захоплення не кидало їх аж до смерті. Одружися з Анн і через якийсь тиждень ти знайдеш в ній надхнення не більш, як у бутербродах.

Октавій. Ти гадаєш, що вона мені приїсться?

Таннер. Ні, чому? Нам бутерброди не приїдаються, алеж і надхнення вони нам не дають. Так само й вона перестане надихати тебе, скоро з мрії поета обернеться на доброчесну жінку. І доведеться тобі мріяти ще про когось іншого. І зчиниться галас, крик, гамір.

Октавій. Даремно про це й балакати з тобою, Джеку. Ти не можеш цього зрозуміти. Ти ніколи не був закоханий.

Таннер. Я? Я ніколи не переставав ним бути. Я навіть і в Анн закоханий. Але я ані раб кохання, ані блазень. Іди до бджіл, поете: дивись, як живуть вони — і вчись. Небом присягаюся, що коли б жінки могли обійтися без нашої праці, а ми їли б хліб їхніх дітей замість добувати його, вони б забивали нас, як павуки забивають своїх самців, або бджоли своїх трутнів. Їхня була б правда, якщо ми тільки на те й були б здатні, щоб кохати.

Октавій. О, як би ми дійсно вміли кохати! Нема нічого, щоб його можна було прирівняти до кохання. Крім кохання нічого не існує! Без кохання світ перетворився б на саме падлюцтво й огиду.

Таннер. І це говорить людина, що просить в мене руки моєї опіканки! Тейві, я боюся, що нас підмінили в колісці, і що ти, а не я, є справжній нащадок Дон-Жуана.

Октавій. Але прошу тебе не казати такого Анн.

Таннер. Не бійся! Вона вирішила заволодіти тобою, й вже вщю не зупинить її тепер. Ти — рокований. (Стрейкер повертається назад з газетою). Ось їде „нова людина“, що деморалізує себе, як завжди, копійчаними газетками.

Стрейкер. Чи можете ви повірити, м-ре Робінсон, — ми завжди беремо з собою дві газети — „Times“ для нього й „Zeader“ або „Echo“ для мене. Але ви думаєте, що я передивляюсь їх? Не дуже. Він хапає мої газети, а я мушу морочити собі голову отим „Times“ом.

Октавій. Хіба в Times'і не друкують прізвищ переможців на верхогонах?

Таннер. Верхогони не цікавлять Енрі. Його слабе місце — це автомобільні рекорди. Ну, що нового?

Стрейкер. Перебіг від Парижу до Біскри, з пересічною швидкістю 40 миль на годину, не враховуючи Середземного моря.

Таннер. Скільки забитих?

Стрейкер. Двоє дурних баранів. Це нічого не становить. Барани коштують небагато. Ті, кому вони належать, навіть раді

одержати за них гроші без ніякого клопоту з різниками. Але, звичайно, зчиниться галас, і французький уряд заборонить перегони, а ми проморгаємо нагоду. Це доводить мене до сказу, м-р Таннер не хоче їхати зі справжньою швидкістю, коли має повну змогу.

Таннер. Ти пам'ятаєш мого дядька Джеймза?

Октавій. Так. А що?

Таннер. Дядько Джеймз мав першорядну куховарку. Він міг перетравити тільки те, що вона йому виготовить. Ну, бідолашний сторонився й ненавидів товариство. Але його куховарка пишалася своїм хистом і хотіла готувати страви принцам і послам. І щоб не втеряти її, нещасному старому доводилося двічі на місяць улаштувати бенкети, які були для нього справжня мука — так ніяково він себе почував. Так ось я, а ось цей молодчик — Енрі Стрейкер, „нова людина“. Я ненавиджу подорож, але мені подобається Енрі. А його цікавить лише одне: летіти в шкіряній куртці й окулярах, на два дюйми вкритому порохом, зі швидкістю 60 миль на годину, ризикуючи своїм і моїм життям, звичайно, якщо він не лежить горілиць у багні, під машиною, з'ясовуючи, що саме в ній попсувалося. І якщо я не згоджусь, принаймні на один перебіг у тисячу миль, хоч раз на два тижні, — він кине мене. кине мене й піде до якогось американського мільйонера, а мені доведеться вдовольнитися почтивим і ретельним парубійком, що скидатиме капелюха й знатиме своє місце. Я Енрів раб, як дядько Джеймз був рабом своєї куховарки.

Стрейкер (у нестямі). Ух! Хотів би я мати машину, що йшла б так швидко, як ви балакаєте, м-ре Таннер. Я лише кажу, що марна трата грошей мати машину, яка у тебе не працює. Вам краще було б завести дитячу колясочку й няньку, замість авто й мене, і хай нянька возить вас.

Таннер (заспокоюючи). Гаразд, Енрі, цілком, цілком справедливо. Зараз ми на півгодини поїдемо з вами.

Стрейкер (обурено). На півгодини! (Він іде до своєї машини, сідає і, перевернувши нову сторінку газети, шукає новин).

Октавій. Бач, він нагадав мені! Тобі записка від Роди (передає записку Таннеру).

Таннер (розпечатувє її). Мені здається, що Рода шукає приводу посваритися з Анн. Як правило, англійська дівчина ненавидить більш за свою матір лише свою старшу сестру. А Род — немає жадного сумніву — ставить за свою матір лише свою старшу сестру. Вона... (з обуренням). Ого, мушу сказати!...

Октавій. У чім справа?

Таннер. Рода мала поїхати зо мною покататись моїм авто. А тепер вона пише, що Анн заборонила їй це.

(Стрейкер навмисно раптом починає насвистувати свою улюблену пісеньку. Вражені й ображені насмішуватою манірою її виконання, Таннер і Октавій повертаються і запитливо дивляться на нього. Але Стрейкер, здається, дуже зайнятий своєю газетою, і їхній рух не справляє жадного враження).

Октавій (опанувавши себе). Що ж, і наводить вона причини цьому?

Таннер. Причини! Образа — не в причина. Анн забороняє їй взагалі залишатися зі мною на самоті. Говорить, що я не з тих, в ким можна бути молодій дівчині. Що ти тепер скажеш про свого божка?

Октавій. Ти не повинен забувати, що по смерті її батька, на неї лягла тяжка відповідальність. Місис Вайтфілд занадто слабка, щоб слідкувати за Родою.

Таннер (лильно дивлячись на нього). Одне слово, ти ухвалюєш Аннину поведінку?

Октавій. Ні, але мені здається, я розумію її. Ти повинен згодитися, що твої думки навряд чи личать молодій панночці під час формування її душі і характеру.

Таннер. Ні, ніяк не можу згодитися в цьому. Я припускаю, що формувати душу й характер молоді панночки — це розказувати їй різні брехні, але я заперечую проти надмірної брехні, що я ніби зловживаю довір'ям молодих дівчат.

Октавій. Адаже Анн цього не каже, Джеку.

Таннер. А який інший може бути зміст її слів?

Стрейкер (побачивши Анн, що йде від будинку). Міс Вайтфілд, панове! (Він вловить в авта й іде убік в виразом людини, яка знає, що її присутність зайва).

Анн (підходить до Октавія й Таннера). Добридень, Джеку! Я прийшла сказати вам, що у Род, — бідна дівчина! — знов мігрень, і вона ніяк не зможе поїхати з вами в автомобілі сьогодні. Вона в такому розпачі, сердешна!

Таннер. Що ти на це скажеш, Тейві?

Октавій. Ти повинен це правильно зрозуміти, Джеку. Анн хоче бути якнайделікатніша з тобою, тому йде навіть на неправду.

Анн. Що ви хочете цим сказати?

Таннер. Ви б хотіли, щоб у Род пройшла мігрень?

Анн. Звичайно!

Таннер. Тоді скажіть їй те, що ви тільки но сказали мені, і додайте, до речі, що ви прийшли до нас щось із дві хвилини по тому, як я одержав і прочитав її записку.

Анн. Рода вам написала?

Таннер. Докладно.

Октавій. Не звертайте на нього уваги Анн. Ви мали рацію... цілком! Анн тільки виконувала свій обов'язок, Джеку, — ти сам це добре розумієш. І зробила це якнайделікатніше.

Анн (ідучи до Октавія). Який ви добрий, Тейві. Який хороший, як добре ви мене розумієте! (Октавій роздвігає).

Таннер. О, кільця стягуються все тугіше круг твоєї шиї, Октавію! Ти кохаєш її, Тейві, га?

Октавій. Анн знає, що я її кохаю.

Анн. Облиште! Як вам не сором, Тейві!

Таннер. О, будь ласка, не соромтеся! Я ваш опікун, і я зараз залишаю вас на деякий час на піклування Тейві. Я прокатаюся авто.

Анн. Ні, Джеку! Я повинна поговорити з вами про Род. Ріккі, будьте ласкаві, — підіть додому й розважте вашого американського приятеля. Він з самого ранку з мамою, а їй треба упоратися в господі.

Октавій. Лечу, люба Анн! (Цілує їй руку).

Анн (ніжно). Ріккі-Тіккі-Тейві! (Октавій дивиться на неї, промовисто червоніє й біжить).

Таннер (навпрямки). На цей раз ви спіймалися, Анн, і коли б Тейві не був у вас наосліп закоханий, він зрозумів би, що ви — непоправна брехуха.

Анн. Ви невірно розумієте мене, Джеку. Я не насмілилася сказати Тейві правди.

Таннер. Ні, навпаки, звичайно, ви занадто сміливі. Якого біса здалося вам казати Роді, що я занадто порочний, щоб їй бувати в моєму товаристві? І як можу я тепер, після того, як ви так огидно отруїли її душу, нав'язати приязні стосунки з нею?

Анн. Я знаю, що ви нездатні вчинити щось ганебне...

Таннер. Тоді навіщо ви їй брехали?

Анн. Мене примусили.

Таннер. Примусили?

Анн. Мати наказала мені це зробити.

Таннер (очі йому блиснули). Га! Мені цього й треба було сподіватись. Мати! Завжди мати!

Анн. У всьому винна ваша страшна книжка. Вам відомо, що мати всього боїться. Усі полохливі жінки підлягають умовностям: ми повинні це враховувати, інакше це спричиниться до цілої низки прикрих непорозумінь. Навіть ви, чоловіки, не можете цілком одверто висловлювати свої думки, бо їх невірно тлумачитимуть і глузуватимуть з вас. Так, я визнаю: я була змушена обчорнити вас. Невже ви хочете, щоб і бідолашну Роду так само невірно зрозуміли й обчорнили? Чи мала б мати рацію, якби підвела Роду під це, коли та ще занадто молода й ще не має власної думки.

Таннер. Коротко кажучи, щоб уникнути непорозумінь, треба обов'язково брехати, ганьбити, обмовляти й всіляко клепати на когось. Ось до чого призводить слухняність матері...

Анн. Я люблю свою матір, Джеку.

Таннер (запалюючись). Невже це є підстава зрікатися своєї душі? О, я протестую проти такого поневолення молодости старістю. Придивіться до нашого вищого фешенебельного товариства. Яким хоче воно видаватися? Якимсь екзотичним танком німф. Але яким воно є в дійсності? Якась жахлива процесія бідолашних дівчат, що знаходяться в лабетах цинічних, хитромудрих, пожадливих розчарованих, з опаскудженою уявою старих жінок. Цих жінок звуть

матерями, а їх призначення — нівечити душі своїх дочок і продавати їх тому, хто дасть більше. Чом ці нещасні рабині йдуть заміж за першого-ліпшого, — хай він буде старий, чи якийсь паскудник, однаково, аби тільки віддатись. А тому, що шлюб є єдиний засіб вирватись від цих старих представниць бісового кодла, які під машкарою матерніх обов'язків і матерньої ніжності ховають свої егоїстичні жадання, свою ревниву ненависть до молодих суперниць, що займають їхні місця. Це гидотно. Голос природи вимагає, щоб про дочку турбувався батько, а про сина мати. Відношеннями між батьком і сином, матір'ю й дочкою керує не закон любови, а закон революції, емансипації, закон остаточної заміни старих і віджилих молодими и життєздатними. Кажу вам, — перший обов'язок чоловіка й жінки є Деклярація незалежності: чоловік, що підкоряється авторитетові свого батька — не чоловік; а жінка, що підкоряється авторитетові своєї матері — нездатна народжувати громадян вільному народові.

Анн (слідкуючи за ним зі спокійним задікавленням). Я певна, що ви колинебудь серйозно візьметесь за політику, Джеку.

Таннер (вкрай збитий з пантелику). Га? Що? Як? (Надумуючись). Та яке ж це має відношення до того, що я тільки но казав?

Анн. Ви так гарно говорите!

Таннер. „Говорите!“ „Говорите!“ Для вас це лише говоріння. Ну, що ж! Ідіть до своєї матері і допомагайте їй отруювати уяву Роди, так само, як вона отруїла вашу. Приручені слони люблять, коли ловлять диких.

Анн. Але я йду вперед, — вчора я була боа-констриктором, сьогодні — я вже слон.

Таннер. Так. Ну, збирайтеся й ідіть. Мені нема більш чого казати вам.

Анн. Ви такий нерозумний, такий нежиттєвий! Що ж мені робити?

Таннер. Що робити? Розірвіть ланцюги, що вас зв'язують! Ідіть тим шляхом, на який вам вказує ваше сумління, а не тим, яким наказує вам ваша матір. Очистіть і загартуйте свій дух! Навчіться захоплюватись швидкою їздою автом, замість бачити в ній лише привід до гидких хитрощів. Їдьмо разом до Альжіру й Біскри, зі швідкістю 60 миль на годину! Якщо хочете, — їдьмо до рогу Доброї Надії. Оце й було б проявою Деклярації Незалежності, до того ж ви могли б про це написати й цілу книжку. Це б доконало вашу матір й зробило б з вас жінку.

Анн (роздумуючи). На мою думку, в цьому не було б нічого такого... негожого, Джеку. Ви мій опікун, ви заступаєте місце мого батька за його власним бажанням. Ніхто не міг би і слова сказати проти нашої спільної подорожі. Це було б чудово! Тисячу разів дякую вам, Джеку. Я поїду!

Таннер (сповнений жахом). Поїдете?

Анн. Звичайно.

Таннер. Але... (він змовкає, невимовно вражений, потім говорить якось мляво). Ні, бачите, Анн, якщо в цьому нема нічого „такого“, то й нема чого це робити.

Анн. І що ви за чудна людина, їйбо. Ви ж не хочете скомпромітувати мене, ні?

Таннер. Ні, не хочу. В цьому й полягав весь сенс моєї позиції.

Анн. Ви верзете страшенну нісенітницю, і самі це знаєте. Ніколи ви не схочете пошкодити мені.

Таннер. Гаразд, якщо ви не хочете бути скомпромітованою — не їдьте.

Анн (просто й серйозно). Ні, звичайно, я поїду, Джеку, якщо ви хочете. Ви — мій опікун, і, на мою думку, нам слід було б бачитися частіше, щоб ближче познайомитися. (З подякою). Це так добре, так мило, що ви запропонували мені цю подорож, особливо після того, що я сказала про Роду. Ви насправді добра людина, набагато добріша й ліпша, ніж ви й самі думаєте. Коли ми поїдемо?

Таннер. Але... (їхня бесіда уривається, бо наближається міс Вайтфілд. Вона йде в дому. За нею йде американець, а позаду Рамсен і Октавій).

Гектор Мелон — американець зі сходу. Але він аж ніяк не соромиться своєї національності. Тому верхи англійського громадянства ставляться до нього прихильно, як до юнака, що досить мужньо й одверто зізнається в своєму поведженні. Вони почувають, що не слід завдавати йому страждань за те, в чому він не винний, і стараються бути в ним особливо чемними. Його лицарське походження з жінками, його величні ідеали, незвичайні й безкорисні, справляють на англійців не зовсім приємне враження; вони вважають його нахил до гумору за досить потішний, коли це перестало збентежувати їх, як напочатку, а проте дають йому зрозуміти, що не слід розказувати оті анекдоти, а також що його ораторський хист є приналежність нижчої стадії культури, ніж та, до якої він тепер пристав. В цьому сам Гектор не дуже упевнений. Він ще й досі вважає, що британці схильні бачити в своїх дурощах заслугу, а в усяких своїх хибах — доказ доброго виховання. Англійське життя здається йому позбавленим повчальної риторики, яку він зве моральним тоном; в поведженні англійців він не знаходить поваги до жінки, англійська мова здається йому грубою, а побут — важким; на його думку, в англійських розвагах замало ігор, забавок, бешкетів, — всього, що так підживляє життя. Тому він зовсім і не прагне набувати цих хиб, бо витратив багато зусиль на те, щоб культурно виховати себе ще перед тим, як переправитися через Атлантійський океан. Йому здається, що англійці або зовсім байдужі до цієї культурності його душі, як і до всякої культури взагалі, або, краще сказати, чемно-зневажливі, бо насправді ця Гекторова культурність є не що інше, як перенасичення нашою літературою, яку вивезли в Англії років в [grid_ять тому, а тепер він імпортував цей багаж назад і ладен при кожній нагоді розпаковувати його, тільки но мова зайдет про англійську літературу, науку, мистецтво. Збентеження, викликане цими його екскурсами, ще більш переконує його в тому, що він допомагає освічувати Англію. Коли в його присутності безжурно балакають про Анатолія Франса й Ніцше, він приголомшує їх Меттью Арнольдом і навіть Меколем. І бувши по суті глибоко релігійною людиною, він під час розмови на релігійні теми спочатку низкою непочтивих жартів примушує необережного бесідника відійти від загальновживаної теології, а потім збиває його в пантелику запитанням, чи не було прагнення до ідеалу кінцевою метою всемогутнього господа, коли той творив чесного чоловіка й чисту жінку. Свіжість, якою він від його особи, приваблює, але застарілість його культури приголомшує: отож важко

вирішити, чи варто з ним близько знайомитися: тогариство його, безперечно⁴ привне й живлюще, проте, нічого нового од нього не почувш, та ще й він вне⁴ важає політику й старанно уникає розмов про промисловість і торгівлю, на чому-мабуть, розуміється краще од своїх англійських друзів-капіталістів.

На вигляд Гектор гарно побудований юнак років 24, з короткою акуратно підстриженою борідкою, ясними, гарної форми, очима, з приемним виразним обличчям. Бездоганно, за останньою модою, вдягнутий. Він іде з міс Вайтфілд і по дорозі з дому старається розважати її, накидаючи на її слабкий розум надсильний тягар; англієць, бувши на його місці, кинув би її напризволяще, бо вирішив би, що так і годиться нудитись з нею й не звертати на неї жадної уваги; і сама бідна пані воліла б, щоб їй дали спокій, або балакали з нею про те, що може зацікавити її. Рамсден підходить до автомобіля й розглядає його. Октавій підходить до Гектора.

Анн (радісно до матері). О, матусю, коли б ви тільки знали! Джек візьме мене з собою у Ніццу; він їде автом. Це ж розкіш! Я — найщасливіша в цілому Лондоні людина!

Таннер (розпачливо). Міс Вайтфілд заперечуватиме проти цього. Я певний, що заперечуватиме! Як ви гадаєте, Рамсдене?

Рамсден. Хотів би сподіватися, що так.

Анн. Адже ви не заперечуєте, мамо? Еге ж, ні?

Міс Вайтфілд. Я — заперечувати? Та чому? Я гадаю, що це, Анн, буде тобі тільки корисно. (Ідучи до Таннера). Я хтіла попросити вас узяти колинебудь і Роду з собою; вона забагато вже сидить вдома; але це, звичайно, коли ви повернетесь.

Таннер. О, яка безодня хитрощів і віроломства!

Анн (хутко, щоб відтягнути увагу від цього вигуку). О, я й забула! Ви ще не познайомилися з м-ром Мелоуном. Містер Таннер, мій опікун; м-р Гектор Мелоун.

Гектор. Дуже радий познайомитися з вами, м-ре Таннер. Я б запропонував, якщо дозволите, збільшити компанію для сумісної прогулянки до Ніцци.

Анн. Дуже гарно! Ми поїдемо всі, всі. Це вирішено, так?

Гектор. У мене теж автомобіль. Якщо міс Робінсон буде остільки мила, що згодиться — моє авто до її послуг.

Октавій. Віолетта! (Загальне замішання).

Анн (придушено). Ходімо, мамо, хай вони тут умовляються, як цей плян здійснити. Мені ще треба потурбуватися про мою подорожню сукню. (Місис Вайтфілд вкрай збентежена, але Анн розважливо відводить її з собою, і обидві щезають за закрутом шляху в напрямку до будинку).

Гектор. Я гадаю, що смію сподіватися згоди міс Робінсон? (Замішання триває).

Октавій. Боюся — нам доведеться обійтися без Віолетти. Деякі обставини заважають їй брати участь у такій подорожі.

Гектор (потішений, але зовсім не переконаний цими словами). Занадто по-американському, га? Молода панночка повинна мати сторожу?

Октавій. Зовсім не через те, Мелоуне, у всякім разі, не тільки через те.

Гектор. Ось що! Дозвольте запитати тоді, яке інше заперечення повстає?

Таннер (нетерпляче). Та скажи йому, Октавію. Все одно ми не зможемо довго тримати цього в тайні, незабаром усі дізнаються. М-ре Мелоун, знайте: якщо ви поїдете з Віолеттою, ви поїдете з чужою дружиною. Вона одружена.

Гектор (невимовно вражений). Та що ви мені кажете?

Таннер. Ото й кажемо. По секрету.

Рамсден (надаючи ваги своїм словам, бо боїться, що Мелоун запідозрить мезальянс). Цей шлюб тримають покищо в тайні; Віолетта хоче, щоб про це зараз ще не оголошували.

Гектор. Готовий поважати її бажання. Чи не буде занадто нескромним запитати, хто її чоловік? Може мені трапиться нагода поговорити з ним з приводу нашої подорожі.

Таннер. Ми й самі не знаємо, хто він.

Гектор (з підкресленою спритністю). Якщо так, мені, звичайно, нема чого більш і казати. (Загальне збентеження зростає).

Октавій. Вам це повинно здаватися незвичайним.

Гектор. Так, до деякої міри. Вибачте, що я так кажу.

Рамсден (напів виправдуючи, напів чванливо). Молода пані одружилася таємно, і її чоловік заборонив їй, здається, називати нам його ім'я. Ми повинні це вам пояснити, якщо ви цікавитесь міс... гм... Віолеттою.

Октавій (співчутливо). Сподіваюсь, це не дуже засмучує вас?

Гектор (м'якше й менш стримано). Так, але це мені все ж дивно. Я ніяк не можу зрозуміти, як чоловік може поставити свою дружину в таке ніякове становище. Щось незвичайне. Не варте справжнього чоловіка.

Октавій. Ми відчуваємо це, — ви можете уявити, — дуже гостро.

Рамсден (незадоволено). Мабуть, це якийсь дурний юнак, що не розуміє, до чого ведуть такі містифікації.

Гектор (не ховаючи своєї моральної огиди). Сподіваюсь, що так. Треба бути занадто молодим і дуже нерозумним, щоб так робити. Ви дуже поблажливі, м-ре Рамсден. Занадто поблажливі, на мій погляд. Шлюб повинен ушляхетнювати чоловіка.

Таннер (сардонічно). Гал!

Гектор. Чи повинен я, м-ре Таннер зробити з вашого вигуку висновок, що ви не поділяєте моєї думки?

Таннер (сухо). Одружіться й спробуйте. На деякий час це, може, і видасться вам за щось чарівне, але, у всякім разі, ви не знайдете нічого, що б ушляхетнювало. Чоловік і жінка, поєднавшись, не складуть істоти вищої за одного чоловіка.

Гектор. Ми в Америці вважаємо, що моральний рівень жінки вищий за рівень чоловіка, і що чистіша природа жінки підносить чоловіка, поліпшує його.

Октавій (переконано). І це правда.

Таннер. Нема нічого дивного, що американські жінки вважають за краще жити в Європі! Це куди зручніше, ніж усе життя стояти

на вітварі, і щоб тобі поклонялися. У всякім разі, Віолеттин чоловік не вшляхетнився від шлюбу. Що ж йому вдіеш?

Гектор (хитаючи головою). Я не можу поставитись до поведінки цієї людини так легко, як ви, м-ре Таннер. Проте, я замовкаю. Хто б він не був, він — чоловік міс Робінсон, і я, через це хотів би думати про нього краще.

Октавій (зворушений; він угадує прихований сум). Мені дуже шкода Мелоуне, дуже шкода.

Гектор (вдячно). Ви — добра душа, Робінсон, дякую вам.

Таннер. Балакайте про щось інше, йде Віолетта.

Гектор. Був би вам дуже вдячний, коли б ви дозволили мені перекинутися словом з панією на самоті. Мабуть, доведеться відмовитися від цієї подорожі, а це досить неприємно...

Рамсден (радий, що можна втекти). О, звичайно, звичайно. Ходім, Таннере. Ходім, Тейві. (Йде повз автомобіля разом із Октавієм і Таннером до парку. Віолетта йде шляхом і підходить до Гектора).

Віолетта. Чи дивляться вони?

Гектор. Ні.

Віолетта (цілує його). Доводилося тобі говорити неправду?

Гектор. Говорити неправду? Говорити неправду — це надто м'яко. Я пішов далі. Я вдався в екстазу брехання. Віолетто, дозволь мені краще викритися перед ними.

Віолетта (одразу робиться серйозною; рішуче). Ні, ні, Гекторе, ти мені обіцяв цього не робити.

Гектор. І додержу слова, поки ти мене від нього не звільниш. Але мені так тяжко брехати цим людям і приховувати, що ти моя дружина! Я почуваю себе якимсь падлюкою.

Віолетта. Що ж робити, коли твій батько такий нерозсудливий.

Гектор. Він не є нерозсудливий. Він з свого погляду має рацію. Він упереджений проти англійської середньої класу.

Віолетта. Це занадто смішно! Тобі відомо, а мені неприємно казати тобі таке, Гекторе, але якби я хтіла б... ну, все одно, не треба!

Гектор. Я знаю. Якби ти хтіла одружитися з сином англійського військового постачальника, твої друзі подивилися б на це як на мезальянс. А мій старий дурний тато, один з найвидатніших військових постачальників усього світу, показав би мені на двері, коли б я одружився з найкращою дівчиною Англії, але без ніякого титулу. Звичайно, що це абсурдно. Але я вже казав тобі, Віолетто, мені не хочеться обманювати його. Я почуваю себе так, ніби краду його гроші. Чом ти не хочеш, щоб я перед ним відкрився?

Віолетта. Ми не можемо собі цього дозволити. Ти можеш бути, скільки твоя душка забажає, романтиком у питаннях любови, але в питаннях грошових романтиком бути не слід.

Гектор (хитаючись між сліпим коханням до жінки й властивим йому піднесеним моральним чуттям). Це надто по-англійському (благально). Але, Віолетто, тато все одно раніш чи пізніш, а довідається про це.

Віолетта. Авжеж; звичайно, тільки пізніш. Але не будемо, мій любий, говорити про це кожного разу, коли ми зустрічаємося. Ти мені обіцяв...

Гектор. Правда! Правда! Я...

Віолетта (не вгамовуючись). Не ти, а я страждаю від того, що ми тримаємо наш шлюб у тайні. Я зовсім не маю на увазі бідкатися, боротися й т. ін. Це надто нерозумно.

Гектор. Тобі й не доведеться. Я знайду спосіб здобувати гроші від мого тата, поки не стану на ноги. А тоді я зможу і відкритися, і повернути свій борг.

Віолетта (тривожно й обурено). Невже ти хочеш працювати? Чи ти хочеш розбити наше щастя?

Гектор. Я не хочу, щоб одруження зіпсувало мою вдачу. Твій друг, м-р Таннер, вже трошки попосміявся з...

Віолетта. Тварюка! Я ненавиджу Джека Таннера.

Гектор (великодушно). О, він добрий хлопець. Йому лише не вистачає кохання гарної жінки, яке б ушляхетнило його душу. До речі, він запропонував поїхати автомобілями до Ніцци, і я хочу, щоб і ти поїхала.

Віолетта. Чудово!

Гектор. Так, але як нам це влаштувати? Бач, вони застерігали мене, відраджували їхати з тобою й конфіденційно сказали, що ти одружена. Це найтяжче довір'я, яке мені довелося придбати.

(Таннер і Стрейкер повертаються, Стрейкер іде до авта).

Таннер. Ваша машина, м-ре Мелоун, має великий успіх. Ваш інженер тількищо показував її м-ру Рамсдену.

Гектор (жваво, вабувшись). Ходім, Віо...

Віолетта (холодно, показуючи йому очима). Вибачте, м-ре Мелоун, я щось не зовсім зрозуміла...

Гектор (схаменувшись). Я прошу дозволити мені, міс Робінсон, показати вам мою маленьку американську парову машину.

Віолетта. З великою охотою. (Виходять разом).

Таннер. Щодо подорожі, Стрейкере...

Стрейкер (пораючись біля машини). Ну?

Таннер. Міс Вайтфілд збирається їхати зі мною.

Стрейкер. Я так і думав.

Таннер. І м-р Робінсон теж бере участь.

Стрейкер. Так.

Таннер. Ну, так ось що. Коли б ви зробили так, щоб якнайбільше звертатись до мене, а м-ра Робінсона здати на волю міс Вайтфілд, він був би вам дуже вдячний.

Стрейкер (глянувши на нього). Очевидно.

Таннер. „Очевидно!“ Ваш дід лише хитнув би головою.

Стрейкер. Мій дід підняв би капелюха.

Таннер. А я б дав вашому милому почтливому дідові золотого.

Стрейкер. Ні, певніше, що п'ятнадцять шилінгів. (Залишає авто й підходить до Таннера). А чого бажає панночка?

Таннер. Вона так само хоче бути з м-ром Робінсоном, як і він з нею. (Стрейкер дивиться на свого хазяїна з байдужим скептицизмом, а потім повертається до авта, насв сгукучи свою улюблену пісеньку). Киньте ви цю уїдливу музику! Що ви хочете нею сказати? (Стрейкер спокійно співає далі, аж поки не закінчує своєї пісні. Таннер увічливо дослухує її й знов звертається до Стрейкера, на цей раз дуже серйозно). Енрі, я завжди був прихильником поширення музики серед мас, але я протестую проти того, щоб ви починали цей ваш аккомпаньямент щоразу, коли згадується ім'я міс Вайтфілд. Ви виробляли таке сьогоднішнього ранку.

Стрейкер (вперто). Це ні до чого! М-ру Робінсонові краще одразу все кинути.

Таннер. Чому?

Стрейкер. Чому? Ви й самі знаєте. Це не моя справа, звичайно, але вам нема чого морочити мені голову.

Таннер. І не збираюся цього робити. Я серйозно не знаю чому.

Стрейкер (добродушно-сердито). О, гаразд, гаразд. Це не моя справа.

Таннер (виразисто). Сподіваюсь, я завжди буду тримати себе на віддалі, як личить між хазяїном і його шофером, і не заважати вам своїми особистими справами. Навіть наші ділові стосунки підлягають контролю вашої спілки. Алеж і не зловживайте своїми перевагами. Дозвольте нагадати вам слова Вольтера, який сказав, що те, що занадто нерозумно казати, можна проспівати.

Стрейкер. Це сказав не Вольтер, а Бомарше.

Таннер. Ваша правда, звичайно, Бомарше. Ну, а ви, здається, думаєте, що те, що незручно сказати, можна висвистіти. На жаль, ваше свистіння, хоч і мелодійне, проте зовсім незрозуміле. Нас зараз ніхто не підслухує, — ані мої милі знайомі, ані секретар вашої спілки. Як чоловік чоловікові, Енрі, скажіть мені, чом ви гадаєте, що мій друг не має жадних шансів на успіх у міс Вайтфілд?

Стрейкер. Бо вона ловить когось іншого.

Таннер. Дурниця! Кого саме?

Стрейкер. Вас.

Таннер. Менелл?

Стрейкер. Ви хочете сказати, — ви цього не знали? Облиште, м-ре Таннер!

Таннер (сердито й серйозно). Що ви дурня вдаєте чи насправді так думаєте?

Стрейкер (вибухаючи гнівом). Я ніколи не строю дурня. (Холодніше). Так це ж ясно, як два рази по два. Якщо ви цього не бачите, значить, що ви зовсім на таких речах не розумієтеся. (Знов зовсім спокійно). Пробачте мені, м-ре Таннер, але ви запитували мене, як чоловік чоловіка; і я сказав вам, як чоловік чоловікові.

Таннер (волаючи до небес). Так тоді.. це я.. трутень, павук, намічена здобич...

Стрейкер. Щодо трутнів і павуків, — я не знаю, а що приділена здобич є ви — це вже вірно, не сумнівайтесь; і на мій погляд, це зовсім не погане дільце для вас.

Таннер. Генрі Стрейкер, найкраща хвилина вашого життя настала.

Стрейкер. Про що ви говорите?

Таннер. Про Рекорд до Біскри.

Стрейкер (жваво). Так?

Таннер. Побийте його.

Стрейкер (з самоповагою, що відповідає важливості моменту). Це ви серйозно?

Таннер. Цілком.

Стрейкер. Коли?

Таннер. Зараз. Машина наготові?

Стрейкер (розгублено). Адже ви не можете...

Таннер (не дає йому договорити й вскакує в автомобіль). Рушаймо в путь-доріженьку! Спершу до банку по гроші, потім до мене по мою валізу, потім до вас по вашу, потім побити рекорд від Лондону до Дувра або Фолкстоуна, потім через канал і все далі на Марсель, Гібралтар, Геную, до якогонебудь порту, звідки можна відплисти до будь-якої магометанської країни, де чоловіків захищають від жінок.

Стрейкер. Авжеж! Шуткуєте ви!

Таннер (рішуче). Ну, тоді залишайтеся тут. Якщо ви не хочете їхати, я їду сам. (Пускає мотор).

Стрейкер (біжить йому наздогін). І я з вами! Містерел! Зачекайте хвилиночку! Заждіть! (Він під час руху вскакує в автомобіль).

ДІЯ ТРЕТЯ

Вечір у Сієррі Неваді. Положисті схили гір порослі маслиновими деревами, замість яблунь на культивованих клаптиках землі, і де-не-де грушки, замість дроку й папороті, що ростуть по диких місцях. Вище — шпильасті скелі й провалля, повні краси й величності. Природа тут зовсім не дика: скоріше це найаристократичніший гірський краєвид, змальований вигадливим творцем-художником. Трафаретного надміру рослинності немає: навіть на частих кам'янистих степках відчувається її недостача, — сполучення еспанської величності з еспанською ж оглядністю.

Трохи на північ од того місця, де гірський шлях, що йде міжгір'ями, перехрещується із тунелем залізниці з Маляги до Гренади, знаходиться один з гірських амфітеатрів Сієрри. Якщо дивитись на нього з подальшого краю утвореної ним підкови, то трохи вбік, — праворуч проти скелі можна побачити романтичну печеру, яка в дійсності є закинута каменярня, а ліворуч невеличкий горбок, який панує над краєвидом на шлях, що обходить поза амфітеатром, сполучаючи найвищу точку гірського краю з випадковою природною кам'янистою аркою.

На горбку стоїть якась людина й дивиться на шлях. Це або еспанець, або шотляндець. Мабуть еспанець, бо одяг на ньому еспанського пастуха, і почував він себе в Сієррі Неваді, здається, як удома, але все ж він дуже чимсь нагадує й шотляндця. У низині на покоті, що спадає до каменярні, ви бачите чоловіка з дванадцять, що безладно скупчилися біля купки сухого листя й хмизу, що поволі тліють під сірим попелом. Їхні пози й обличчя свідчать, що вони й самі добре знають, що являють собою мальовничу групу ледарів і шахраїв на чудовому фоні Сієрри й прикрашають її краєвид. Але навряд чи справжній художник визнає би їх за мальовничих, і гори зносять їх, як лев зносить воші. Англійський поліцай або інспектор департаменту в справі бідних визнає би їх за постійну банду бродяг і цілком працездатних жебраків.

Такий опис заслуговує на увагу. Кожний, хто уважно придивлявся до бродяг або відвідував цих працездатних опіканців робітничих будинків, згодиться, що всі ті викинуті за борт життя зовсім не п'яниці чи якісь слабкі та немічні. Деякі з них просто не відповідали класі, в якій народилися. Якраз ті самі властивості, що обертають освічену людину на художника, обертають неосвіченого чорнороба на дармоїда та жебрака. Бувають, звичайно, і такі, що потрапляють до робітничих будинків, бо ні до чого не здатні; але бувають і такі, що потрапляють туди лише тому, що мають у собі досить сили й сміливості, щоб не вважати на соціальні умовності, коли перед ними стоїть альтернатива: або самому в великим напруженням сил здобувати собі засоби до мізерного життя або йти до робітничого будинку, удавати з себе неможливого й по закону вимагати, щоб його годували, одягали і взагалі давали йому краще утримання, ніж він міг би здобути собі сам. Кола народжена в душею поета відмовляється від посади в конторі фактора і голодує в мансарді або воліє стати похлібцем якоїнебудь бідної міщанки чи своїх друзів і родичів, ніж працювати не до смаку; коли пані, тому, що вона пані, воліє паразитарне життя й цілковиту залежність, ніж йти і працювати за куховарку або покоївку, — ми ставимось до них поблажливо, з широкою терпимістю. Але так само, на таку саму терпимість заслуговує жебрак-дармоїд, як і його варіанті бродяга

Крім того, щоб людина в буйною уявою була задоволена з свого життя, треба, щоб вона мала вільний час розказувати самому собі різних байок і взагалі мала всі передумови до таких вигадок і прикрас. Становище некваліфікованого робітника не передбачає такої можливості. Ми надзвичайно експлуатуємо нашого робітника; і коли людина відмовляється бути експлуатованою, ми не маємо жадного права говорити, що вона відмовляється від чесної праці. Будьмо в цьому питанні ширі, бо тоді тільки й можна бути дійсно задоволеним з цієї п'єси. Коли б ми були розсудливі й передбачливі, чотири п'ятих з нас звернулися б до інспектури в справі бідних по допомозі, розірвали б, таким чином, увесь соціальний устрій на шматки, а реконструктивні наслідки цього були б надзвичайно добротворні. Не робимо ми цього лише тому, що працюємо, як бджоли або комашки — інстинктивно, за звичкою, зовсім не розмірковуючи. І тому, коли з'являється людина, що змінив міркувати й що, застосовуючи Кантів критерій до свого поводження, дійсно зможе сказати нам: „Якщо кожний робив би те, що я роблю, світ був би змушений індустриально перетворитися, знищити неволю й жебрацтво, які існують лише через те, що кожний робить так, як ви“, то ми повинні поважати таку людину й серйозно міркувати над тим, скільки корисно йти його слідом. Така людина є фізично й морально здоровий пролетар. Якби то був джентмен, який уживає всіх заходів, щоб одержати пенсію чи синекуру, замість замітати вулиці, то ніхто не ганьбив би його за те, що стоячи перед альтернативою жити за рахунок громади або дозволити цій громаді жити за його рахунок він із двох лих вибрав менше: безумством було б зробити навпаки.

Отже ми можемо спостерігати бродяг Сіарри без упередження й широко погодитися з тим, що наша мета, — коротко кажучи, — бути щасливими, — та сама, що й у них, і що різниця між нашим і їхнім становищем й поведженням — лише випадкова. Одного або двох з них, може, було б краще одразу й свідомо забити, бо трапляються двоногі так само, як і четверногі, яких занадто небезпечно залишати не на припоні й без намордників, і яким годі сподіватись, що інші марнуватимуть своє життя на те, щоб їх стерегти. Але що суспільству не вистачає мужності забивати їх, воно, зловивши їх, мститься над ними тим, що завдає їм усяких тяжких кар, мук, принижень, а потім знов випускає на волю з ще побільшеним жахилом до зла. Тому цілком природно, що їх так багато блукає по Сієррі за своїм ватажком, який, здається, з найменшого приводу міг би їх розстріляти.

Цей їхній ватажок сидить у центрі гурту на уламку скелі з каменярні. Він — висока й сильна людина з горбуватим дзюбастиєм, наче в папуги, носом, з блискучим чорним волоссям, гострою борідкою, закрученими вгору усами; в ньому є Мефістофелева афектація, і вона імпонує, — може, тому, що вся сцена припускає більший розмах, ніж Піккаділлі, а може й тому, що є в цій людині певна сантиментальність, і вона надає йому такої грації, яка його навмисну мальовничість цілком вправдує. У нього очі й рот зовсім не як у шахрая; дуже приємний голос і живий і гострий розум. Може воно й не так, але він здається найсильнішою людиною в цій ватазі. У всяким разі, він краще за всіх відгодований, краще за всіх одягнений і краще за всіх муштрований. Те, що він говорить англійською мовою, не вважаючи на еспанський ландшафт, — не є несподіваним; усі вони, за винятком одного, якого можна взяти за тореадора, що до краю спився, і одного безсумнівного француза, — американці або справдешні лондонські злочинці, ось чому в цій країні плащів і сомбреро майже всі мають приношені в латках пальта, шерстяні шарфи, котелки і брудні рудуваті рукавички. Лише не багато з них вдягнуті так, як їхній отамаан, — широке сомбреро з півнячим пером, встромленим за бинду, ополстий плащ, що доходить аж до високих чобіт, — як бачите, убір не англійський. Всі вони не озброєні. Ті з них, що без рукавичок, тримають руки в кешенях, бо ще на батьківщині звикли, що під голим небом уночі буває дуже холодно. А вечір такий теплий, що кращого й побажати не можна.

За винятком п'яниги — тореадора, лише одному з усієї ватаги можна дати за вигляд, скажімо, більш тридцять трьох. Це невеличка людина з рудуватими

баками, коротковорими очима й поглядом полохливим, як у дрібного купця, що заплутався. Тільки у його одного на голові циліндер. Під промінням сонця навзаході циліндер вилискує, — мабуть, його дуже часто чистять патентованою шостипенсовою щіткою і після кожного разу він стає гірший, ніж до цієї процедури. На ньому комірець і чохли з целюлоїди, рудувате пальто з оксамитовим коміром, ще досить пристойне. Він найповажніша людина в цій компанії, йому вже років понад сорок, а може і понад п'ятдесят. Він сидить покрай, праворуч від отамана; проти нього трое чоловіків — один француз, двоє англійців; з цих двох — один сталий, статечний, а другий — дражливий і капосний.

Ватажок підводиться, мальовничим жестом закидає кинедь плаща через ліве плече й звертається до них з промовою. Його зустрічають оплесками, які свідчать, що він — улюблений промовець.

Ватажок. Друзі й товариші розбійники! Я маю зробити зборам таку пропозицію. Ми вже витратили три вечори на дебати про те, у кого більше персональної хоробрости — чи в анархістів, чи в соціал-демократів. Ми взялися до розгляду та глибокого вивчення принципів анархізму й соціал-демократії. Ідея анархізму знайшла собі достойного представника в особі одного з наших анархістів, який, між іншим, і сам не знає, що то за анархізм... (Сміх).

Анархіст (підводиться). Прошу слова до порядку денного! Мендоса.....

Мендоса (з силою). Ну ні, до біса! Останнього разу ви говорили до порядку денного аж цілих півгодини. Крім того, анархісти взагалі не визнають порядку...

Анархіст (просто, ввічливо, але настирливо; він насправді дуже поважна підстаркувата людина в целюлоїдному комірецьві й чохлах). Це — ходяча помилка. Я можу довести.....

Мендоса. До порядку, до порядку!

Решта (галасливо). До порядку, до порядку! Сідайте! Голова! Хай замовкне! (Анархіст підкоряється).

Мендоса. З другого боку, серед нас ми маємо трьох соціал-демократів. Вони не розмовляють поміж собою; і вони подали нам три абсолютно різні і непримиренні погляди на соціал-демократію.

Трое чоловіків у ясночервоних краватках.

1. Товариш голова, я протестую. Я зараз поясню.

2. Це брехня. Я ніколи цього не казав. Будь правдивий, Мендосо!

3. Je demande la parole. C'est absolument faux. C'est faux, faux, faux. Assas-s-s-s-sin!!!

Мендоса. До порядку! До порядку!

Решта. До порядку! Порядку! Порядку! Голова... (Соціал-демократи підкоряються).

Мендоса. Отже, ми терпимо ставимось до всіх думок. Але, зрештою, товариші, значна більшість серед нас — не анархісти й не соціал-демократи, а джентлмени та християни.

Більшість (ухвальний гомін, крики). Слухайте! Слухайте! Це правда, ми — джентлмени й християни! Правильно!

Дражливий соціал-демократ (якого дратує, що йому не дали говорити). Ти — не християнин, ти — юдей.

Мендоса (з великодушністю, що обеззброює). Мій друже: я — виняток з усіх правил. Цілком правдиво, що я маю за честь бути євреєм; і якщо сіоністам був би потрібний проводир, який зібрав би всю нашу расу на її історичному ґрунті у Палестині — Мендоса один із перших узявся б виконати цю справу. (Співчутливі оплески; крики: слухайте, слухайте, й т. ін.) Але я не раб забобонів. Я поглинув усі формули, навіть формули соціалізму, хоча, хто раз став соціалістом, до деякої міри залишиться ним назавжди.

Соціал-демократи. Слухайте! Слухайте!..

Мендоса. Але я добре розумію, що звичайна людина, навіть і звичайний розбійник, якого навряд чи можна назвати звичайною людиною („слухайте, слухайте...“) не є філософ. З його досить і доброго розуму; а в наших ділових справах цього доброго розуму досить і з мене. Так. А в чім полягає наша справа тут, у Сієрра Неваді, що її звуть найпрекраснішим місцем в Іспанії? Чи в тім, щоб обговорювати запутані питання політичної економії? Ні. Наша справа, — захоплювати автомобілі й забезпечувати найсправедливіший розподіл багатств.

Хмурий соціал-демократ. Які, — ви не повинні забувати, — є продукт праці.

Мендоса (звільно). Без сумніву. Які є продукт праці і яких багаті бродяги мають прогулювати по кублах розпусти, що плямують осяяні сонцем береги Середземного моря. Ми перехоплюємо багатства й повертаємо їх для обігу тій класі, яка їх виробила і яка найбільш їх потребує, а саме — робітничій класі. І робимо ми це, ризикуючи нашим життям і волею, за допомогою всіх чеснот, як от: хоробрости, витривалости, обачности й поздержливости, головним чином — поздержливости. Я сам ось ці три дні не їм нічого, крім диких грушок та печених кролів.

Хмурий соціал-демократ (вперто). І ми їли не більше.

Мендоса (обурево). Чи брав я для себе більш, ніж випадало на мою частку?

Дражливий соціал-демократ (спокійно). А чого б то ти брав більше?

Анархіст. А чому б йому й не взяти? Кожному по його потребі, а від кожного — по його спроможності.

Француз (загрожує кулаком убік анархіста). Fumiste!

Мендоса (дипломатично). Згоджуюсь і з тобою, і з тобою.

Справжні англійські розбійники. Слухайте! Слухайте!
Браво, Мендоса!

Мендоса. Я кажу вам тільки одне: поведьмося один з одним, як джентлмени й будьмо намагатися перемогти один одного в хоробрості лише тоді, коли прийде час діяти.

Дражливий соціал-демократ (насмішкувато). Який Шекспір! (Свист. Це свистить пастух на горбку. Віз скоплюється й схвильовано показує на шлях, що на північ).

Пастух. Автомобіль, автомобіль! (Він збігає в горбка й приєднується до решти. Усі скоплюються).

Мендоса (grimким голосом). До зброї! У кого рушниця?

Хмурий соціал-демократ (подаючи Мендосі карабіна). Ось, на!

Мендоса. Цвяхів розкидано по дорозі?

Дражливий соціал-демократ. Так, фунтиків зо два.

Мендоса. Гаразд! (до француза). А йди сюди, Дювалю! Якщо цвяхи не допоможуть, пробийте шину кулею. (Він оддає карабіна Дювалеві, який іде слідом за ним угору, на горбок. Мендоса наводить бінокль. Решта поспішає через дорогу й зникає на північ).

Мендоса (на горбку, наводячи бінокль). Їх усього двоє — капіталіст та його шофер. Мабуть, англійці.

Дюваль. Англійці? О, так. Cochons! Свині! (Націлюючи карабіна).

Faut tirer, n'est-se-pas?

Мендоса. Ні, цвяхи зробили своє діло. Шина лопнула. Вони зупиняються.

Дюваль (кричить до інших). Fondez sur eux; nom de Dieu!

Мендоса (гудить його за збудження). Du calme, Дювалю. Осядьтесь, не гарячіться так! Вони зроблять усе, що треба. Спустімось і зустрінемо їх. (Мендоса спускається, іде повз багаття й виходить уперед, тоді як розбійники ведуть Таннера й Стрейкера. Обидва в окулярах для автомобілістів, шкіряних куртках і кепі).

Таннер. Це цього пана ви називали своїм ватажком? Чи розмовляє він по-англійському?

Дражливий соціал-демократ. Звичайно, що розмовляє. Невже ви думаете, що ми — англійці — обрали б собі на ватажка якогось ледачого еспанця?

Мендоса (з достоїнстю). Дозвольте вам представитися: Мендоса, президент Ліги Сієрри! (Позує). Я — розбійник; живу тим, що грабую багатих. Стиснемо руки.

Англійський соціал-демократ. Слухайте, слухайте! (Усі регочуть, веселий настрої). Таннер і Мендоса стискають один одному руки. Розбійники сідають там, де сиділи раніш).

Стрейкер. Ege! Куди це я потрапив?

Таннер (представляючи його). Мій друг і шофер.

Дражливий соціал-демократ (підозрло). Так! Але хто він? Друг чи шофер? У цьому, як вам відомо, є різниця.

Мендоса (пояснюючи). Справа ось у чому. Якщо це вам друг — ми вимагатимемо за нього викупного. Щождо шофера-професіонала, то він тут, у цих горах, вільний, навіть більш, — він одержує певний відсоток з викупного, що ми беремо з його принципала, якщо, звичайно, він дає нам честь і візьме ці гроші.

Стрейкер. Розумію. Це має заохотити мене ще раз поїхати цим самим шляхом. Ну, я поміркую над цим.

Дюваль (прожогом кидається до Стрейкера). Mon frère! (Жагуче обіймає його й цілує).

Стрейкер (з огидою). Ат! Облиште! Не дуріть! Хто ви, прошу?

Дюваль. Дюваль. Соціал - демократ.

Стрейкер. Oгол Ви — соціал - демократ? Ви?

Анархіст. Він хоче сказати, що він запродався парляментському шахрайству та містифікаціям і буржуазії. Компроміс! Ось його символ віри!

Дюваль (шалено). Я розумію, що він каже. Він каже: буржуа. Він каже: компроміс. *Jamais de la vie! Miserable menteur!*.

Стрейкер. Скажіть мені, будь ласка, капітане Мендоса, чи багато ото ви витрачаєте часу на такі балачки? Чи ми на звесельній прогулянці в горах, чи на соціалістичнім мітингові?

Більшість. Слухайте, слухайте! Цитуй! Заткни собі горлянку! Сідай і т. ін., і т. ін. (Соціал - демократів і анархістів відтискують на задній плян. Стрейкер, подивившись на цю процедуру з задоволенням, сідає ліворуч од Мендоси; Таннер сидить праворуч од Мендоси).

Мендоса. Дозвольте почастивати вас чимнебудь? Печеними кролями, дикими грушками...

Таннер. Дякую: ми вже пообідали.

Мендоса (до своїх). Джентамени! Сьогоднішні справи закінчено. Ви вільні аж до ранку. (Розбійники групами поволі розпоршуються. Деякі йдуть до печери. Інші сідають або лягають спати під голим небом. Дехто виймає карти й іде в бік шляху: на небі тільки зірки, але вони знають, що автомобіль має ліхтарі, світло яких можна використати, щоб погуляти в карти).

Стрейкер (кричить їм услід). Глядіть мені, не зачіпайте авта! Чуєте, ви?

Мендоса. Не турбуйтеся, *monsieur le chauffeur*. Перший автомобіль, якого ми взяли в полон, відвадив нас від цього.

Стрейкер (зацікавлено). А саме?

Мендоса. Він одвіз трьох наших славних товаришів, які не зміли зупинити його, в Гренаду і перекинув їх якраз проти поліційного посту. З того часу ми й не приторкаємось до автомобіля, коли немає шофера. Хочете, — побалакаймо?

Таннер. Звичайно. (Таннер, Мендоса й Стрейкер сідають на траві біля багаття. Мендоса чемно відмовляється від свого достоїнства голови, ознакою чого було сидіти на уламку каменя, і сідає, як і його гості, на землю, до каменя лише притулившись спиною).

Мендоса. В Іспанії вже такий звичай, — відкладати всі справи на завтра. Власне кажучи, ви прибули в час, сказати б, неурядовий. Проте, якщо вам зручніше зараз же розв'язати питання викупу, то я готовий до послуг.

Таннер. А про мене можна відкласти й на завтра. Я досить багатий, щоб заплатити вам, якщо ви, звичайно, не вимагатимете за в'язого.

Мендоса (почтиво, дуже здивований з того, що справа повернула на добре). Ви — дивна людина, сер. Наші гості звичайно удають з себе злиденно-бідних.

Таннер. Ова! Злиденно-бідні не мають власних автомобілів.

Мендоса. Авжеж! Це саме ми їм і кажемо.

Таннер. Поводьтесь з нами гарно, і ми не занедбаємо свого.

Стрейкер. Але, будь ласка, не частуйте ви нас цими печеними кролями й дикими грушками. І не кажіть мені, що в вас не можна знайти нічого кращого.

Мендоса. За готівку можна дістати вино, козячого м'яса, молока, сиру, хліба.

Стрейкер (доброзичливо). О, це до діла!

Таннер. Ви всі тут соціалісти, дозвольте запитати?

Мендоса (відкидаючи це образливе непорозуміння). О, ні, ні, ні! Нічого подібного, запевняю вас. Звичайно, що погляди наші щодо справедливості існуючого розподілу багатств цілком сучасні, інакше ми б перестали поважати себе. Ми зовсім не ті, за кого ви нас вважаєте, за винятком, може, двох-трьох пустунів.

Таннер. У мене й на думці не було сказати щось образливе, бо я й сам до деякої міри соціаліст.

Стрейкер (сухо). Та воно й не дивно: всі багаті люди — соціалісти.

Мендоса. Цілком правдиво. Згоджуюсь, соціалізм просяк нас. Він носить в повітрі нашого віку.

Стрейкер. Так, очевидно, він дуже поширений, коли торкнувся й ваших молодчиків.

Мендоса. Це правда, сер. Рух, що захоплює лише філософів та чесних людей, ніколи не набуде політичного значіння, — таких людей занадто мало. Доки він не пошириться він не зможе сподіватись на більшість у політиці.

Таннер. Та хіба ж ваші розбійники не такі самі чесні, як і звичайні громадяни?

Мендоса. Сер, я буду з вами щирий. Розбишацтво — явище ненормальне. А ненормальні професії притягують дві категорії людей: тих, що недосить добрі для буденого буржуазного життя, і тих, що для нього занадто добрі. Ми, сер, — поденки й пінки суспільства, найбрудніші оденки й найчистіші пінки.

Стрейкер. Бережіться, бо оденки можуть почути вас!

Мендоса. О, нічого! Кожний розбійник вважає себе за пінку, і йому приємно чути, що інших звуть оденками.

Таннер. Дивіться! Ви — дотепні. (Мендоса підлещений, вклоняється). Можна мені поставити вам одне нескромне питання?

Мендоса. Яке тільки вам забажається.

Таннер. Чи є рація в тому, що така талановита людина, як ви, пасе отаке стадо й сидить на печених кролях та диких грушках? Бачив я людей куди менш обдарованих і, можу присягнути, менш чесних, що за вечерею в Савої мали foie gras і шампанське.

Мендоса. А! Усі вони в свій час сиділи на печених кролях і диких грушках, так само і я ще вечерятиму в ресторанах Савої. Колись я вже там бував... за льокая.

Таннер. Льокая! Ви дивуете мене!

Мендоса (задумливо). Я, Мендоса з Сієрри, був льокаєм. Звідти, мсже, й мій космополітизм. (З несподіваною силою). Хочете, я розкажу вам історію свого життя?

Стрейкер (обережно). Якщ^о вона не занадто довга, дідугане... Таннер (перебиваючи його). Ш... ш... Ви філістер, Генрі, у вас немає нічого романтичного. (До Мендоси). Ви надзвичайно цікавите мене, президенте. Не звертайте уваги на Генрі: він може лягати спать.

Мендоса. Жінка, яку я кохав...

Стрейкер. А, це історія кохання? Тоді інша справа. Кажіть далі. Я був злякався, що ви розказуватимете про себе самого.

Мендоса. Про себе самого! Заради неї я пожертвував себе. Ось через що я тут. Але це дурниця: за неї я згоден віддати весь світ. Присягаюся: такої прекрасної голівки, такого волосся я ніколи не бачив. Вона була дотепна, куховарила на диво, темперамент мала невитривалий і од того вона була непевною, повна несподіванок, усе в ній мінилося: була вона привередлива, примхлива, жорстока, одне слово — чарівна.

Стрейкер. Зовсім, як жінка з шостишилінгових романів, крім куховарства. І звали її звичайно, Пані Глейдіс Плантагенет. Ге, так?

Мендоса. Ні, сер. Вона не була графською дочкою. З фотографічних карток, що їх уміщали в ілюстрованих журналах, я знаю, які на вигляд дочки англійських перів. І я можу цілком чесно сказати, що я все віддав би — їхню долю, обличчя, посаг, одержу, титули, все за усмішку тої жінки. А проте вона лише дочка Народу, дочка робітника; інакше, — дозвольте мені на вашу одвертість відповісти такою самою одвертістю, — інакше я зневажав би її.

Таннер. І мали б рацію. Що ж, платила вона за вам ваше кохання коханням?

Мендоса. Хіба ж був би я тоді тут? Вона відмовилась піти заміж за єврея.

Таннер. З-за релігійних міркувань?

Мендоса. Ні, вона була вільнодумною. Але вона казала, що кожний єврей у своїм серці вважає англійців за нарід брудний у своїх звичаях і навичках.

Таннер (здивовано). Брудний у своїх звичаях і навичках?

Мендоса. Це свідчить про те, що вона надзвичайно добре знала світ і людей. Бо вона, безсумнівно, має рацію. Наші старанно розроблені закони гігієни примушують нас ставитись до гоїз з надмірним презирством.

Таннер. Чули ви коли щось подібне, Генрі?

Стрейкер. Те саме казала й моя сестра. Вона якось була куховаркою в одній єврейській сім'ї.

Мендоса. І я не міг заперечувати. Також не я міг загладити те вражіння, яке це справило на її душу. Усяке інше заперечення я міг би спростувати, але жадна жінка не знесе, щоб її зазідозрювали в делікатності її почуттів. Усі мої спроби й заходи

були марні: вона завжди відповідала, що вона не досить добра для мене і радила мені одружитись з якоюсь клятою трахтирницею Реббекою Лазарус, яка в мене викликала до себе почуття огиди. Я грозився, що заподію собі смерть, — вона запропонувала мені пакетик порошку від тараканів. Я натякнув, що можу забити її, — вона упала в гістериці. І я подався аж до Америки, щоб вона могла спокійно спати, щоб їй не здавалося, що я підкрадаюсь до неї в кімнату, щоб перерізати їй горло. В Америці я поїхав на захід і зустрівся з людиною, яку розшукувала поліція, бо її фахом було грабувати поїзди. Вона то й подала мені думку взятися нападати на автомобілі на півдні Європи, — прекрасна ідея для людини, що вкрай зневірилася і впала в розпач. Він дав мені декілька цінних рекомендацій. Я зорганізував синдикат, і теперішнє наше підприємство є наслідок цього. Я став керівником, бо єврей завжди буває керівником через свій розум й спритність. Але, не зважаючи на всю мою расову гордість, я віддав би все, що маю, за те, щоб бути англійцем. Я — наче закоханий хлопчик: я вирішую її ім'я на деревах, а її ініціали — на дерну. Коли я сам-на-сам, я лежу й рву на собі волосся й кричу: Луїзо...

Стрейкер (здрігнувшись). Луїза?..

Мендоса. Так, це її ім'я... Луїза... Луїза Стрейкер...

Таннер. Стрейкер!

Стрейкер (схопившись на коліна, обурено). Слухайте ви, Луїза Стрейкер мені сестра. Чуєш? Що ти таке там про неї верзеш? Як це може її стосуватись?

Мендоса. Який драматичний збіг обставин! Ви — Енрі, її улюблений брат?

Стрейкер. О-о! Кого це ви звете „Енрі“? Хто дав вам право так легковажно поводитися з моїм і її ім'ям? О, з якою насолодою я здер би з тебе шкуру!

Мендоса (з величним спокоєм). А якщо я дозволю вам це зробити, чи обіцяєте ви мені, що похвалитесь цим перед нею? Це все ж таки нагадало б їй про Мендосу. Цього тільки я й бажаю.

Таннер. Ось де справжня непохитна відданість, Генрі! Ви повинні її поважати.

Стрейкер (шалено). Боягуз! Ось він хто!

Мендоса (схопившись). Боягуз! Добродію, я походжу з славетної сім'ї бійців. І ваша сестра це добре знає; ви маєте стільки ж шансів проти мене, як дитяча колясочка проти вашого авта.

Стрейкер (сторопів, але підводиться з колін, безстрашний на вигляд, наче зараз же хоче на того кинути). От, заякався я вас! Разом з вашою Луїзою! Луїза! Досить з вас і міс Стрейкер, я гадаю.

Мендоса. Я хотів би, щоб ви її в цьому переконали.

Стрейкер (скажено). Ось тут...

Таннер (схоплюючись і стаючи між ними). Облиште, Генрі. Коли б ви навіть могли перемогти президента, — не можете ж ви перемогти

всю лігу Сієрри. Сідайте і будьте приятелями. Кішка може дивитись на короля, і навіть президент розбійників може дивитись на вашу сестру. Уся ця сімейна гордість, бігме, давно вже вийшла з моди.

Стрейкер (підкоряється, але бурчить). Хай лише на неї подивиться! Але що він там патякав, що й вона зазірала на нього? (Неохоче займає своє попереднє місце на траві). Послухати його, так виходить, що вона з ним... (Повертається до них спиною й лягає спати).

Мендоса (до Таннера; він став одвертіший, бо він тепер сам-на-сам з симпатичним слухачем серед тихої зоряної ночі в горах, — бо решта на цей час уже поснула). Ось як стояла справа з нею, сер. Розумом своїм вона вже належала двадцятому сторіччю, а соціальними забобонами та сімейними уподобаннями вона цілком залишилася в далекій темній давнині. Ах, сер, як влучно Шекспірові слова відображають найтонші наші емоції!

Луїзу я кохав, і сорок тисяч братів
Не вміли б так її кохати...

І так далі. Забув, як далі. Звіть це безумством, звіть, якщо хочете, божевіллям. Я людина здібна, людина сильна, за десять років я міг би придбати першорядний готель. Але я стрінув її, і — бачите — я розбійник, людина, що всі її відщуралися. Навіть Шекспір не може цілком вірно відобразити те, що я почуваю до Луїзи. Дозвольте мені прочитати декілька рядків, які я сам написав про неї. Хоч які б незначні вони були з літературного боку, — вони все ж відбивають те, що я почуваю, краще, ніж якісь чужі слова. (Він виймає пачку рахунків з готелю, написаних його рукою і схиляється до огню, щоб розібрати їх, розгортаючи палицею попіл, щоб було світліше).

Таннер (брутально ляпнувши його по плечі). Киньте їх у вогонь, президенте.

Мендоса (вражений). Як?

Таннер. Ви жертвуєте своєю кар'єру заради мономанії.

Мендоса. Я знаю.

Таннер. Ні, ви не знаєте. Жадна людина не зробила б такого злочину сама собі, коли б цілком уявляла, що вона діє. Невже ви можете дивитись на ці величні гори, на це божественне небо, вдихати ніжне, ароматне повітря і потім говорити так само, як говорять літературна шкапа в Блумсбері?

Мендоса (хитаючи головою). Сієрра не краща від Блумсбері, як скоро вона втратить принадність новини. До того ж ці гори збуджують мрії про жінок... про жінок з чудовим волоссям.

Таннер. Коротше — про Луїзу. У мене вони не збудять мрій про жінок, мій друже: моє серце непроникливе до кохання.

Мендоса. Не зарікайтеся до ранку, сер. Це дивна країна, повна таємничих чар.

Таннер. Гаразд, побачимо. А покищо надобраніч! (Він лягає й збирається спати. Мендоса, здхнувши, теж лягає за його прикладом. На деякий час все замирає в Сієррі. Раптом Мендоса сідає і в благанням звертається до Таннера).

Мендоса. Все таки дозвольте, перш ніж ви заснете, прочитати вам декілька рядків. Мені дуже б хотілося почувати вашу думку про них.

Таннер (засинає). Гаразд, читайте, я слухаю.

Меноса.

На клечані свята уперше я тебе побачив,
Луїзо, Луїзо...

Таннер (підводячись). Мій любий президенте, Луїза — дуже гарне ім'я, але воно зовсім не римує з клечаними святами.

Мендоса. Звичайно, ні. І не повинно римувати, бо Луїза не рима, а приспів.

Таннер (погоджуючись). А, приспів. Ну, тоді пробачте. Читайте далі.

Мендоса. Мабуть вас ці мої вірші не цікавлять? Сподіваюсь, що дальші будуть вам більш до вподоби. (Він декламує повільно, ніжно й соковитим голосом).

Луїзо, я кохаю тебе.

Я кохаю тебе, Луїзо.

Луїзо, Луїзо, Луїзо, кохаю тебе!

Одне ім'я твоє й слово одне

Бринять музикою для мене.

Луїзо, Луїзо, Луїзо, кохаю тебе!

Мендоса, закоханий в тебе,

Закоханий в тебе Мендоса.

Як бога, шанує Мендоса Луїзу,

Лише нею живе.

В цілім світі не бачить Мендоса нікого,

Крім Луїзи. Луїзо, Мендоса кохає тебе!

(З афектацією). Звичайно, мені не можна поставити за заслугу складати гарні вірші, коли є таке ім'я. Луїза — вишукане ім'я, еге ж так?

Таннер (майже зовсім заснув, щось мимрить у відповідь).

Мендоса.

Коли б була ти, Луїзо,

Дружиною Мендоси,

Мендоси Луїзою, Луїзою Мендоси, —

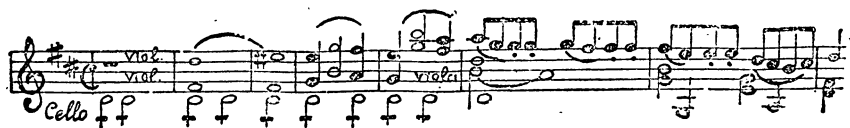
Життя найщасливіше мав би Мендоса,

Безжурний в коханні своїм до Луїзи.

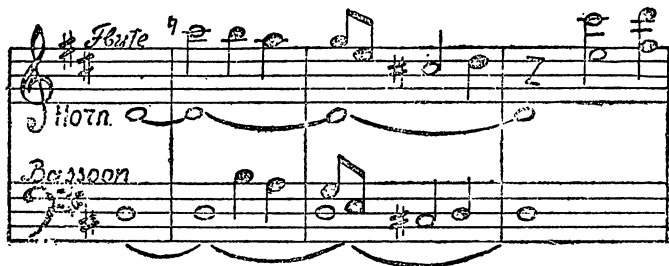
Ось де справжня поезія від серця — від серця сердець. Як ви гадаєте, чи зворушить це її? (Відповіді немає. Покірно). Заснув, як і всі. Для всіх це погані вірші, а для мене — небесна музика! Який я ідіот, що відкриваю перед ними своє серце! (Він лягає спати; чути муркотіння). Луїзо, я кохаю тебе; я кохаю тебе, Луїзо; Луїзо, Луїзо, Луїзо, я...

Стрейкер хропе; перевертається на другий бік і знов засинає. Тиша обгорнула Сіерру. Темрява усе густішає. Вогонь під білим попелом знов погас. Верховини гірські на тлі зоряного неба видаються незвичайно чорними; аж ось зорі гаснуть, щезають, і, здається, саме небо летить в якеś провалля за всесвітом. І замість Сіерри — ніщо, абсолютно ніщо. Ані неба, ані верховин гірських, ні звука. Пова часом і простором; повна порожнеча. Потім десь далеко займається блідий світ

і разом із ним якийсь тихий тремтливий звук, ніби без кінця брижить одна й та сама нота якоїсь примарної віолончелі. Потім пара примарних скрипок виконують таку мелодію:

У блідому світлі потроху проглядає в порожнечі постать людини, безтілесної, але видимої; при чому, як це не безглуздо, вона сидить на „нічому“. На мить воча підводить голову, коли хвиля музики пливе повз неї. Потім, тяжко відхнувши, спускається, вкрай засмучена, на землю. Скрипки безнадійно повторюють свою мелодію і, нарешті, уривають її, заглушені дальшим голосінням таємничих духовних інструментів:

Усе це чудно. Можна пізнати в цьому Моцартів виспів; з цього натяку, а також завдяки фіялковим відблискам у блідому світлі, починаєш розпізнавати убір людини, який зраджує еспанського дворянина XV — XVI сторіччя. Звичайно, що це Дон Жуан; але чому він тут? Як? Навіщо? До того ж, коли він злегенька підводить своє лице, прикрите крисами капелюха, щось — чи не дивно? — нагадує вам Таннера. Лице більш скептичне, зневажливе, гарне лице, блідніше й холодніше; немає в ньому Таннерової рвучкої довірливості й ентузіазму, немає нальоту сучасної плутократичної банальності; але схожість безсумнівна, майже тотожність. Куди занесло нас із двадцятого сторіччя й Сієрри?

У порожнечі займається нове світло, але на цей раз не фіялкове, а неприємно-димчасто-жовтого кольору. І одночасово якийсь примарний клярнет у невимовній тузі виконує такий музикальний мотив:

Жовтаве світло рухається: це стара жінка, згорблена й беззуба блукає в пустоті. Вона вдягнута, оскільки можна догадатися, в грубий рудуватий одяг якогось чернецького ордену. Поволі і якось безнадійно блукає вона сюди й туди, нагадуючи діловиту осу, поки не натрапляє на те, чого шукає: товариства. Зідхнувши з полегшенням, бідолашна стара хапається за людину і звертається до неї сухим, неласкавим голосом, у яким однаково почувається й горда рішучість, і страждання).

Стара жінка. Пробачте мені, але я така самотня, і це місце таке жахливе.

Дон Жуан. Ночий приходень з землі?

Стара жінка. Так. Здається, я вмерла цього ранку. Я сповідалася, і мене соборували. Я лежала в ліжку, моя родина була біля мене. Я не відризала очей од розп'яття. Потім усе стемніло. А коли знов посвітлішало, я нічого не могла розпізнати й пішла. Протягом багатьох годин я так ішла в жахливій самотині.

Дон Жуан (вздихає). Ах! Ви ще не втратили почуття часу? У вічності скоро його втрачають.

Стара жінка. Де ми?

Дон Жуан. У пеклі.

Стара жінка (гордовито). У пеклі? Я у пеклі? Як ви смієте так казати!

Дон Жуан (Спокійно). А чому ні, сеньйоро?

Стара жінка. Ви не знаєте, з ким ви говорите. Я — шляхетна пані й вірна дочка церкви.

Дон Жуан. Не сумніваюся.

Стара жінка. Але як же я тоді можу бути в пеклі? Може, це чистець? Я не безгрішна. Хто з нас безгрішний? Але, щоб у пеклі, О, ви сказали неправду!

Дон Жуан. У пеклі, сеньйоро, у пеклі, запевняю вас, і ще в кращій його частині, а саме, там, де найбезлюдніше. Але ви, може, воліли б товариства?

Стара жінка. Але ж я широко розкаялася, я сповідалася...

Дон Жуан. У багатьох гріхах?

Стара жінка. Так, я сповідалася, визнавши за собою більше гріхів, ніж їх на ділі було. Я любила сповідатись.

Дон Жуан. О, це може бути так само недобре, як сповідатися мало. У всякім разі, сеньйоро, через недбальство чи навмисне, але вас, без сумніву, засуджено, як і мене; і вам нічого не лишається, як найвигідніше тут улаштуватись.

Стара жінка (обурено). О! Я бачу, що я могла б бути куди грішніша! І всі мої добрі вчинки пропали задаром! Це несправедливо!

Дон Жуан. Ні, вас цілком ясно попередили: за ваші погані вчинки — спокутування, милість без справедливости, а за ваші добрі вчинки — справедливість без милости. У нас тут багато добрих людей.

Стара жінка. Ви були доброю людиною?

Дон Жуан. Я був убійником.

Стара жінка. Убійником! О, як насмілилися вог: мене послати туди, де вбивці! Я зовсім не була така погана, я була добра жінка. Тут якийсь непорозуміння. Де можна його з'ясувати?

Дон Жуан. Я не знаю, чи можна тут виправляти помилки. Мабуть, вони не схочуть визнати свою помилку, якщо, навіть, допустилися її.

Стара жінка. Але кого можна мені про це запитати?

Дон Жуан. Я б запитав диявола, сеньйоро: він знає тут усі мешачі нори.

Стара жінка. Диявола! Щоб я розмовляла з дияволом!
Дон Жуан. У пеклі, сеньйоро, диявол стоїть на чолі кращого товариства.

Стара жінка. Кажу вам, жалюгідна людино, я знаю, що я не в пеклі.

Дон Жуан. А звідки ви це знаєте?

Стара жінка. Бо не відчуваю жадних мук.

Дон Жуан. О, тоді немає ніякого непорозуміння: вас дійсно засуджено.

Стара жінка. Що ви хочете цим сказати?

Дон Жуан. Пекло, сеньйоро, призначено для злих. Злі почувують себе тут прекрасно — воно для них і пристосоване. Ви кажете мені, що не відчуваєте жадних мук, і я роблю висновок, що ви є одна з тих, для кого пекло й існує.

Стара жінка. А ви теж не відчуваєте жадних мук?

Дон Жуан. Я не належу до злих, сеньйоро, і тому мені тут нудно, невимовно, неймовірно нудно!

Стара жінка. Не належите до злих! Ви ж самі сказали, що були вбивцем.

Дон Жуан. Я вбив лише на дуелі. Я встромив мою шпагу в одного старого, який намагався простромити мене своєю.

Стара жінка. Якщо ви були джентлменом, це не є вбивство.

Дон Жуан. Але старий звав це вбивством, бо, він, — як сказав, — захищав честь своєї дочки. Я був безумно закоханий в неї і виказав їй це, а вона зчинила крик. Тоді він хотів убити мене, обклавши лайкою. І це він назвав — захищати доччину честь.

Стара жінка. Ви були, як і всі чоловіки. Всі ви — розпусники й вбивці, всі!

Дон Жуан. І проте, любя сеньйоро, ми з вами тут зустрілися.

Стара жінка. Послухайте мене. Мій батько був забитий таким самим, як і ви, негідником, на такій самій дуелі й з такого самого приводу. Я закричала, — це був мій обов'язок. Мій батько кинувся на того, хто напав на мене, — цього вимагала його честь. Він пав — це була нагорода за його почуття честі. І ось я тут, у пеклі, як ви кажете, і це є нагорода за почуття обов'язку. Чи є на небі справедливість?

Дон Жуан. Ні. Але є справедливість у пеклі: небо, бачите, занадто високе для таких нікчемних осіб. Вас добре приймуть у пеклі. Пекло — притулок честі, обов'язків, справедливості й усіх інших з семи смертних чеснот. Усе зле не землі вдіяно в ім'я їхнє, так де ж, як не в пеклі, и дістануть вони собі нагороду? Хіба я не казав вам, що воїстину засуджені є ті, що почувують себе щасливими у пеклі?

Стара жінка. А ви, ви щасливі тут?

Дон Жуан (схопившись за ноги). Ні, і це є загадка, якою я тут у тігмі морочу собі голову. Чому я тут? Я, що відкидав усякі обов'язки, топтав честь і глузував із справедливості!

Стара жінка. А мені що до того, чого ви тут? Чому тут я? Я, що віддала всі свої примхи й захоплення за жіночі чесноти й пристойність!

Дон Жуан. Терпіння, пані! Ви будете цілком щасливі тут, зовсім як удома. Як сказав поет: „Пекло — місто, яке найбільше скидається на Севілью“.

Стара жінка. Щаслива! Тут! Де я — ніщо! Де я — ніхто!

Дон Жуан. Зовсім ні: ви — шляхетна пані, а де пані — там пекло. Не дивуйтеся й не лякайтесь: ви знайдете тут усе, чого тільки може забажати пані, навіть дияволів, які будуть служити вам заради любови до рабського запобігання й будуть похваляти - величати вас, щоб їхня служба здавалась почеснішою. Немає кращих слуг!

Стара жінка. Моїми слугами будуть дияволи!

Дон Жуан. Чи мали ви коли слуг, що не були дияволами?

Стара жінка. Ніколи, — всі вони були дияволи, справжні дияволи! Але, я бачу, це тільки так говориться. А мені здалося, що моїми слугами будуть справжні дияволи.

Дон Жуан. Такі справжні, як ви справжня пані. Тут немає нічого справжнього. У цьому й полягає весь жах прокляття.

Стара жінка. О, це безумство! Це гірш за вогонь і хробаки.

Дон Жуан. Для вас може й знайдуться втіхи. Наприклад, скільки років вам було, коли ви з буття перейшли до вічності?

Стара жінка. Не питайте мене, скільки мені було років, — наче я щось таке, чого вже немає. Мені тепер 77.

Дон Жуан. Дозрілий вік, сеньйоро. Але в пеклі старости не зносять. Вона занадто реальна. Тут ми вклоняємось Коханню й Красі. А що душі наші навіки прокляті, ми культивуємо наші серця. Маючи 77 років, ви б не завели жадного знайомства в пеклі.

Стара жінка. Нічого не вдієш з такими роками!

Дон Жуан. Ви забуваєте, що ви залишили свої роки там, у попередньому реальному житті. І тепер вам не 77, не 17 і не 27.

Стара жінка. Нісенітниця!

Дон Жуан. Поміркуйте, сеньйоро, чи не було це правдою ще й тоді, коли ви ще жили на землі? Коли вам було 70, хіба були ви, не зважаючи на свої зморшки й сиве волосся, насправді старішою ніж у 30 років?

Стара жінка. Ні, молодшою. У 30 років я нічого не тямала. Але чи є рація в тому, щоб почувати себе молодшою, а вигляд мати старіший?

Дон Жуан. Бачите, сеньйоро, зовнішність ваша була лише ілюзією, оманою. Ваші зморшки брехали так само, як бреше гладенька ніжна шкура якоїнебудь дурної дівчини в 17 років, що має важкий характер і старечі думки. Ну, а тут у нас немає тіла. І якщо ми проте бачимо одне одного в оболонці тіла, так це лише тому, що ми ще за життя звикли уявляти собі одне одного тільки в такому вигляді, і ми все ще думаємо по-старому, не вміємо думати

інакше. Але ми можемо здаватись одне одному такого віку, який самі собі виберемо. Вам лише треба побажати, щоб повернувся один з ваших колишніх образів, і він повернеться.

Стара жінка. Не може цього бути!

Дон Жуан. Спробуйте.

Стара жінка. Тоді — сімнадцять!

Дон Жуан. Почекайте! Перш ніж ви вирішите, я хтів би вам зауважити, що це питання моди. Був час, коли ми захоплювалися 17 роками, але це тривало не довго. Якраз на тепер наймодніший вік є 40 чи, скажімо, 37; але вже є деякі прикмети, що мода знов таки зміниться. Якщо ви були гарні в 27 років, я б порадив спробувати цей вік і завести, таким чином, нову моду.

Стара жінка. Я не вірю жадному вашому слову. Ну, гаразд. Хай буде 27. (Сильний порив вітру. Стара жінка обертається на молоду й таку гарну, що в сяйві, яке залляло її — раніше тьмяне жовте—обличчя її можна прийняти за Анн Вайтфілд).

Дон Жуан. Донна Анна де-Уллоа!

Анна. Як? Ви мене знаєте?

Дон Жуан. А ви забули мене?

Анна. Я не можу розглядіти вашого обличчя. (Він знімає капелюха) Дон-Жуане Теноріо! Страхіття! Вбивця мого батька! Навіть тут ви переслідуєте мене.

Дон Жуан. Заперечую. Я не переслідую вас. Дозвольте мені віддалитися. (Йде).

Анна (хапаючи його за руку). Не залишайте мене одну в цім жакливім місці.

Дон Жуан. З умовою, що ви не розтлумачите цього, як переслідування.

Анна (випускаючи його руку). Ви можете, звичайно, дивуватись: я терплю вашу присутність. Мій любий, любий батько!

Дон Жуан. Хотіли б ви його побачити?

Анна. Мій батько тут?!!

Дон Жуан. Ні, він на небі.

Анна. Я це знала. Мій благородний батько! Він тепер дивиться на нас звідтіля, з неба. Що повинен він відчувати, бачачи свою дочку тут, у цьому місці в розмові з його вбивцем!

Дон Жуан. До речі, якщо ми його зустрінемо...

Анна. Як можемо ми його зустрінути? Адже він на небі?

Дон Жуан. Час-од-часу він спускається сюди, щоб глянути на нас. Йому нудно на небі. Так дозвольте попередити вас, якщо ви зустрінете його й говоритимете про мене, як про його вбивцю, він буде смертельно ображений. Він потверджує, що б'ється на шпагах багато краще, ніж я, і що коли б він не посковзнувся, то конче убив би мене. Немає сумніву, що він каже правду, — я ніколи не був гарним фехтувальником. Я ніколи не сперечаюсь з ним з приводу цього, і ми тепер великі друзі.

Анна. Немає нічого ганебного в тім, що воїн пишається своїм умінням орудувати зброєю.

Дон Жуан. Вам би не хотілося, мабуть, зустрінути його?

Анна. Як смієте ви таке говорити?

Дон Жуан. О, тут звичайно всі те саме відчувають. Пригадайте, хіба на землі — певна річ, — ми в цьому ніколи не признаємось до смерті кожного знайомого, навіть якого ми дуже любили, не домішується ще й почуття якогось задоволення, що ось, нарешті, ви його збулися?

Анна. Жалюгідна людина! Ніколи, ніколи!

Дон Жуан (спокійно). Я бачу, вам це почуття знайоме. Так, похорон є завжди празник у жалобному вбранні, особливо, коли це похорон родича. У всякім разі, родичаються тут дуже рідко. Ваш батько цілком звик до цього, він не чекатиме від вас жадної відданости.

Анна. Жалюгідна людина! Усе своє життя я носила жалобу по ньому.

Дон Жуан. Так, це було вам до лиця. Але одна справа носити жалобу ціле життя, а інша — цілу вічність. До того ж ви тут така сама мертва, як і він. Чи може бути що смішніше, коли один померлий носить жалобу по другому померлому? Не обурюйтесь і не лякайтесь, моя люба Анно, — пекло кишить містифікаціями (празду казати — нічого іншого там і немає); але ті містифікації, що зв'язані із смертю, віком і зрадами, тут відпадають, бо всі ми тут мертві й вічні. Незабаром ви до цього всього пристосуетесь й звикнете.

Анна. І всі чоловіки зватимуть мене своєю любовою Анною?

Дон Жуан. Ні, це я якось помилився на слові. Прошу пробачити мені.

Анна (майже ніжно). Жуане, чи ви дійсно кохали мене, коли так погано повелися зо мною?

Дон Жуан (нетерпляче). О, прошу вас, не розпочинайте балачок про кохання. Тут усі тільки й говорять, що про кохання, — про красу кохання, її святість, її одухотвореність, її... чорти його батька знає, про що ще! Прошу пробачити за негарне слово, але все це мені так набридло! І жадний з них і сам не знає, про що балакає, а я знаю. Вони думають, що досягли найдовершенішої любови, бо стали безтілесні. Справжня розбецненість уяви! Ху, яка гидота!

Анна. Невже і смерть неспроможна була ушляхетнити вашу душу, Жуане? Невже той жахливий вирок, що його виконавцем була статуя мого батька, не навчив вас бути поштивим?

Дон Жуан. До речі, як почуває себе вельмишановна статуя? Чи відвідує вона ще й досі ввечері розпусників, щоб потім кидати їх сюди, у цю безодню?

Анна. Ах, ця статуя призвела мене до великих витрат. Хлопчаки з чернецької школи не давали їй спокою: шибеники одбивали

від неї куски, а працьовиті писали на ній свої прізвища. За два роки довелося зробити три нові носи й безліч пальців. Зрештою, довелося віддати її на волю долі; боюсь, що тепер вона страшенно скалічена. Мій бідний батько!

Дон Жуан. Цитуйте! Слушайте. (Залунали два сильні акорди сипкопами: d-мінор і його доміант, — звук, що завжди хвилює справжнього музиканта). А, Моцартова музика статуї командора! Це ваш батько. Вам краще було б зникнути, а я тим часом підготую його. (Вона зникає).

(Із пустоти виступає жива статуя з білого мармуру, що являє собою величю старого. Він несе свою величність з безмежною грацією. Ступає, як на пружинах; кожна зморшка на його лиці сяє вродистою радістю. Різьбар надав йому бездоганно стрункої фігури, і він бадьоро й гордовито несе її; кінчики вусів закручені догори, і це надає йому вигляду, що, якби не його еспанське благородство, то його можна було б назвати фатом. Він у добрих відносинах з Дон Жуаном, його голос з дуже вишуканими інтонаціями остільки нагадує голос Ребука Рамсдена, що мимоволі звертаємо увагу на їхню схожість, хоч у них різні фасони бороди й вусів).

Дон Жуан. А, ви тут, мій друже! Чому ви до цього часу не навчилися співати чарівної музики, яку написав для вас Моцарт?

Статуя. На жаль, він написав її для баса. Я — героїчний тенор. Ну, що, чи розкаяться ви зрештою?

Дон Жуан. Я занадто поважаю вас, щоб розкаятися, дон Гонсало. Коли б я це зробив, у вас не було б жадних підстав спускатися з неба, щоб дебатувати тут зі мною.

Статуя. Цілком правдиво. Сперечайтесь й надалі, мій юначе. Я дуже шкодую, що не вбив вас. Я б неодмінно зробив це, якби не нещасний випадок. Тоді сюди потрапив би я, а вам спорудили б статую й утворили б вам репутацію побожної людини, якою ви й залишилися б на все життя. Чи є які новини?

Дон Жуан. Так. Вмерла ваша донька.

Статуя (здивовано). Моя донька? (Пригадавши). Ах, так! Та, що вам була до вподоби? Заждіть... Як це її звали?

Дон Жуан. Анна.

Статуя. Цілком правдиво: Анна. Якщо пам'ять не зрадила мене, вона була гарненька. Чи попередили ви його — як, пак, його звали? Її чоловіка?

Дон Жуан. Мого друга Октавіо? Ні, я ще його не бачив після того, як прибула Анна.

(З'являється Анна, обурено).

Анна. Що це значить? Октавіо тут і він ваш друг! А ви, тату, забули мое ім'я! Очевидно, ви насправді перетворилися на камінь.

Статуя. Моя люба, мене мармурового поважали значно більш, ніж живого, тому я й зберіг ту форму, якої мені надав скульптор. Ви повинні згодитися з тим, що він був один з найвидатніших людей свого часу.

Анна. Така гонористість! У вас!

Статуя. Ах, моя доню! Ти вже пережила ці вади. Адже т пер-
тобі повинно бути щось із 80 років. А я загинув (через нещасний
випадок), коли мені йшов 64-й рік. І тому я набагато молодший від
тебе. До того ж, моя дитино, тут, у цьому місці, зникло те, що
наш легковажний друг назвав би пародією на отецьку мудрість.
Прощу тебе, не дивись на мене, як на свого батька.

Анна. Ви говорите так само, як і цей негідник.

Статуя. Жуан, Анно,— тверезий мислитель. Він погано фех-
тує, але мислитель він тверезий.

Анна (пройнята жахом). Я починаю все розуміти. Це дияволи глу-
зують з мене! Краще почну молитися.

Статуя (втішаючи її). Ні, ні, ні, моя дитино, не треба молитись.
Якщо ти будеш молитись, то побудешся кращого, що тут є. Над
брамою тут написано слова: „Ви, що входите, залиште всі надії“.
Подумай лише,—яке це велике улегшення! Бо що таке надія?
Тільки один з видів моральної відповідальності. Тут немає жадної
надії, отже і ніяких обов'язків, ні праці, нічого того, що ми
здобуємо молитвою, і що ми втрачаємо, коли робимо лише те,
що нам приємно. Пекло, коротко кажучи, є місце, де вам лишається
тільки розважатись. (Дон Жуан глибоко віддає). Ви зіздаєте, друже
Жуане; але коли б ви перебували на небі, як я, ви б зрозуміли,
оскільки ваше становище краще.

Дон Жуан. Ви сьогодні в гарному настрої, командоре. Просто
таки в блискучому. У чому справа?

Статуя. Я дійшов до одного дуже важливого висновку, мій юначе.
Але, перш за все, де ваш друг-диявол? Мені треба з ним поради-
тись в одній справі. Та й Анна, мабуть, не від того, щоб з ним
познайомитись.

Анна. Ви готуєте мені якісь тортури!

Дон Жуан. Усе це забобони, Анно. Заспокойтеся. Пам'я-
тайте: не такий страшний чорт, як його малюють.

Статуя. Давайте запросимо його.

(Статуя махає рукою, і сильні акорди знов починають лунати, але тепер Мо-
цартова музика якимось по-чудному переживається з музикою Гуно. Починає світи-
тись багряне кружало, і в ньому з'являється диявол, у Мефістофелевім дусі, який
скидається на Мендосу, хоча він і не такий гарний. На вигляд він старіший, пе-
редчасно подисілий. Не зважаючи на свою добродушність і приязність, він бур-
чить і бентежить, коли не відповідають на його увічливість та гречність. Він не
викликає довіри до своєї витривалості й працездатності і в цілому являє собою
неприємно-самозадоволену особу, він — розумний, хоча й помітно гірш вихований,
ніж Жуан та командор, і набагато менш почуватється в ньому життєвості, ніж
у Анні).

Диявол (широ). Маю за честь знов вітати у себе славетного
командора Калатрави? (Холодно). До ваших послуг, Дон Жуане.
(Ввічливо). І незнайома пані? Мое привітання, сеньйор!

Анна. Ви...

Диявол (вклоняючись). Люципер, до ваших послуг.

Анна. Я збожеволію!

Диявол (галянтно). Ах, сеньйоро, не турбуйтеся. Ви завітали до нас з землі, повної забобонів і терору, де панують і володарюють попи. Ви там чули про мене лише погане, і все ж, вірте мені, у мене так багато друзів.

Анна. Так: ви пануєте в їхніх серцях.

Диявол (хитаючи головою). Ви лестите мені, сеньйоро; але ви помиляєтеся. Щоправда, світ не може обійтись без мене. Але він ніколи не діяв віри мені; у серці своєму він сумнівається й ненавидить мене. Усі свої симпатії він оддає убозтву, злидням, умертвінню тіла й серця. А я закликаю його до радості, кохання, щастя, краси...

Дон Жуан (йому нудотно). Пробачте мені: я піду. Ви знаєте, я цього не зношу.

Диявол (роздратовано). Так, знаю, я не належу до ваших друзів.

Статуя. Що він таке вам зробив, Жуане? Мені здається, що він говорив так розумно й вірно, коли ви його урвали.

Диявол (гаряче стиснув руку статуї). Дякую вам, мій друже, дякую вам! Ви завжди розуміли мене, а він завжди принижував мене й уникав зустрічі зі мною.

Дон Жуан. Я завжди поводився з вами бездоганно ввічливо.

Диявол. Увічливо! При чому тут увічливість! Навіщо мені сама пуста ввічливість? Дайте мені теплоту серця, істинну щирість, симпатію, зігріту любов'ю й радістю.

Дон Жуан. Від ваших слів я хорію.

Диявол. От тобі й маєш! (Звертаючись до статуї). Ви чуєте, сер! О, яка жорстока іронія долі! Цього холодного егоїста надіслано до мого царства, а вас узято до крижаних небесних сфер.

Статуя. Я не можу жалітись. Я був лицеміром, і за це мене послано до неба.

Диявол. Чому б вам, сер, не приєднатись до нас і не залишити ті сфери, для яких ваша вдача занадто симпатична, ваше серце занадто тепле, і ваша властивість брати насолоду від життя занадто велика?

Статуя. Сьогодні я вже вирішив це зробити. Відтепер, прекрасний Сине Ранку, я — ваш. Я назавжди покинув небо.

Диявол (знов бере його за руку). Ах, яка це честь для мене! Який тріумф для нашої справи! Дякую вам, дякую! А тепер, мій друже, — нарешті я смію так називати вас, — чи не переконаєте ви його посісти ваше місце там, угорі?

Статуя (хитає головою). Мені совість моя не дозволить порадити кому небудь з моїх друзів свідомо приректи себе на нудьгу й неприємності.

Диявол. Авжеж що ні! А чи певні ви, що йому там було б неприємно? Звичайно, вам краще знати. Ви самі випроводили його сюди, і ми покладали на нього найблискучіші надії. Його почуття найбільш до вподоби були найкращим з моїх людей. Ви пам'ятаєте,

як він співав? (Починає співати в ніс, як оперовий баритон, з вібрацією й вловживаючи французьку маніру співання).

Vivan le femmine!
Viva il buon vino!

Статуя (підхоплює мотив своїм тенором, октавою вище).

Sostegno e gloria
D'umanità...

Диявол. Так, так. Ну, а тепер він ніколи для нас не співає.

Дон Жуан. І ви жалкуєте за цим? Усе пекло кишить амато-рами музики: музика—це горілка для проклятих у пеклі. Незже жадній душі не дозволено бути тверезій.

Лиявол. Ви насмілюєтесь знущатись з найблагороднішого з мистецтв!

Дон Жуан (з холодною огидою). Ви говорите, як гістерична жінка, що мліє перед скрипалем.

Диявол. Я не гніваюсь. Я просто шкодую вас. У вас немає душі, і ви самі не розумієте, що ви втрачаєте. А ви, сеньйоре Командор—природній музика. Як чудово ви співаєте! Моцарт був би захоплений, коли б він був ще тут; але він занудьгував у пеклі й пішов на небо. Цікаво, що ці розумні люди, які, здається, народились, щоб бути в нас популярними, несподівано виявляють себе зовсім нездатними до цього, як, наприклад, Дон Жуан!

Дон Жуан. Мені, справді, шкода, що я такий негодящий для суспільства.

Диявол. Не думайте, що ми не цінуємо вашого розуму. Ми цінуємо. Але я дивлюсь на все з вашого погляду. Ви до нас ніяк не можете пристосуватись. Це місце вам не підходить. Справа в тім, що в вас,—я не хочу сказати немає серця, нам відомо, що під цим вашим удаваним цинізмом б'ється гаряче серце,—але...

Дон Жуан (скривившись). Не треба, будь ласка, не треба!..

Диявол (сердито). Але ви позбавлені властивости зазнавати втіх та радощів. Чи задовольняє це вас?

Дон Жуан. Це до деякої міри краща форма лицемірства, ніж інші. Але дозвольте мені, як завжди, дати навіткіача.

Диявол. Чому б вам не знайти притулку на небі? Це для вас найкраще місце. (До Анни). Будь ласка, сеньйоро, чи не могли б ви переконати його заради його власної користі змінити умовини життя й оточення?

Анна. Та хіба ж досить одного його бажання, щоб потрапити на небо?

Диявол. А що могло б стати йому на перешкоді?

Анна. Хіба кожний... скажімо, я могла б, коли б схотіла, потрапити на небо?

Диявол (трошечки роздражнений). Звичайно, якщо вам, це до смаку.

Анна. Але чому ж тоді не всі йдуть на небо?

Статуя (усміхнувшись). Я можу це тобі пояснити, моя люба. Тому, що небо — це найнудніше місце у всій світовудові. Ось чому!

Диявол. Його ясновельможність Командор висловив це з чисто військовою одвертістю й прямовитістю. Увесь лад життя на небі — нестерпний. Є чутки, ніби мене звідти вигнали, але насправді ніщо не могло примусити мене там залишитись. Я просто покинув небо й влаштував це місце.

Статуя. Це мене не дивує. Ніхто не міг би витримати вічності на небі.

Диявол. О, ні. Декому це місце личить. Будьмо справедливі, Командоре: це питання темпераменту. Мене англійський темперамент не захоплює, — не розумію я його й не буду запевняти, що хотів би зрозуміти. Але кожний Івась має свій лас: є такі, що їм це до вподоби. На мою думку, і Дон Жуанові це було б до вподоби.

Дон Жуан. Але, пробачте за одвертість, чи могли б ви, якщо схотіли б, повернутись на небо, чи може вам сказали б — засы!

Диявол. Вернутись туди? Та я там часто буваю. Чи читали ви колинебудь книжку Йова? Чи можете ви послатися на якийсь канонічний авторитет, щоб ствердити, що між нашою сферою й сферою неба існує певна перегорода?

Анна. Але безперечно, що між ними є прірва.

Диявол. Люба пані, не слід притчу розуміти дослівно. Під прірвою розуміється різницю між ангельським і диявольським темпераментами. Чи може бути прірва ще глибша? Пригадайте те, що ви бачили на землі. Немає жадної реальної прірви між кабінетом філософа й ареною для бою з бугаями, але, не зважаючи на те, тореадор не йде в кабінет філософа. Чи були ви колинебудь у країні, де я маю найбільше наслідувачів — у Англії? Там у них є великі гіподроми, а також і концертні зали, де вони виконують класичні твори друга його ясновельможности — Моцарта. Ті, що звичайно ходять на перегони, могли б, якби схотіли, замість цього піти на класичний концерт. Жадний закон цього не забороняє; бо англійці ніколи не будуть рабами: вони вільні робити все, звичайно, те, що їм дозволяє уряд і громадська думка. Адже класичний концерт звичайно вважають за щось вище, культурніше, поетичніше, інтелектуальніше, ніж перегони. А чи спортсмен покине свій спорт і побіжить до концертної зали? Звичайно, ні. Він страждав би там, терпів би всі ті муки, що їх терпів Командор на небі. Ось та велика прірва, що про неї говорить притча. Через фізичну прірву можна б було перескочити, або я, у крайнім разі, сам спорудив би через неї міст (на землі є безліч таких чортячих мостів). Але прірва між смаками — непрохідна й вічна. І тільки ця прірва й розділяє моїх тутешніх друзів від тих, що їх із залісної іронією звуть блаженними.

Анна. Я негайно ж іду на небо!

Статуя. Моя дитино, дозволь мені тебе перш застерегти. Дозволь мені доповнити порівняння, що подав мій друг Люципер, — його слова про класичний концерт. На кожному концерті в Англії можна зустріти великі юрми стомлених людей; вони там не тому, що дійсно люблять класичну музику, а тому, що їм здається, ніби вони її люблять. Отож, так само стоїть справа й на небі. Безліч людей сидить там у вінці й славі не тому, що це дає їм щастя; вони вважають, що їхнє становище вимагає цього від них. І майже всі вони — англійці.

Диявол. Так. Південці не витримують цього й переходять на мій бік так само, як і ви. Щодо англійців, то вони, очевидно, не розбирають, коли вони дійсно нещасні. Англієць, коли тільки йому щось незручно й неприємно, — вже вважає себе за героя моральності.

Статуя. Коротко кажучи, моя донько, якщо ти підеш на небо, не бувши призначеною до цього самою природою, тобі там буде не гаразд.

Анна. А хто посміє сказати, що я не призначена до того самою природою? Найвидатніші панотці церкви, — і ті не мали жадного сумніву щодо цього. І мій обов'язок — негайно залишити це місце.

Диявол (ображено). Воля ваша, сеньйоре. Я від вас сподівався на кращий смак.

Анна. Тату, гадаю, що й ви підете разом зі мною? Не можна ж вам залишатись тут! Що скажуть люди?

Статуя. Що скажуть люди? Які саме люди? Адже всі найкращі люди туг, і панотці церкви, і інші. Так небагато йде на небо, і так багато сюди, що кількість блаженних на небі ввесь час меншає. Тих, що їх за минулих часів вважали за святих, панотців, обранців, — тепер вважають за чудаків, фантазюрів, самотників.

Диявол. Це правда. З самого початку моєї кар'єри я знав, що, не зважаючи на ту кампанію наклепів і брехні, яку повели проти мене, я вийду переможцем з цієї довгої боротьби, бо за мною стоїть громадська думка. Кінець-кінцем, — усесвіт — установа конституційна: більшість у ній вирішує все, і з такою більшістю, як у мене, я не можу довго лишатись у зневазі.

Дон Жуан. Я думаю, Анно, що вам краще залишитись тут.

Анна (ревниво). Ви не хочете, щоб я пішла разом з вами.

Дон Жуан. Звичайно, ви самі не схочете увійти до раю поруч з людиною, що всі її відіуралися.

Анна. Усі душі однаково цінні. Адже ви каєтеся, так?

Дон Жуан. Ах, любя Анно, яка ви наївна! Невжеж ви гадаєте, що небо подібне до землі, де люди упевнені, що треба лише розкаятися, щоб раз вдієне зробилось невдієним. Лише взяти слово назад, щоб сказане зробилось неказаним, і що правду можна знищити, якщо домовитись вважати її за брехню? Ні! Небо є притулок владарів дійсности. Ось чому я йду туди.

Анна. Дякую вам. Я йду на небо по щастя. Досить з мене дійсности й на землі.

Дон Жуан. Тоді вам краще залишитись тут, бо пекло є притулок недійсного й шукачів щастя. Пекло — єдине пристановище, де можна переховуватись від неба, цього притулку владарів дійсности, як і від землі, цього притулку рабів дійсности. Земля є дитяча світлиця, де чоловіки й жінки удають героїв та героїнь святих і грішників, але їхня тілесність гонить їх геть із цього раю безумців; голод, холод і жага, старість, знесилення, хвороба і над усе смерть — обертають їх на рабів дійсности. Тричі на день треба їсти й перетравлювати їжу; тричі на сторіччя повинно з'являтися нове покоління; всі епохи, хоч які б вони були — епохи віри, поезії, науки, — всі вони, по суті, спонукалися одною тільки молитвою: „Зроби мене здоровою твариною“. А тут людина звільняється від тиранії тіла, тут вона вже не тварина, вона — дух, привид, примара, ілюзія, умовність, тут вона безсмертна і не має віку. Одне слово: безтілесна. Тут не існує ані соціальних питань, ні політичних, ні релігійних і що, мабуть, найкраще — не існує питань гігієнічних. Тут ви звете вашу зовнішність красою, ваші емоції — коханням, ваші почуття — героїзмом, ваші поривання — чеснотами, — так само, як і на землі. Але тут немає грубих фактів, які перечать почуттям, немає тут повних іронії контрастів між вашими потребами й вимогами, жадної людської комедії, але нескінчена поезія, універсальна мелодрама. Як говорить у своїй поемі наш німецький друг: „Поетично безглузде тут — здоровий розум, і довічно жіноче тягне нас вище й вище“ — хоч ми й не рушаємо з місця. І ви хочете покинути цей рай.

Анна. Але коли пекло таке гарне, то які ж повинні бути прекрасні небеса!

(Диявол, Статуя і Дон Жуан усі разом бурхливо протестують; потім засоромившись, земовкають).

Дон Жуан. Прошу вибачити мені!

Диявол. Зовсім ні, це я урвав вас!

Статуя. Ви хотіли щось сказати?

Дон Жуан. Після вас, панове.

Диявол (звертаючись до Дон Жуана). Ви так красномовно говорили про переваги мого царства, що я даю на вашу волю змалювати й темні сторони протилежної нам установи.

Дон Жуан. На небі, любя пані, як я собі це уявляю, живуть і працюють, замість, щоб гратися й когось з себе узяти. Там ви бачите всі речі такими, які вони є в дійсності; голуда спадає з ваших очей. Ваша непохитність і загибель утворюють вам славу. Якщо на землі й тут відбувається безперервно вистава, і весь світ є сцена, то небо являє собою те, що є поза сценою. Але небо не можна списати за допомогою якоїсь метафори. І я йду тепер туди, бо сподіваюсь, що там я позбудуся, кінець-кінцем, брехні і нудної

банальної гонитви за щастям; там я порину в цілковитому спогляданні.

Статуя. Ух.

Дон Жуан. Сеньйор Командоре, я не ганьблю вас за це ваше почуття огиди, — сліпому нудно в картинній галерії. Але, як вам дає насолоду споглядати такі романтичні примари, як краса й втіхи, так і мені даватиме насолоду споглядання того, що мене більш за все цікавить, а саме: життя, — тої сили, що завжди тяжить до можливо більшого самоспоглядання. Як ви гадаєте, що розвинуло мій мозок? Не потреба рухатись, бо й пацюк рухається так само як і я, дарма що мозок має вдвое менший; не просто потреба діяти, а потреба знати, що я дію, бо інакше в сліпому змаганні жити й діяти я загублю себе.

Статуя. Ви загубили б себе, мій друже, в сліпій спробі битися на дуелі, коли б не моя нога.

Дон Жуан. Зухвалий грубіяне, ваш сміх перейде в огидну нудоту, ще заким ранок настане.

Статуя. Хе-хе! Пам'ятаєте, як я налякав вас, коли сказав щось подібне до цього з мого п'єдесталу в Севільї? Без моїх тромбонів це звучить досить мізерно.

Дон Жуан. Кажуть, що це звучить досить мізерно навіть і під акомпаньямент ваших тромбонів.

Анна. Отату, не переривайте його такими порожніми жартами. Отже виходить, що на небі немає нічого, крім споглядання, Дон Жуане?

Дон Жуан. На небі, що я його шукаю, немає іншої радості. Але там є завдання — допомагати життю в його поступі. Подумайте лише, скільки це життя марнує своїх сил, як спустошує себе, скільки саме собі нагромаджує перешкод і губить себе в своїй темряві й сліпоті! Цій силі, що ні перед чим не зупиняється, так потрібен розум! Бо інакше вона в своїй сліпоті може знищити сама себе. Що за дивна істота людина! Так каже поет. Так, але й скільки в ній вад! Людина — найвище чудо, що його створило життя; життєві сили в ній найнапруженіші, вона найсвідоміша з усіх живих істот; і все ж який жалюгідний у неї розум. Безглуздя стає жорстоким і безчесним, пізнаючи дійсність у праці і злиднях; фантазія воліє вмерти з голоду, аби не стикатися з цією дійсністю, вона нагромаджує омани й ілюзії, щоб заховатись від неї, і називає сама себе мудрістю й генієм! І одна одній вони закидають власні свої ваді: безглуздя закидає фантазії безумство; фантазія закидає неучтво, дарма що безглуздя володіє всіма знаннями, а фантазія — усім розумом.

Диявол. І яку плутанину вони цим утворюють! Хіба я не казав, коли влаштовував Фавстові справи, що весь людський розум витрачається лише на те, щоб зробити з людини найтвариннішу тварину з усіх тварин. Одне прекрасне тіло більше варте, ніж розум сотні чванливих, хворих на нетравлення шлунку, філософів.

Дон Жуан. Ви забуваєте, що була вже спроба створити цю пишність тіла без розуму. Вже існували створіння всіма сторонами незмірно вищі за людину, але без розуму вони загинули. Проїшли по землі мегатерії й іхтіозаври, ступали кроками в два десятки миль і затьмарювали світ сонця своїми величезними, як хмари, крилами. Де вони тепер поділись? Їхні останки можна знайти по музеях, і їх так мало, що за уламок кістки або зуба згодні платити життям тисячі салдатів. Ці істоти жили й хотіли жити; але, не мавши розуму, вони не знали, як досягти цієї мети і тому вигубляли й нищили самих себе.

Диявол. А хіба людина менше нищить себе, хоч і є в ній цей уславлений розум? Ви не блукали по землі останніми часами. А я блукав. І я придивлявся до дивовижних винаходів людини. І я кажу вам, що нічого не винайшла людина в мистецтві збільшувати життя, але в майстерності сіяти смерть вона перевершила саму природу: хемія й механіка убивають краще, ніж чума, моровиця й голод. Селянин, що я хочу його спокусити, їсть і п'є те саме, що їли й пили селяни десять тисяч років тому, і хата, в якій він живе, за тисячі сторіччів змінилася менше, ніж мода жіночого капелюшка протягом яких двох тижнів. Але коли цей селянин іде вбивати, він бере з собою найчудесніший механізм, і треба йому лише поворухнути пальцем, щоб пустити в рух усю величезну заховану енергію, що набагато перевершує списи, стріли й іншу зброю дідів. У питанні миру людина — нікчемний партач. Бачив я її бавовняні фабрики і т. ін., з машинами, що їх міг би винайти зажерливий пес, коли б йому замість їжі потрібні були гроші. Я знаю її незграбні друкарські верстати, розляпуваті льокомотиви й набридливі вельосипеди: це дитячі забавки, рівняючи до гармати Максима й підводних човнів. У машинах, які використовує людина в індустрії, не відбулось нічого, крім її жадоби й лінощів: серце її у зброї. Та дивна сила життя, якою ви вихвалаетесь, є лише сила смерті: людина виміряє свою могутність своєю спроможністю руйнувати. У чому полягає релігія? У тому, щоб виправдувати ненависть до мене. У чому полягають закони? У тому, щоб виправдувати шибениці для вас. А мораль? У тому, щоб виправдувати тих, що споживають, нічого не виробляючи. А мистецтво? У тому, щоб виправдувати тих, що жадібними очима вбирають видовище бойні. У чому полягає політика? Або в плазуванні перед деспотом, бож деспот може забити, або в парламентах півнячих боях. Нещодавно я перебув вечір в одному славнозвісному законодавчому зібранні. І я чув, як дорікав горнець котлові, що чорний, і як міністри відповідали на запитання. Коли я пішов звідтіля, я написав на дверях стару дитячу приказку: „Не задавайте питань, і вам не будуть брехати“. Я купив шестипенсовий сімейний журнал, — він був повний малюнків, де молоде парубоцтво вбиває й заколює один одного. Я бачив, як умирала одна людина: це був лондон-

ський каменярь, і у нього було сім душ дітей. Після нього залишилося сімнадцять фунтів стерлінгів в громадській скарбниці. Його дружина витратила всі ці гроші на його похорон і другого дня пішла зі своїми дітьми в робітний дім. Вона не витратила й семи пенсів на освіту своїх дітей, і закон зобов'язав її посилати дітей в неплатну школу, але на смерть вона витратила все, що мала. У цих людей розпалюється фантазія й напружується енергія на саму згадку про смерть; вони люблять її, і що страшніша смерть, то більш насолоди вона їм дає. Пекло—місце, недоступне їхньому розумінню, і своє уявлення про нього вони дістали від двох найбільших безумців, які будь-коли жили,—від одного італійця й одного англійця. Італієць змальовував пекло, як царство бруду, холоду, мерзоти, вогню, отруйних гадюк, як одні суцільні муки й тортури. Цей осел, коли вже йому не було чого брехати про мене, почав верзти казнащо, про якусь жінку, що він її раз зустрів на вулиці. А англієць змалював мене, як вигнаного з раю за допомогою гармат і пороху. І ще й до цього часу кожний британець упевнений, що вся ця безглузда історія записана в біблії. Що ще він казав,—я не знаю. Бо все це він написав в такій довгій поемі, яку ані я, ані хто інший до кінця не міг подужати. Найвища форма літератури є трагедія,—п'єса, наприкінці якої всіх забивають. У старих хроніках ми читаємо про землетруси й пошесті, і вам говорять, що це є доказ всемогутности й величности бога й нікчемности людини. Тепер хроніки розповідають про битви. У битві два корпуси людей засипають один одного кулями й вибуховими набоями доти, доки один корпус не пускається навіткача; другий тоді переслідує втікачів і кришить, і трощить їх. І це,—робить свій висновок хроніка,—доводить величність і могутність переможців і нікчемність подоланих. Після таких боїв людність висипає на вулиці, розтинає повітря криками надпориву й підохочує свій уряд кидати сотні мільйонів на бойню, тоді як найвпливовіші міністри не сміють витратити зайвої копійчини на боротьбу з убожеством і пошестями, що їх вони зустрічають на кожному кроці. Я міг би навести вам тисячі прикладів, але всі вони зходяться до одного: порядкує на землі не сила життя, а сила смерти. І життя спонукувалося до створення людської істоти не потребою в вищій формі буття, ні, а потребою в діяльніших знаряддях руйнування. Чума, голод, землетрус, буря,—у своїй руйницькій роботі діяли занадто спазматично; тигр і крокодил занадто скоро наїдалися й не були досить кровожерні. Постаła потреба в чомусь постійнішому, нещаднішому й вигадливішому—в руйнації. І цим чимось і стала людина, яка винайшла мордування, багаття, шибеницю, електричне крісло, винайшла меч і порох і, зрештою, правосуддя, обов'язки, патріотизм і всі інші „ізми“, завдяки яким навіть ті, які досить розумні, щоб бути чоловіколюбними, обертаються на найзапекліших руйників.

Дон Жуан. Годі бо вам! Усе це дуже старе. Ваша хиба, мій друже дияволе, та, що ви завжди були простаком. Ви цінуете людину так, як вона сама себе оцінює. Ніщо так не підлестило їй, як ваша думка про неї. Вона любить зважати себе за зухвалу й злу. Але вона не те, і не те, а лише жалюгідний боягуз. Назвіть її тираном, убивцем, розбійником, буйником, — і вона вас ревне кохатиме й вихвалатиметься тим, що в її жилах тече кров прадавніх вікінгів. Назвіть цю людину брехуном і злодієм, — і вона вас лише позиватиме до суду за наклеп. Але спробуйте назвати її боягузом, — і вона збожеволіє з лютости; вона навіть погодиться ризикнути своїм життям, щоб дозести, що ця правдісінька правда є брехня. Людина наводить усякі пояснення своєї поведінки, крім одного, знаходить усякі виправдання своїм злочинам, крім одного, усякі аргументи на користь своєї безпечности, крім одного: і це одне й єдино вірно є її полохливість. І проте всю її цивілізацію засновано на її полохливості й на її жалюгідній сумирності, що їх вона називає доброю пристойністю. Мул, осел — і ті не все стерплять. А людина дозволяє так принижувати себе, що це викликає огиду навіть у самих поневольників, і вони самі змушені шукати реформ.

Диявол. Цілком вірно. І в таких істотах ви знаходите те, що ви називаєте життєвою силою?!

Дон Жуан. Так, знаходжу! Ми тепер якраз і наблизилися до найдивовижнішого.

Статуя. До чого саме?

Дон Жуан. До того, що ви можете кожного з цих боягузів обернути на смілака, — вкладіть лише йому в голову якусь ідею.

Статуя. Дурниця! Як старий вояка, я визнаю існування полохливости, вона універсальна, як морська хвороба і так само несерйозна. Але це дурниця, нісенітниця, що, мовляв, можна її перемогти, уклавши в голову людині ідею. У бою, щоб примусити битись, треба лише трохи розпалити кров і дати зрозуміти, що програти битву небезпечніше, ніж її виграти.

Дон Жуан. Ось через що ці битви, мабуть, такі залишні. Але люди ніколи не подолують свого страху, доки не здумають, що вони б'ються заради якоїсь високої мети, — змагаються, як вони це звуть, за ідею. Чому хрестоносець був хоробріший за пірата? Тому, що бився не за себе, а за розп'яття. Що то була за сила, що зустріла його хоробрість такою самою непохитною хоробрістю? Це була сила людей, що боролися не за себе, а за іслам. Вона одіяла в нас Іспанію, хоча ми боролися за свої хати, своє родинне огнище. Але коли ми й собі почали змагатися за велику ідею, — за католицьку церкву, — ми відкинули ворога назад у Африку.

Диявол (іронічно). Як! Ви, сеньоре Жуане, — католик? Святенник! З чим вас і вітаю!

Статуя (серйозно). Облиште! Як салдат, я не можу чути, коли говорять проти церкви.

Дон Жуан. Не бійтеся, командоре, ця ідея католицької церкви переживе іслам, переживе християнство, переживе навіть і те чванькувате зборище невдалих школярських глядіяторів, яке ви називаєте армією.

Статуя. Жуане, ви примусите мене зажадати від вас п'ясень за такі слова.

Дон Жуан. Даремно: я не вмю битися на дуелі, Усяка ідея, що за неї людина ладна вмерти, є католицька ідея. Коли еспанець, кінець - кінцем, усвідомить, що він нічим не кращий від сачаїна, і що його пророки не вищі за Магомета, він повстане — ще більш католик, ніж колинебудь — і вмере за всесвітню свободу й рівність на барикадах, які спорудить на брудній вулиці, в закутку, де він голодом голодував.

Статуя. Дурниця!

Дон Жуан. Те, що ви називаєте дурницею, є єдине, за що люди масть сміливість умирати. Пізніш і свобода виявиться не досить католицькою ідеєю. Тоді люди будуть умирати за поліпшування людськості, і цьому з радістю жертвуватимуть усяку свободу.

Диявол. Ат! Людям ніколи не бракувало приводів виправдувати свої убивства!

Дон Жуан. Ну, хоч би й так? Важить не смерть, а страх смерти. Не вбивство й смерть принижують нас, а підлота життя і плата за ту підлоту. Краще десять мертвих, ніж один живий раб або його поневільник. І ще прийде час, коли люди повстануть, батько підніметься на сина й брат на брата, і будуть убивати один одного заради великої католицької ідеї — знищити рабство.

Диявол. Так, коли свобода й рівність, що про них ви ляпаете язиком, зроблять вільних білих християн на ринку праці дешевшими, ніж чорношкурі поганські раби, яких продають з аукціону.

Дон Жуан. Не бійтеся цього! Дійде черга й до білих рабів. Але зараз я зовсім не бороню якісь ілюзорні форми, що їх набирають великі ідеї. Я наводжу вам приклади того факту, що ця істота-людина, яка в своїх особистих справах є до самих кісток боягузом, — за ідею бореться, як герой. Вона може бути нікчемна, як громадянин, але як фанатик — вона небезпечна. Людину можна тримати в рабстві лише доти, доки вона занадто слабка духом, щоб слухатися доводів розуму. Кажу вам, панове, дайте тільки людині діло, яке вона тепер називає божим ділом, а пізніш називатиме на всякі інші ймення, і вона забуде за себе й за наслідки цього діла, що стосуватимуться тільки її особисто.

Анна. Так, вона звільниться від усякої відповідальності й кине її на свою дружину.

Статуя. Чудесно сказано, дочко! Не дозволяй йому збивати себе з пуття.

Диявол. Ах, сеньйоре командоре, тепер, коли ми почали

про жінок, він говоритиме без кінця й краю. Проте, признаюся, для мене це особливо цікава тема.

Дон Жуан. Для жінки, сеньйоро, всі обов'язки й вся відповідальність чоловікова починаються й кінчаються завданням здобувати хліб для її дітей. Для неї чоловік — лише знаряддя втворити дітей і виховати їх.

Анна. Це ви так розумієте душу жінки? Я називаю це цинізмом і огидливим матеріалізмом.

Дон Жуан. Вибачте мені, Анно, адже я нічого не говорив про душу жінки. Я лише говорив про її погляд на чоловіка, як на істоту іншої статі. І це ані крихітки не цинічніше, ніж її погляд на саму себе, що вона є передусім матір. У статевому відношенні жінка з'являється в руках природи засобом увічнити свій найдосконаліший витвір. А чоловік у статевому відношенні є для жінки засіб здійснити найекономішним способом заповіт природи. Вона інстинктивно знає, що в далекому минулому, у процесі еволюції вона винайшла його, диференціювала, втворила його, щоб дати щось краще, ніж однонастий процес може дати. Поки він виконує те призначення, для якого вона його втворила, вона прихильно ставиться до його мрій, до його безумств, ідеалів, героїзму, але при умові, що центром усього цього повинна бути уклінність перед жінкою, материнством, сім'єю, хатнім огнищем. Але як неочачно й небезпечно було творити істоту, що її єдиною функцією є запліднення жінки! Бо дивіться, до чого це призвело. Поперше, чоловік почав розмножуватися за рахунок жінки, доки вони не зрівнялись у числі, і жінка могла скористатися для своєї мети лише частиною тої величезної енергії, якою вона йому поступилася, звільнивши його від виснажливої праці вагітності. Цей залишок енергії пішов на розвиток його мозку й м'язів. Сам чоловік зробився занадто сильний, щоб жінка могла керувати ним, а його уявлення і його мисль занадто зміцніли, щоб задовольнятися з одного розмножування. Він самостійно утворив цивілізацію, поклавши за її підвалину хатню роботу жінки.

Анна. Це, у всякім разі, вірно.

Диявол. Так, а ця цивілізація, — що вона собою являє, кінець-кінцем?

Дон Жуан. Кінець-кінцем — пречудесний цвях, на який можна вішати наші цинічні загальники; але перш за все, вона є спроба з боку чоловічої статі зробити з себе щось більше, ніж засіб досягти жіночу мету. Отже, постійне змагання життя, не тільки охороняти себе, а й досягати чимраз вищої організації і повнішого самоусвідомлення, перевелось на непевну війну між силами життя та силами смерті й виродження. І перемога в цій війні — чиста випадковість, — битву виграється, як і в справжній війні, незалежно від командувача.

Статуя. Це вже натяк на мене. Але, прошу, кажіть далі.

Дон Жуан. Ні, це натяк на силу вищу, ніж ви, командоре. Але все ж таки ви, у своїй професії, повинні були помітити, що явись і дурний генерал може виграти битву, коли генерал противного війська ще дурніший за нього.

Статуя (дуже серйозно). Цілковита правда, Жуане, цілковита правда! Іноді дурням дуже щастить.

Дон Жуан. Ну, так от, і життєва сила — дурна; але все ж вона не така дурна, як сили смерті й виродження. До того ж ці останні завжди залежать від сили життя. Отже, життя до деякої міри перемагає. Ми володімо всім, що тільки може дати надмір плодючості й що може заощадити наша жадоба. І невідмінно виживе та форма цивілізації, яка, витворить кращу рушницю й дасть вгоданішого салдата.

Диявол. Атож! Виживуть не найдіяльніші знаряддя життя, а найдіяльніші знаряддя смерті. Ви раз-у-раз повертаєтеся до мого погляду, не зважаючи на всі ваші викрутаси, відбігання й софізми, не згадуючи вже про нестерпучу вашу веломовність.

Дон Жуан. Дивіться! А хто перший почав виголошувати довгі промови? У всякім разі, якщо я надмірно обтяжую ваш розум, ви вільні залишити нас і пошукати товариства, де знайдете кохання, красу й всі інші ваші улюблені нудні речі.

Диявол (дуже ображений). Це несправедливо, Дон-Жуане, і не ввічливо. Я теж належу до людей з інтелектом. Жадна людина не цінує розуму так, як я. Я сперечаюсь з вами цілком коректно й гадаю, що всебічно спростовую ваші твердження. Якщо бажаєте, провадьмо нашу розмову далі хоч би й ще цілу годину.

Дон Жуан. Гарзд! Провадьмо далі!

Статуя. Щоправда, Жуане, я не передбачаю, щоб ви дійшли будь-якої згоди, але, з огляду на те, що нам тут доводиться марнувати не час, а вічність, провадьте розмову далі.

Дон-Жуан (трохи нетерпляче). Мій погляд лише трохи вищий за ваш, старий мистецький творець з мармуровою головою! Чи пристаємо ми на те, що життя є сила, яка дала безліч спроб зорганізувати себе: що мамонт і людина, миша й мегатерія, мухи, блохи й панотці церкви, — усе це є лише більш-менш вдалі спроби відбити цю грубу силу в чимраз вищих індивідах, при чому ідеальний індивід є всемогутній, всезнавець, непогрішний і разом із тим довершений, з непомильною самосвідомістю, коротко кажучи — божество?

Диявол. Припускаю, щоб полегшити вам вашу аргументацію.

Статуя. Згоджуюсь, щоб уникнути цих аргументацій.

Анна. Я категорично заперечую проти ваших слів про панотців церкви. Я прохала б вас залишити їх і не зачіпати у ваших аргументаціях.

Дон Жуан. Я згадав їх лише заради алітерації¹⁾, Анно; більш

¹⁾ В англійській мові слова: мухи — flies, блохи — fleas і панотці — fathers починаються з тої самої літери f, — звідки й алітерація (Прим. перекладача).

не буду. Отже, як скоро ми дійшли згоди, — за винятком панотців церкви, — чи не підемо ми далі й не пристанемо на те, що життя в своїх пориваннях до божественного не оцінювало свої досягнення мірою краси чи тілесної довершеності: адже в обох цих відношеннях птиці, як на це вже давненько вказував наш друг Арістофан, остільки незмірно вищі за людину і вмінням літати, і красою свого пір'я, і, дозвольте додати, зворушливою поезією свого кохання й виття гніздечок, що ніяк не можна збагнути, чому життя, — коли б його метою були кохання й краса, витворивши птиць, іде в іншому напрямку й творить незграбного слона й гиду маллу — нашу прапрабабку.

Анна. Арістофан був поганин; а ви, Жуане, боюся, не набагато кращі од нього.

Диявол. Отже, ви приходите до висновку, що життя змагається до незграбності й нежості?

Дон Жуан. Ні, упертий ви дияволе, тисячу разів ні! Життя прямувало до найціннішого, до мозку, — до того органу, за допомогою якого воно зможе дійти не лише самосвідомості, а й самозрозуміння.

Статуя. Усе це метафізика, Жуане. І якого то біса... (До диявола).
Прошу вибачити мені!

Диявол. О, будь ласка! Коли вживалося мое ім'я для збільшення ефекту, я це завжди вважав за найкращий собі комплімент. Мое ім'я, командоре, завжди до ваших послуг.

Статуя. Дякую, це дуже мило з вашого боку. Навіть на небі я ніяк не могу позбутися старої військової навички висловлюватися. Я хотів лише запитати Жуана, заради чого життя клопоталося, щоб здобути собі мозок? Навіщо йому розуміти себе? Чи не досить того, щоб втішатися насолодами?

Дон Жуан. Без мозку, командоре, ви втішалися б, не знаючи, що втішаєтеся, і через те, не було б жадної насолоди.

Статуя. Вірно, цілком вірно. Але з мене досить і мозку, який усвідомлює, що я втішаюся. Навіщо мені знати, чому я втішаюся. Я й не хочу цього знати! Мій досвід говорить, що насолоді шкодить, коли над нею роздумувати.

Дон Жуан. Ось через що розум такий непопулярний! Але життю, цій силі, що стоїть за людиною, розум конче потрібний, інакше воно, заплутавшись, наражалося б на смерть. Так само, як життя, після багатьох сторіч боротьби, витворило чудесніший тілесний орган — око, що за його допомогою живий організм може бачити, куди він іде, що стає йому до помочі і що загрожує, і таким чином уникати тисячі небезпек, які б раніш були б згубили його, — так і тепер воно витворює розумове око, що бачитиме не фізичний світ, а мету життяву і тим допомагатиме індивідові працювати заради цієї мети, замість чинити їй опір і заважати їй своїми короткозорими особистими цілями, як це буває тепер. Але

кавіть за теперішніх умов лише одна категорія людей була щаслива й здобувала собі загальну шану серед усіх колізій інтересів і ілюзій.

Статуя. Ви маєте на увазі військових?

Дон Жуан. Командоре, я не маю на увазі військових. Коли наближається військовий, усі поспішають заховати свої ложки й завести якнайдалі жінок. Ні, я виспіваю не війну й героя, а філософа,— того, хто в спогляданні домагається відшукати унутрішню волю світа, винайти засоби здійснити цю волю і в життя її перевести винайденими засобами. Всі інші категорії людей мені набридли. Це нудні невдахи. Коли я був на землі, круг мене крутилися всякого сорту професори, намагаючи в мене якесь уразливе місце, до якого можна було б причепитись. Доктори медицини допоминались звернути мою увагу на те, що я повинен робити, щоб урятувати моє тіло, і запропонували всякі шахрайські ліки від уявлених хвороб. Я відповідав їм, що я — не гіпохондрик. Тоді вони обзивали мене неуком і йшли своїм шляхом. Доктори богослов'я допоминались звернути мою увагу на те, що я повинен робити, щоб спасти свою душу; але я так само не був хворий на гіпохондрію духовну і так само не хотів турбуватись нею; тоді вони називали мене атеїстом і йшли своїм шляхом. Потім приходив політик і казав, що природа має лише одну мету, і та мета — провести його до парламенту. Я відказував йому, що мені однаковісінько, чи попаде він до парламенту чи ні; тоді він називав мене дикуном, для якого не існує політики, і йшов своїм шляхом. Потім приходив романтик-художник зі своїми піснями кохання, своїми малюнками й поемами; і протягом декількох років він давав мені насолоду й деяку користь і завдяки йому я розвивав свої почуття, його пісні навчали мене краще чути, його малюнки — краще бачити, а його поеми — глибше відчувати. Але кінець-кінцем він привів мене до поклоніння жінці.

Анна. Жуане!

Дон Жуан. Так. І я почав вірити, що в її голосі — вся музика пісень, в її лиці — уся краса мистецтва, в її душі — усі емоції поеми.

Анна. І розчарувались, гадаю? Ну, хіба ж вона була винна, що ви надали їй усіх цих прикрас?

Дон Жуан. Так, подекуди була. Бо вона з дивовижною інстинктивною хитрістю мовчки приймала все це й дозволяла уславляти її, і помилялись у своїх уявленнях про неї, думках і почуваннях. А мій друг, романтик, звичайно, був занадто бідний і занадто несміливий, щоб наближатися до жінок, прекрасних і досить витончених, щоб втілити його ідеал; і він цю віру в свої мрії забирив з собою в могилу. Але для мене природа й обставини життя були сприятливіші. Я був шляхетного роду й багатий; і якщо не сам я подобався, то моя розмова підлещувала, а втім, мені взагалі щастило.

Статуя. Ферті!

Дон Жуан. Так, але навіть і це було до вподоби. І ось я помітив, що кожного разу, коли я зворушував уяву жінки, вона не заважала мені думати, що кохає мене. Але коли я допивався свого, вона ніколи не казала: „Я щаслива, моє кохання задоволено“, але завжди казала, — поперше: „Нарешті, усі перепони пали“, і по-друге: „Коли ти знов прийдеш?“

Анна. Саме це говорять чоловіки.

Дон Жуан. Заперечую. Я ніколи цього не казав. Але це кажуть усі жінки. І ці дві фрази завжди бентежили мене, бо перша визначала, що єдиним завданням жінки було зруйнувати мої фортеці й завоювати мене, а друга одверто говорила, що відтепер ця жінка дивиться на мене, як на свою власність, і вважає, що мій час одданий до її послуг.

Диявол. Ось де виявилась ваша бездушність.

Статуя (хитаючи головою). Вам не слід було б переказувати слова жінки, Жуане.

Анна (суворо). Вони повинні бути для вас святі.

Статуя. А все ж, звичайно, що вони це говорять.

Дон Жуан. Потім ця пані, яка до того часу була щаслива й безжурна, починала хвилюватись, турбуватись про мене, раз-у-раз інтригувала, каламутила, підглядувала, підстерігала, переслідувала, шпигувала, щоб не випустити здобичі, а здобич, розумієте, це — я. Ну, а це вже було зовсім не те, чого я шукав. Може це було й цілком природно, але це вже була не музика, не мистецтво і поезія, і не радість, втілена в прекрасній жінці. І я тікав від цього. Тікав дуже часто, і це навіть уславило мене.

Анна. Знеславило, ви хочете сказати!

Дон Жуан. Од вас я не тікав. Чи будете ви мене винуватити, що я тікав від інших жінок?

Анна. Дурниці! Ви говорите це жінці, яка має 77 років. Якби була можливість, ви й од мене втекли б, коли б я дозволила, звичайно. Зі мною ви упоралися б не так легко, як з іншими. Якщо чоловік не хоче бути вірним своїй оселі і своїм обов'язкам, його треба присилити. Я певна, що всі ви не від того, щоб оженитися з жінками, що є втіленням музики, мистецтва й поезії. Ну, так ви не знаходите їх, бо їх немає. Якщо вам замало тіла й крові — відмовтеся від них. Ось що! Жінці ж доводиться задовольнятися лише з тіла й крові чоловіка, а іноді й цього у нього обмаль, отже і ви мусите задовольнятися з тіла й крові жінок. (Диявол сумлінно хитає головою; статуя кривиться). Бачу, що все це вам усім не до вподоби. А проте це правда.

Дон Жуан. Люба сеньйоро, ви висловили в декількох фразах усі мої заперечення проти романтики. Саме через це я і одвернувся від свого романтичного друга з його артистичною натурою, як він називає своє засліплення. Я подякував йому за те, що він навчив мене використовувати свій зір і слух, але я сказав йому, що його

поклоніння красі, погоня за щастям та ідеалізування жінки,— все це, з погляду філософського, і виїденого яйця не варті. Тоді він назвав мене філістером і пішов своїм шляхом.

Анна. Жінка, я бачу, не зважаючи на всі свої хиби, все ж таки чогось вас навчила.

Дон Жуан. Вона зробила більше: вона розтлумачила мені всі інші науки. Ах, друзі мої, коли вперше пали всі перепони,—яке це було для мене приголомшливе прозріння! Я сподівався безумства, сп'яніння, всіх ілюзій юнацьких мрій кохання. Та ба! Ніколи думки мої не були тверезіші, а критика моя нещадніша. Жадна ревнива суперниця моєї коханки ніколи не бачила всі її хиби ясніше за мене. Я не помилявся: я взяв її без жадних наркотиків.

Анна. Але все ж таки, ви її взяли!

Дон Жуан. У цьому й було мое прозріння. До того моменту я ніколи не переставав відчувати, що я сам собі пан; ніколи цілком свідомо не робив жадного кроку без того, щоб мій розум не обміркував його і ухвалив. Я прийшов до висновку, що в мене на першому місці розум, що я—мислитель! Я повторював слова безумного філософа: „Я мислю, отже я існую“. А жінка навчила мене казати: „Я існую, отже я мислю“. А також: „Я міг би думати більш, отже я міг би бути чимось кращим“.

Статуя. Це надзвичайно абстрактно й метафізично, Жуане. Коли б ви були конкретнішим і убирали свої викриття в форму цікавих анекдотів про ваші любовні пригоди, то було б легше слідувати за вашими думками.

Дон Жуан. Ачі Що мені ще додати? Хіба ж ви не розумієте, що коли я був віч-на-віч з жінкою, кожна фібра мого ясного критичного мозку спонукувала мене милувати її й рятувати себе. Моя мораль казала „не треба“, моя совість казала „не треба“. Мое лицарське ставлення до неї й жаль казали „не треба“. Мое чуття самоохорони казало „не треба“. Мій слух, витончений тисячами пісень і симфоній, мій зір, загострений тисячами малюнків і картин, нещадно дробили й розкладали її голос, обличчя,—усе, усе. Я ловив риси зрадницької її схожості з батьком і матір'ю, які говорили мені, на що за тридцять років обернеться її краса. Усміх її вуст показав мені блиск золотої коронки на порохнявому зубі. Я відчув гострі пахощі різноманітної парфумерії. В цю фатальну мить одлетіли від мене видіння моїх поетичних мрій, які малювали мені рай з істотою безсмертною, завжди юною й витвореною з словеної кістки й коралю. Я пригадав свої мрії і марно старався зберегти ілюзії; але тепер я бачив у них лише пусту химеру. Судження моє не затуманювалося, і мій мозок раз-у-раз казав мені: „не треба“. І в ту мить, коли я добирав належних слів, щоб сказати „прости“,—життя хапало мене й кидало в її обійми, як моряк кидає рибу в дзюб морської птиці.

Статуя. Ви могли б просто піти від неї, Жуане, без цих дов-

гих і зайвих роздумувань. Ви подібні до всіх розумних людей: рову в вас більш, ніж вам потрібно,—ви зловживаєте його.

Диявол. І цей досвід, сеньйоре Дон Жуане, не зробив вас щасливішим?

Дон Жуан. Щасливішим? Ні! Але мудрішим — так. Та мить уперше відкрила мені очі на себе самого, а через мене й на весь світ. Я побачив, які марні всі спроби ставити будь-які умови непереможній силі життя, проповідувати розсудливість, розбірність, чесноти, честь, безневинність.

Анна. Дон Жуане! Кожне слово проти безневинности звучить мені образю.

Дон Жуан. Я нічого не кажу, сеньйоро, проти вашої безневинности, як скоро вона набрала форми дружини й дванадцятьох дітей. Нічого більшого ви не могли б зробити, навіть коли б ви були найрозпуснішою жінкою.

Анна. Я могла б мати дванадцять чоловіків і жадної дитини, ось що я могла б зробити, Жуане! І дозвольте сказати вам, що це було не байдуже для землі, що її населення я збільшувала.

Статуя. Bravo, Анно! Жуане, ви розбиті, осоромлені, знищені.

Дон Жуан. Ні. Щоправда, ця різниця,—різниця дуже істотна, згоджуюсь, що Анна у самісіньке око вцілила. Але це не стосується ані кохання, ні чистоти, ні навіть вірности, бо дванадцятро дітей від дванадцятьох різних чоловіків ще краще мабуть поповнило б населення землі. Припустіть, що мій друг Октавій вмер, коли вам було тридцять років. Удовою ви б не залишилися: для цього ви були занадто гарні. Припустіть, що Октавіїв наступник умер би, коли б вам було сорок, і ви все ще були надзвичайно гарною, а жінка, яка вже мала двох чоловіків, неодмінно піде заміж втретє за першої-ліпшої нагоди. Дванадцятро правних дітей від трьох батьків,—у цьому немає нічого неможливого, і цього громадська думка не засуджує. Адже така жінка менш порушує право, ніж бідна дівчина, яку ми, звичайно, викидаємо на вулицю за те, що вона народила одну неправну дитину. А чи відважитесь ви сказати, що вона менш собі дозволяє?

Анна. Вона менш добродісна. А з мене цього досить.

Дон Жуан. У таким разі, що є добродісність, як не профспілка одружених? Придивімося до фактів, любя Анно. Сила життява поважає шлюб лише тому, що він так би мовити страхує більшу кількість дітей і забезпечує кращий догляд за ними. Бо нашій цій честі, чистоті й усім іншим моральним фікціям він нічого не дає. Шлюб—найрозпусніше з усіх людських установлень.

Анна. Жуане!

Статуя (протестуючи). От тобі й на!.

Дон Жуан (рішуче). Повторюю,—найрозпусніше з людських установлень, і в цьому й полягає секрет його популярности. І жінка, що шукає собі чоловіка—найбезсовісніший з усіх хижаків. Змішу-

вання шлюбу з мораллю більш псувало совість людства, ніж усяка інша помилка. Не обурюйтесь, Анно! Ви краще за нас усіх знаєте, що шлюб є лише пастка з принадою удаваних ідеальностей і оманних прикрас. Коли ваша благочестива мати докорами й карами примушувала вас вивчити грати півтузиня п'єс на спінеті, дарма що музику вона ненавиділа так само, як і ви, то яку іншу мету вона переслідувала, як не запевнити ваших поклонників, що ваш чоловік матиме в своїй хаті янгола, і буде цей янгол наповняти цю хату чарівними мелодіями або, в крайнім разі, заколисувати свого чоловіка післяобід. Ви одружилися з моїм другом Октавієм. Скажіть мені, хоч раз ви підходили до спінету з того часу, як церква з'єднала вас?

Анна. Це безглуздя, Жуане! У молодіці досить діла й без граня на спінеті. І так помалу вона й відучується грати.

Дон Жуан. Не відучилася б, коли б дійсно любила музику. Ні, вірте мені, вона просто викидає принаду, коли пташка попалась у сильце.

Анна (з гіркістю). А чоловіки, очевидно, ніколи не скидають з себе машкари, коли їхня пташка попалась у сильце. Чоловік ніколи не стає недбайливим, егоїстом, грубим, — ніколи!

Дон Жуан. Але що доводять усі обопільні винування! Лише те, що й герой, і героїня — обоє рябос.

Анна. Усе це дурниця. Більшість шлюбів цілком щасливі.

Дон Жуан. „Цілком“ — це забагато, Анно. Ви, мабуть, хочете сказати, що розсудливі люди намагаються пристосуватись одне до одного. Відішліть мене на галери й прикуйте до одного ланцюга з злочинцем, номер якого випадково випав поруч з моїм. І я повинен помиритися з неминучим і дбати про те, щоб стати з ним на більш-менш приятельську стопу. Я чув, що іноді такі мимовольні товаришування бувають навіть зворушливо-ніжні, а більшість, у крайнім разі, терпимо-мирні. Проте, це зовсім не перетворює ланцюг на бажану прикрасу, а галеру на селище раю. Про блаженство одруження й непорушність шлюбних обіцянок найбільш говорять саме ті, які заявляють, що коли б ланцюги знищити й ув'язнених звільнити, то всю соціальну машину висадило б у повітря. Ви не можете навести жадних аргументів. Коли ув'язнений щасливий, то навіщо його замикають? А як ні, то навіщо запевняти, що він щасливий?

Анна. У всякім разі, дозвольте мені знов скористатися з привілею старої жінки і сказати вам, що шлюб поповнює землю, а розпуста — ні.

Дон Жуан. А що робити, якщо настане такий час, коли це перестане бути правдою? Хіба вам невідомо, що воля завжди знайде засіб здійснити своє завдання? Коли людина дійсно забажає щось зробити, вона, нарешті, спроможеться це зробити. Ви, добродішні жінки, і ті, що додержують однакової з вами думки, — зробили все можливе, щоб підкорити душу чоловіка достохвальному кохання,

як найвищому благу, і примусити його знаходити в цьому достохвальному коханні і поезію, і красу, і щастя володіння гарною, витонченою, ніжною, люб'ячою дружиною. Ви навчили жіноцтво над усе цінити свою молодість, здоров'я, стрункість й витонченість. Гаразд. Але яке місце в цьому прекрасному раю почуттів і емоцій приділено ревінню дітей і господарським турботам? І неодмінно це має закінчитись тим, що воля скаже мозкові: відшукай мені засіб здобувати кохання, красу, поезію, почуття, вогонь любовців без проклятих розплат, усяких витрат, мук, сварок, хвороб, агоній, страху перед смертю, без цього справжнього кортежу, служниць, няньок, лікарів і вчителів.

Диявол. Усе це, сеньйоре Дон Жуане, здійснено тут, у моєму царстві.

Дон Жуан. Так, але ціною смерти. Людина не схоче платити за це смертю; вона вимагає поетичних насолод вашого пекла ще там, на землі. Ну, гаразд, засоби буде знайдено: мозок зуміє їх знайти, якщо воля візьметься до цього серйозно. Не за горами той день, коли великі нації побачать, що людиність за кожним переписом усе меншає, коли дача з шести кімнат коштуватиме дорожче за сімейний дім, коли лише злочинно-безтурботний бідняк і нерозумно-благочестивий багач затримуватимуть процес вимирання людськості. А люди розсудливі, оглядні, егоїстичні й честолюбні, мрійники й поети, ті, що люблять гроші й солідний комфорт, поклонники успіху, мистецтва й кохання,—усі вони протиставлятимуть силі життя гасло неплідності.

Статуя. Усе це, мій друже, дуже красномовно. Але якщо ви дожили б до років Анни або моїх, ви б зрозуміли, що ті, що збуваються цього страху бідності, дітей і інших сімейних турбот і віддають себе насолодам життя, використовують цю свою свободу лише на те, щоб мучитись страхом перед старістю, потворністю, безсиллям і смертю. Бездітного робітника багато більше мучить безділля його дружини й її повсякчасні вимоги розваг і забав, ніж коли б у них було двадцяттеро дітей, а його дружині—ще гірше, ніж йому. Мені відомо, що таке гонористість. Коли я був молодий, жінки захоплювались мною, а коли став статуєю, мене вихваляли критики мистецтва. І проте, я признаюсь, що коли б у мене не було іншого діла, як купатись у цих насолодах, я був би перерізавав собі горло. Коли я одружився з матір'ю Анни,—чи, щоб бути точнішим, мені мабуть краще сказати, коли я, нарешті піддався й дозволив матері Анни одружити мене з собою,—я знав, що я стромляю колючки в приголів'я, і що шлюб для мене, чванькуватого молодого офіцера, який доти був непереможним, є поразка й полон.

Анна (скандалізована). Батько!

Статуя. Мені дуже шкода, що я ображаю тебе, моя любонько, але після того, як Жуан скинув з нашої спірки всі покрови пристойності, я вважаю за потрібне казати саму голу правду.

Анна. Гм. Очевидно, і я була одною з колючок.

Статуя. Нічого подібного! Для мене ти була скоріше трояндою. Бач, найбільш турбот ти завдала своїй матері.

Дон Жуан. У таких разі, дозвольте запитати вас, командоре, навіть ви залишили небо й прийшли сюди, щоб, як ви сказали, купатись у солоденьких розвагах, які—ви самі визнали—ледве чи не призвели вас до самогубства.

Статуя (вражена). Йібо правда!

Диявол (тривожно). Як! Ви не додержуєте свого слова? (До Дон Жуана). Усі ваші філософування були лише машкарою для вашого прозелітизму. (До статуї). Чи ви вже забули ту нестерпну нудьгу, від якої я запропонував вам урятуватись тут? (До Дон Жуана). А ваші слова про те, що наближається неплідність і вимирання людськості, хіба не спонукують вони лише до того, щоб повніше віддатись насолодам мистецтва й кохання, які, як ви самі це визнали, витончили вас, підняли й розвинули?

Дон Жуан. Я ніколи не говорив про вимирання людськості. Життя не може жадати своєї загибелі ані в своєму аморфному стані, ані в будь-якій іншій формі, що в неї воно організувалося. Я не закінчив своєї думки, коли його ясновельможність урвали мене.

Статуя. Мене починає брати сум, чи закінчите ви колинебудь взагалі, мій друже? Ви надзвичайно любите слухати себе самого.

Дон Жуан. Правда. Але якщо ви вже терпіли так довго, можете потерпіти й до кінця. Ще задовго до того, як знепліднювання, про яке я казав, стане для всіх очевидною можливістю, почнеться реакція. Велика центральна мета розвитку раси, піднесення її до височини, що її покищо вважають за надлюдську, ця мета тепер оповита задушливою хмарою кохання, романтики, манірності й перелірливості, але вона прорветься крізь цю хмару й вийде на соняшний світ уже метою, що її вже не можна буде змішувати з задоволенням особистих примх, з недосяжними мріями юнаків і дівчат про блаженство, або з потребами старих у товаристві, або грошах. Істинну мету шлюбу, яка ясно проступає у вінчанні за обрядом нашої церкви, вже не будуть більш урізувати й замовчувати, як щось непристойне. Твереза скромність, серйозність і авторитетність заяви про істинну мету шлюбу зустрічатимуть визнання й шанування, а романтичні обіцянки і запрягання у вірності до гроба і т. ін. будуть відкинуті, як нестерпуча марнота й дурниця. Визнайте, сеньйоре, справедливність за нашою статтю; ми, чоловіки, завжди визнавали, що статеві стосунки є зовсім не особисті й не дружні.

Анна. Не особисті й не дружні стосунки! Та які ж тоді стосунки ви називатимете особистішими, непорушнішими й святішими?

Дон Жуан. Хай і так, хай непорушні й святі, якщо вам хочеться, Анно, але не особисті й дружні. Ваше відношення до бога є святе й непорушне, але чи називатимете ви його особисто дружнім? У сексуальних стосунках, де обидві сторони є однаково без-

порадні дієві особи, універсальна творча енергія перемагає всі персональні міркування, усуває їх і розриває всі персональні стосунки. Чоловік і жінка можуть бути зовсім чужі одне одному, говорити різними мовами, належати до різних рас, мати різних колір шкіри, різні нахили, можуть бути різного віку, і немає між ними іншого зв'язку, крім можливості зродити на світ; і заради цієї мети сила життя кидає їх в обійми одне одному, ледве очі їхні зирнулися. Чи не стверджує цього той факт, що ми допускаємо, щоб батьки влаштовували шлюби, не порадившись із молодію? Чи не обурювались ви самі проти неморальности англійського народу, де жінки й чоловіки верхів громадянства знайомляться одне з одним і дружаться так само, як і селяни? А чи багато знає селянин про свою наречену або вона про нього до заручин? Адже ви ніколи не зробили б своїм адвокатом або домовим лікарем людину, яку ледве знаєте. А проте ви віддаєте їй свою любов і одружуєтеся з нею.

Анна. Так, Жуане, нам відома філософія розпусти: ви ніколи не вважаєте на наслідки, що їх вона викликає для жінки.

Дон Жуан. Так, наслідки. Ці наслідки виправдують те, що вона міцно тримає чоловіка в своїх пазурях. Але, звичайно, ви не називатимете цей зв'язок зв'язком почуттів. Так само ви могли б назвати зв'язком кохання відношення поліція до свого в'язня.

Анна. Бачите, вам самому доводиться визнати, що шлюб конче потрібний, хоча за вашою думкою кохання є найнезначніший з усіх людських стосунків.

Дон Жуан. Як ви можете знати, що воно—не найважливіший з усіх стосунків? Занадто важливий, щоб бути чисто персональним? Хіба міг би ваш батько служити батьківщині, коли б він odmовився убити ворога Іспанії, до якого він персонально й не почував жадної ворожнечі? Чи можна служити своїй батьківщині, відмовляючись їти заміж за людину, яку не кохашь? Вам відомо, що жінка-аристократка одружується, як і чоловік-аристократ б'ється із ворогом з-за політичних і сімейних міркувань, але зовсім не з персональних.

Статуя (перекована цими доводами). Дуже розумна думка, Жуане. Мені слід над цим поміркувати. У вас, насправді, багато різних ідей. Як ви до цього додумались?

Дон Жуан. Мене навчив цього досвід. Коли я був на землі й робив ті пропозиції, які всі засуджують і які, проте, зробили з мене такого цікавого героя легенди,—мені не раз доводилося натикатися на такий факт: жінка говорить, що прихильно ставиться до моєї пропозиції, якщо ця пропозиція—чесна. І коли я починав розтлумачувати, що вона під цим „якщо“ розуміла, то виявлялося, що під цим розумілося таке: я маю запропонувати їй або самому заволодіти її майном, або, коли в неї такого нема, підтримувати її протягом цілого життя своїми коштами; я повинен до кінця моїх днів шукати її товариства, бесід, її порад і зобов'язатись під страхом усіляких кар завжди бути захопленим ними, а головне, раз і на

завжди відвернутися заради неї від усіх інших жінок. Я не заперечував проти цих умов, проти їх надмірности й нелюдськості, але мене вкинуло в жах їхне надзвичайне безглуздя. І кожного разу й невідмінно й цілком одверто відповідав, що мені нічого подібного ніколи й не мріялось; якщо вдача жінки й її ум не рівні або вищі за мої, то розмови із нею можуть лише принижувати мене, а її поради—мені шкодити; повсякчасне її товариство—так казав мені мій досвід—може зробитись нестерпно нудним для мене; я не можу відповідати за мої почуття навіть на тиждень вперед, не кажучи вже, до кінця життя; відриваючи мене від цілком природних і невимушених стосунків з іншими, подібними до мене, істотами, вона або зробить мене вузьким і здичавілим, якщо я підкорюся цій вимозі, або, якщо я не підкорюся їй, примусить мене ховатися й затаювати свої думки, і, нарешті, моя пропозиція не має анічогісінько спільного з усім цим, бо визначає лише звичайний потяг мій, як чоловіка, до неї, як до жінки.

Анна. Але ви не сказали, що це є потяг неморальний.

Дон Жуан. Те, що ви називаєте неморальним, є природа, моя люба пані, я можу червоніти від сорому за це, але нічого з цим не вдієш. Природа є зводниця, час—руйнік, а смерть—вбивця. Я завжди волів дивитися цим фактам у вічі й будувати людські установлення на їхньому визнанні. А ви волієте улещувати цих трьох дияволів, уславляючи їхню чистоту, позиточність, їхню ніжну добрість і будувати свої установлення на цьому ошуканстві. Чи ж дивно після цього, що ці установлення так погано функціонують?

Статуя. Що ж вам ті жінки на це звичайно відповідали?

Дон Жуан. Почекайте! Відвертість за відвертість: сперше скажіть мені, що ви звичайно казали жінкам?

Статуя. Я! О, я присягався бути вірним до гроба, казав, що я вмру, якщо вона відмовить мені, що жадна жінка ніколи не буде для мене тим, чим була вона...

Анна. Вона? Хто?

Статуя. Та та, що на той час якраз була передо мною, моя любовько. У мене були вже такі спеціальні слова, що я їх завжди казав. Так, наприклад, я казав, що навіть коли мені стукне вісімдесят років, сивий волос коханої жінки сповнить мене більшим звилюванням, ніж найгустіша золотиста коса найвродливішої молододі голівки. І ще я завжди казав, що не можу зносити думки, що якась інша жінка буде матір'ю моїх дітей.

Дон Жуан (обурений). О, старий негіднику!

Статуя (великодушно). Ані подобини! Бо у ту мить я від щирого серця вірив у те, що казав. Я мав серце, не те, що у вас. І саме ця м'яка щирість і забезпечувала мені успіх.

Дон Жуан. Щирість! Щоб ото бути остільки безумним, щоб вірити у що підлу, очевидну, грубу брехню; і це ви називаєте ши-

рістю?! Так жадібно бажати жінку, щоб, силкуючись обманити її, обманювати себе самого — це ви називаєте щирістю?!

Статуя. А йдіть ви під три чорти з вашою софістикою! Я був закоханцем, а не адвокатом. І жінки за це мене кохали, поблагослови їх господа!

Дон Жуан. Вони лише примушували вас думати, що кохають вас. Що ви скажете, коли я признаюсь, вам, що хоч я удавав з себе безсердного адвоката, вони й мене примушували так думати! І я зазнав безумні хвилини засліплення, коли я робив нескінченні дурниці і вірив у все те. Іноді під тиском почуттів бажання потішити жінку прокидалось у мені з такою силою, що я нестримано й безтурботно говорив ці красиві слова. А потім надходили хвилини, коли я викривав самого себе з такою диявольською байдужістю, що викликав цим сльози. Але я бачив, що і в одному і в другому випадкові однаково тяжко втекти від жінки. Коли інстинкт жінки тягнув її до мене, залишалось одно з двох — або на все життя зробіть її рабом, або втекти.

Анна. І ви смієте вихвалитись передо мною й перед моїм батьком у тому, що всі жінки вважали вас за непереможного?

Дон Жуан. Хіба ж я вихвалявся? Мені здається, що я змалював свою роллю у найжалюгіднішому вигляді. До того ж я сказав: „Коли інстинкт жінки тягнув її до мене“. Але не завжди це так було. А крім того, — о, небо! — які потоки благородного обурення! Яка гнітюча погорда до підлого спокусника! Які сцени з Імогени й Іоакіма!

Анна. Я вам ніяких сцен не робила. Я просто поклікала батька.

Дон Жуан. І він прийшов зі шпагою в руці, щоб убити мене і таким чином помститись за знеславлену честь і скривджену моральність.

Статуя. Убити? Що ви хочете цим сказати? Я убив вас, чи ви вбили мене?

Дон Жуан. Хто з нас краще бився на дуелях?

Статуя. Я.

Дон Жуан. Звичайно, що ви. І ось ви, герой тих скандальних пригод, про які ви нам тільки но розповідали, ви мали зухвальство виступити в ролі месника за зневажену моральність і прирікати мене на страту! І ви були б закололи мене, якби не чиста випадковість.

Статуя. Від мене на це сподівались, Жуане. Так уже влаштовано на землі. Я ніколи не був реформатором суспільства і я завжди робив так, як це було заведено у нашому дворянському товаристві.

Дон Жуан. Цим ще можна виправдати ваш виклик на поєдинок, але аж ніяк не обурливе лицемірство вашої дальшої поведінки, як статуї.

Статуя. І це через те, що я потрапив до неба.

Диявол. І все ж я ніяк не можу збагнути, сеньйоре Дон Жуан, чим саме оці епізоди вашої земної кар'єри й кар'єри сеньйора командора будь-яким чином спростовують мій погляд на життя? Тут, повторюю, до ваших послуг усе, що ви шукали, і немає нічого, від чого ви тікали на землі.

Дон Жуан. Навпаки, тут я знаходжу все, що наповняло мене розчаруванням і нічого, чого б я ще не спробував і чого б жадав. Кажу вам, що як скоро я можу увітати собі щось краще, ніж я сам, я не можу заспокоїтись, доки не спробую запровадити це краще до життя, або хоч розчистити йому шлях. У цьому — закон мого життя. У цьому й полягає моє невпинне тяжіння до вищих форм життя, до ширшого, глибшого, напруженішого самоусвідомлення, до яснішого саморозуміння. І ця мета й обертала для мене кохання на скороминуше задоволення, мистецтво лише на витончення моїх сприймань, релігію на просте виправдування лінощів, як скоро вони стверджували буття бога, що позирає на світ і знаходить його прекрасним, а той інстинкт, що сидів у мені й дивився крізь мої очі на світ, бачив, що цей світ треба було б поліпшити. Кажу вам, гонячись за насолодами, за власним здоров'ям і майном, я ніколи не знав щастя. Не кохання до жінки кидало мене в її обійми, а втома й знемога. Коли я був дитиною й забивав собі голову об камінь, я біг до найближчої жінки і в її фартуху виплакував увесь свій біль. Коли я виріс і забивав свою душу о грубість і безглуздя тих, з якими мені доводилося стикатися, я робив те саме, що й за дитинства. Щоправда після боротьби я знав радість відпочинку, відживлення, передишки й протрації, але, не зважаючи на це, я б дав перевагу блуканням по всіх колах пекла, що їх змалював безумний італієць, над блуканнями серед розваг і втіх Європи. Ось через що це місце вічних утіх зробилось для мене таким смертельно нудним. І відсутність у вас того інстинкту, про який я говорив, і зробила з вас страховище, що зветься дияволом. Той успіх, з яким ви відтягували увагу людей від їхньої мети, що до деякої міри збігається з моєю, і звертали цю увагу на свою мету, він закріпив за вами ім'я Спокусника. Вони виконують вашу волю, або, точніше, брак волі у вас, замість щоб виконувати свою волю, а це й робить їх такими неприємними, неправдивими, непокійними, робленими, нікчемними й жалюгідними істотами.

Диявол (дійнятий). Сеньйоре Дон Жуане, ви дуже неввічливі до моїх друзів.

Дон Жуан. Дурниця! Заради чого бути мені ввічливим з ними або з вами? У цьому Палаці Неправди одна-дві правди не завдадуть вам великої шкоди. Ваші друзі — це найбезбатьміші тупаки, яких я будь-коли знав. Вони не гарні, — вони лише прикрашені: вони неохайні — лише виголені й завиті. Вони не благородні — лише вдягнені за модою. Вони не освічені — вони лише сьак-так

одержали шкільні дипломи. Вони не релігійні,— вони лише заобунали місце в церкві. Вони не моральні,— вони лише підкоряються умовам. Вони не добродішні,— вони лише похитливі. Вони навіть не порочні,— вони лише „нетривалі“. Вони не артистичні,— вони лише похитливі. Вони не льоїяльні,— вони лише раби; вони не обов'язку підкоряються, а їм лише невідома відвага. У них немає громадськості, а лише вузький патріотизм; немає сміливості, а лише драчливість; не непохитність, а впертість; не величність, а високодумство, не самовладання, а тупість; не самоповага, а гонор; не добрість, а сантиментальність; не соціальність, а стадне почуття; не повага до інших, а лише похитливість, не розум, а лише запеклість. Вони не поступові, а лише бунтівливі; у них не уявлення, а лише забобонність, не справедливість, а мстивість; не великодушність, а лише поблажливість; вони не дисципліновані, а лише вимуштровані, і, над усе, неправдиві,— всі вони брехливі аж до самих кісток.

Статуя. Що за дивовижний потік слів, Жуане! Як би мені хотілося так говорити зі своїми салдатами!

Диявол. Це не більш, як балаканина. Усе це вже давно сказано до вас, але чи змінило це хоч щонебудь? Чи звернув світ на це хоч будь-яку увагу?

Дон Жуан. Так, це балаканина. Але чом це лише балаканина? Тому, мої друзі, що й краса, чистота, чесність, релігія, моральність, мистецтво, патріотизм, хоробрість і все інше є лише слова, що їх я або хтось інший може вивернути, як рукавичку. Коли б вони були дійсністю, ви, після мого обвинувачення, мусіли б визнати за собою провину. Але на щастя для вашої самоповаги, мій друже Дияволе, вони не є дійсністю, вони є лише, як ви сказали, прості слова, з яких можна скористатися, щоб оманом примусити варварів підкоритися цивілізації, а цивілізованих бідняків дозволити грабувати себе й поневолювати. Це є родинна тайна керівної касті. І коли-б ми, що належимо до цієї касті, більш допоминалися життя для всього світу, ніж влади й розкошів для жалюгідних самих себе, ця тайна зробила б нас великими. А тепер подумайте,— як мені, посвяченому у цю тайну шляхтичеву, повинно бути нудне ваше нескінченне лицемірство щодо всіх цих моральних байок! І як бридко й страшно, що ви жертвуйте їм своє життя! Коли б ви ще остільки вірили в цю вашу моральну гру, щоб грати чесно, то було б все ж таки цікаво спостерігати; але цього немає: ви на кожному кроці шахруете, а коли ваш партнер зшахрує, ви перекидаєте стіл і намагаєтесь його убити.

Диявол. На землі це, може бути, до деякої міри й так, бо люди неосвічені й не мають змоги оцінити мою релігію кохання й краси, але тут...

Дон Жуан. О, я знаю. Тут — самі кохання й краса! Ова! Це однаково, що цілу вічність дивитися на першу дію фешенебель-

ної п'еси, чекаючи, коли почнеться зав'язка. Ніколи, навіть у страшніші хвилини забобонного жаху на землі, не уявлялося мені, що пекло таке страшне. Я живу, наче перукар у повсякчаснім спогляданні краси й граюся шовковими кучерями. Я вдихаю атмосферу солодощів, наче продавець у цукерні. Командоре, чи є на небі гарні жінки?

Статуя. Жадної. Абсолютно жадної. І які вони всі неохайні! Жадних самоцвітів і прикрас. Скидаються на чоловіків 50 років.

Дон Жуан. Палаю бажанням якнайшвидше потрапити туди! Чи згадують там слово „краса“? Чи є там художники?

Статуя. Слово чести, вони не милуються з гарної статуї, навіть коли вона проходить повз них.

Дон Жуан. Іду!

Диявол. Дон Жуане, дозвольте мені бути з вами цілком щирим?

Дон Жуан. Хіба ви не були до цього часу щирим?

Диявол. Так, оскільки я вважав за можливе. Але тепер піду далі й признаюсь вам, що людині все набридає,—небо не менш за пекло. І вся історія є не що інше, як спогад про хитання світу між цими двома крайностями. Кожна епоха є лише коливання вагадла, хоча кожне покоління й думає, що світ прогресує, бо він весь час рухається. Але коли ви будете таким старим, як я, коли вам до біса набридне небо, як воно набридли мені й командорові, і до біса набридне пекло, як воно вже й тепер вам набридли, ви перестанете уявляти собі, що нібито кожне коливання від неба до пекла є вивольнення, а кожне коливання від пекла до неба — еволюція. Там, де тепер ви бачите реформи, прогрес, здійснення вищих поривань, невпинне підняття людини до досконаліших форм буття,— ви не бачите нічого ісінько, крім нескінченної комедії ілюзій. Ви зрозумієте глибоку правду слів мого друга,—що нічого немає нового під сонцем. *Vanitas vanitatum...*

Дон Жуан (втративши терпець). Небом присягаюся,—це ще гірше, ніж ваші обманні слова про кохання й красу. Ах, розумний ви дурню, та хіба ж людина гірша за хробака, собаку або вовка тому лише, що їй усе набридає? Хіба відмовиться вона їсти через те, що їжа перебиває їй апетит? Хіба поле гуляє, коли воно облогом лежить? Чи може командор витратити тут свою пекельну енергію, не накопичуючи енергії небесної для того часу, коли знов настане для нього блаженство? Припустімо, що велика життєва сила діє, як годинниковий механізм і вживає землю, як гірю; що історія кожного коливання, яка нам, дієвим особам, здається такою новою,—що вона є лише повторенням історії попереднього коливання; навіть більш,—що в безкрайності часу, яку ми собі й уявити не можемо, сонце тисячі разів відкидає землю й знов ловить її, як жонглер у цирку підкидає м'яча, і що сума всіх наших епох є лише один мент між тим, як м'яча підкинуто й спіймано. І все ж таки, хіба цей колосальний механізм не має тоді мети?

Диявол. Жадної, мій друже. Ви гадаєте, що коли ви маєте перед себе якусь мету, її безперечно має й природа? Так само ви могли б тоді сказати, що вона має пальці на руках і ногах, бо вони є у вас.

Дон Жуан. Але їх у мене й не було б, коли б вони були непотрібні. І я, мій друже, така сама частина природи, як і мій палець — частина мене. Якщо мій палець є орган, що ним я тримаю меч і мандоліну, то мій мозок — орган, за допомогою якого природа намагається зрозуміти себе. Мозок мого собаки стає у пригоді лише цілям цього собаки, але мій мозок опрацьовує знання, які мені персонально нічого не дають, лише засмучують моє існування й відкривають мені жахливу неминучість старезності й смерті. Коли б мною не володіла мета, що є поза мною, я б краще був хліборобом, ніж філософом, бо хлібороб живе стільки, як і філософ, більше їсть, краще спить і в меншим сумнівом втішається в обіймах своєї дружини. Але філософа міцно тримає в своїх пазурях сила життя. Ця сила говорить йому: „Я утворила тисячу дивовижних речей несвідомо, — самим хотінням жити та йдучи в напрямку найменшого опору; тепер я хочу дізнатись про себе саму й про своє призначення; хочу сама вибрати собі шлях, а тому я й утворила особливий мозок, мозок філософа, щоб він керував знаннями, як хлібороб керує плугом. І це, — каже сила життя філософові, — ти повинен старатись робити для мене, поки не вмреш, а коли вмреш, я утворю другий мозок і другого філософа, щоб провадити далі це завдання“.

Диявол. А навіщо знати й розуміти?

Дон Жуан. Щоб мати змогу вибрати шлях найбільшої користі замість відступати і йти в напрямку найменшого опору. Хіба судно не вірніше пливе до місця свого призначення, ніж колода, яку кидає в усі боки? Філософ є стерничий природи. І ось і різниця між нами: бути у пеклі — це віддатись на волю хвиль, а бути в раю — це плити з стерничим.

Диявол. І десь — найпевніш — наскочити на скелю.

Дон Жуан. Ова! А яке судно скоріше наскочить на скелю й піде на дно, — чи віддане на волю хвиль чи те, яким керує стерничий?

Диявол. Гаразд, гаразд, ідіть своїм шляхом, сеньйоре Дон Жуане! Я вважаю за краще бути сам собі паном, а не знаряддям якоїсь сліпої універсальної сили. Я знаю, що на красу приємно дивитись, що музику приємно слухати, що кохання приємно відчувати, і що про все це приємно думати й говорити. Я знаю, що треба бути витонченою і розвиненою істотою, щоб добре розумітися на всіх цих відчуттях, почуттях і заняттях. Щоб там про мене на землі, у церквах не говорили, я знаю, що по всіх усядах у порядному товаристві князя тьми визнають за джентлмена, і цього з мене досить. Щождо цієї сили життя, яку ви вважаєте за

впереможну, — ніщо так легко не перемагає людина з деяким характером, як її. Але якщо ви своєю вдачею тривіальні й забобонні, як і всі реформатори, — вона перш за все штовхне вас у бік релігії, і ви будете кропити немовлят водою, щоб урятувати від мене їхні душі; потім вона перетягне вас від релігії до науки, і ви перестанете кропити дітей водою, але будете робити їм прищеплення всяких хороб, щоб запобігти випадковому зараженню; потім ви візьметесь до політики і зробитеся забавкою в руках підкупних урядовців і слугою честолюбних хвастунів; а наслідком всього цього буде розчарування й старезність, розбиті нерви й розбиті надії, марні жалкування за найгіршою й безглуздою з утрат і жертв — за втратою й жертвою сили радості, одне слово, — ви будете покарані, як дурень, що женеться за кращим, не забезпечивши себе добрим.

Дон Жуан. Але, принаймні, я не знатиму нудьги. У всякім разі, ті, що служать силі життя, мають якусь перевагу. Отже, — всього доброго, сеньйоре Сатано!

Диявол (увічливо). Усього доброго, Дон Жуане. Я часто згадуватиму наші цікаві балачки. Бажаю вам щастя. Небо, як, я вам уже казав, декому з людей пасує. Але якщо думки ваші зміняться, не забувайте, що тут двері завжди відчинені для тих, хто розкався. Якщо ви колинебудь відчуєте теплоту серця, щиру, непідроблену прихильність, невинну радість і теплу, тремтячу дійсність...

Дон Жуан. Чому одразу не сказати — плоть і кров, хоча ми й залишили позад себе ці два грубі загалньики?

Диявол (васмучений). Значить, ви не хочете, Дон-Жуане, прийняти моїх дружніх проводів?

Дон Жуан. Чому ж ні. Але якщо від диявола цинічного можна дечого навчитись, то диявола сантиментального я не зношу. Сеньйоре командор, вам відомий шлях до межі, що між пеклом і небом! Будь ласка, проведіть мене.

Статуя. О, ця межа є лише різниця між двома поглядами на речі. Перший-ліпший шлях доведе вас, якщо ви дійсно хочете потрапити туди.

Дон Жуан. Гарезд. (Вклоняється донні Анні). Сеньйоро, до ваших послуг.

Анна. Але я йду з вами..

Дон Жуан. Я можу знайти свій шлях до неба, Анно, але вашого я не можу. (Зникає).

Статуя (кричить йому вслід). *Von voyage, Жуане!* (Він посилав йому вслід, на прощання, прикінцеві звуки свого великого громового акорду, У відповідь доходить ледве чутна луна першої мелодії привидів). А, ось він де йде! (Глибоко відкає). Тю, ну й майстер же він баляси точити! Вони там на небі цього не знесуть.

Диявол (сумно). Його відхід є політична поразка. Не вмію я затримувати тут цих поклонників життя. Всі вони йдуть звідси.

Це найбільша для мене втрата з того часу, як пішов од мене один художник, що малював 70-річну відьму з таким самим захопленням, як 20-річну Венеру,

Статуя. Пригадую, він пішов на небо, Рембрандт.

Диявол. Так, Рембрандт. Є в цих добродіях щось ненатуральне. Не прислухайтесь до їхньої науки, сеньйоре командор, — це небезпечно. Будьте обережні в прагненнях до надлюдського, — це призводить до зневаження всього людського. Для людини кінь, собака, кішка — лише видові одміни й стоять вони поза межами морального світу. І ось так само й для надлюдини — чоловік і жінка є лише видові одміни й також перебувають поза межами морального світу. Цей Дон Жуан був ласкавий з жінками і ввічливий з чоловіками, так само як ваша дочка була ласкава з улюбленими кошеними і цуценям, але така ласкавість є відкидання виключно людського ества душі.

Статуя. А що ж воно є, хап його дідько, ця надлюдина?

Диявол. О, це остання мода у фанатиків сили життя. Чи не зустрічали ви на небі серед новоприбулих німецько-польського божевільного... зачекайте... як, пак, його зовуть? Так, — Ніцше?

Статуя. Ніколи не чув.

Диявол. Ну, так він спершу прийшов сюди, — ще до того, як до нього повернувся його розум. Я покладав на нього деякі надії, але він був незламний поклонник сили життєвої. Саме він і викопав надлюдину, яка так само стара, як і Прометей. А ХХ сторіччя буде бігати за цими найновішими кониками, коли йому набридне світ, плоть і ваш слуга покірний.

Статуя. Надлюдина — це добре гасло, а добре гасло є в бою вже напівперемога. Я б з великою охотою подивився б на цього Ніцше.

Диявол. На нещастя, він здибав тут Вагнера й посварився з ними.

Статуя. Цілком з ним згоджуюсь. Я — прихильник Моцарта.

Диявол. О, вони сперечались не за музику. Вагнер якийсь час теж схилявся до поклоніння силі життя й винайшов надлюдину на ймення Зігфрід. Але пізніш він схаменувся. І коли вони тут зустрілися, Ніцше назвав Вагнера ренегатом. А той написав памфлета, у якому доводив, що Ніцше — єврей. І все кінчилося тим, що Ніцше у пориві гніву пішов на небо. А тепер, мій друже, поспішаймо до мого палацу й влаштуймо, щоб відзначити ваше прибуття, велике музичне свято.

Статуя. З великою охотою. Це дуже приємно.

Диявол. Сюди, сюди, командоре. Ми спустимось у традиційний трап. (Він стає на люк).

Статуя. Гаразд. (У роздумі). А все ж таки надлюдина — дуже красива ідея. Є в цьому щось монументальне. (Він стає на трап поруч з дияволом. Починають поволі спускатися. З відтулини люка вихоплюється червоний вогонь). Ах, це нагадує мені краці старі часи.

Диявол. І мені теж.

Анна. Заждіть! (Грап зупиняється).

Диявол. Вам, сеньйоро, не можна цим шляхом. Для вас буде ще апотеоза. Але ви будете в палаці швидше за нас.

Анна. Я тому вас зупинила. Скажіть мені, де я можу знайти надлюдину?

Диявол. Її ще не створено, сеньйоро.

Статуя. І, мабуть, ніколи й не буде створено. Рушаймо, бо від червоного вогню я розчхаюся. (Провалюються).

Анна. Ще не створено! Тоді, значить, мое діло ще не доведено до краю. Вірую в майбутнє життя! (Кричить у сесвіт). Батька, батька для надлюдини!... (Зникає у пустоті. І знов—нічого немає; усе наче потонуло в безкрайності. Потім чути невиразний живий людський голос. Раптом виринає обрис верхогір'я. Знов спускається небо, і глядач одразу згадує, де він був. Звук робиться виразним і настирливим і обертається на крик: „Автомобіль! Автомобіль!“ Миттю повертається вся дійсність. Раптом настає ранок у Сієррі. Розбійники посхоплювались і прямують до шляху, а пастух збігає з горбка, подаючи їм звістку про наближення другої машини. Таннер і Мендоса здивовано підводяться й дивляться один на одного, неспроможні одразу отямитися. Стрейкер сідає, позіхає, потім схоплюється, удаючи, ніби не помічає хвилювання розбійників. Мендоса обводить очима свою зграю, щоб упевнитись, що всі почули сигнал; потім перекидається словом із Таннером).

Мендоса. Приснилося вам щонебудь?

Таннер. Щось жахливе. А вам?

Мендоса. Так. Але я забув, що саме. Згадує, що й ви снилися.

Таннер. А ви — мені. Дивовижно!

Мендоса. Я попереджав вас. (З шляху чути постріл). Дурні! Вони мені жартуватимуть з рушницею! (Розбійники злякано біжать назад). Хто стріляв? (До Дюваля). Ви?

Дюваль (ледве переводячи дух). Я не стріляв. Воїни стрільнули перші.

Анархіст. Я казав вам, що треба починати з нищення держави. А тепер усі ми загинули!

Дражливий соціал-демократ (біжить до амфітеатру). Рятуйсь, хто може!

Мендоса (хапає його за комір, кидає на спину й вихоплює ножа). Заріжу кожного, хто ворухнеться. (Перетинає шлях. Утеча припиняється). Що сталося?

Похмурий соціал-демократ. Автомобіль...

Анархіст. Троє чоловіків..

Дюваль. Deux femmes...

Мендоса. Троє чоловіків і дві жінки! Чом ви не привели їх сюди? Злякались?

Дражливий соціал-демократ (підводячись). З ними варта. О, бога ради, тікаймо, Мендосо!

Похмурий соціал-демократ. У низині — дві машини з озброєними салдатами.

Анархіст. Постріл зроблено у повітря. Це був сигнал.
(Стрейкер навістуге свою улюблену мелодію, яка ввучить для розбійників наче жалібний марш).

Таннер. Це не варта, а експедиція, яку вислано, щоб переловити вас. Нам пропонували почекати її й їхати разом, але я дуже поспішав.

Дражливий соціал-демократ (смертельно переляканий). А ми, о, боже милостивий, стоїмо тут і дожидаємося! Тікаймо в гори.

Мендоса. Ідіоте, чи знаєте ви, що таке гори? Хіба ви еспанець? Перший-ліпший пастух, якого ви стрінете, викаже на вас. Окрім того, їхні кулі все одно досягнуть нас.

Дражливий соціал-демократ. Але...

Мендоса. Мовчіть! Здайтеся всі на мене. (До Таннера). Товаришу, ви не викажете на нас?

Стрейкер. Кого це ви називаєте товаришем?

Мендоса. Учора перевага була на моєму боці. Грабіжник бідних був під владою грабіжника багатих. Ви простягли мені руку. Я стиснув її.

Таннер. Я ані в чому не обвинувачую вас, товаришу. Ми приємно перебули вечір, тільки й всього.

Стрейкер. Я ні до кого не простягав руки.

Мендоса (звертаючись до нього дуже вимовно). Якщо мене заарештують, юначе, я визнаю себе за винного й розкажу, що примусило мене покинути Англію, рідну хату й відмовитись від виконання своїх обов'язків. Чи хочете ви, щоб достохвальне ім'я Стрейкера волочилося в бруді еспанського суду? Поліція обшукає мене й знайде Луїзин портрет. Його надрукують у газетах. Ви здригнулися? І все це станеться через вас, майте собі на увазі.

Стрейкер (з обуренням). Суд мене не турбує. Але я не хочу, щоб наше ім'я з'єднували з вашим, чорноморда ви свиня!

Мендоса. Язик, невартий Луїзиноного брата. Але все одно, — вам заткнуто пельку, і цього з нас досить. (Обертається до своїх, які посуваються по амфітеатру за його спиною до печери, щоб сховатися в ній. На цей час від шляху наблизяється нова компанія в костюмах автомобілістів; настрої дуже гомінливий. Першою йде Анн і прямує просто до Таннера; за нею Віолетта, яку під праву руку веде Гектор, а під ліву — Рамсен. Мендоса йде до свого каменя, що править за місце голови зборів, і спокійно сідає; люди його скупчуються позад нього, а його штаб розміщується так: Дюваль і анархіст по праву руку, а два соціал-демократи по ліву).

Анн. Це Жак!

Таннер. Попався!

Гектор. Звичайно, це він. Я казав, що це ви, Таннере. Нам довелося зупнитись, бо лопнула шина. Ввесь шлях усіяний цвяхами. Віолетта. Що ви тут робите, з усіма цими людьми?

Анн. Чому ви поїхали, не попередивши нас?

Гектор. Я виграв букет троянд, міс Вайтфілд! (До Таннера). Коли ми довідалися, що ви від'їхали, міс Вайтфілд побилася у заклад на букет троянд, що моя машина не дожене вашої раніш Монте-Карло.

Таннер. Але цей шлях не веде до Монте-Карло.

Гектор. Однаково. Міс Вайтфілд висліджувала вас на кожній зупинці. Вона справжній Шерлок Голмс.

Таннер. Сила життя! Я пропав!

Октавій (весело біжить від дороги до амфітеатру й зупиняється між Таннером і Стрейкером). Ах, я такий радий, що ви заціліли, друже! Ми боялися, що вас захопили розбійники.

Рамсден (пильно придивляючись до Мендоси). Здається, я десь бачив лице вашого тутешнього товариша. (Мендоса ввічливо підводиться й підходить, усміхаючись, до Анн і Рамсдена).

Гектор. І я теж.

Октавій. Я добре вас знаю, сер. Але не можу пригадати, де саме я вас бачив.

Мендоса (до Віолетти). А ви пам'ятаєте мене, пані?

Віолетта. О, дуже добре; але у мене така коротка пам'ять на ймення.

Мендоса. Це було в готелі Савоя. (До Гектора). Ви, сер, часто приїздили з цією панією (показує на Віолетту) свідати. (До Октавія). Ви, сер, часто заїжджали з цією панією (показує на Анн) і її матір'ю до нас пообідати по дорозі до театру. (До Рамсдена). Ви, сер, звичайно приходили до нас вечеряти з... (стишуючи конфіденційно голос аж до шепоту, якого, проте, чутно цілком виразно) ... з різними паніями.

Рамсден (сердито). Гаразд, а вам що до того, дозвольте вас запитати?

Октавій. Як, Віолетто, а я думав, що ти й Мелоун ледве чи знали одне одного до цієї мандрівки!

Віолетта (розгнівано). Здається, що цей добродій був там за метр-д'отеля.

Мендоса. За льокая, мадам. У мене залишилася найкраща згадка про всіх вас. З вашої щедрости я зробив висновок, що для вас ці відвідування ресторану були надзвичайно приємні.

Віолетта. Яка безсоромність! (Відвертається від нього і йде з Гектором під гору).

Рамсден. Гаразд, гаразд, мій друже. Сподіваюсь, ви не дождатимете, що ці пані будуть поводитись з вами, як зі знайомим, бо ви їм колись прислужували до столу?

Мендоса. Пробачте, адже це ви, а не я нагадали про наше знайомство. І пані пішли за вашим прикладом. Ну, що ж, — зайвий раз виявилися погані мандри вашої кляси, — і інцидент вичерпано. Надалі ви будете ласкаві поводитись зі мною з тою повагою, з якою треба ставитись до чужоземця й супутника в мандрівці. (Величю відвертається й знов сідає на своє місце голови).

Таннер. Ось! Я здибав під час своєї подорожі одну людину, що з нею можна розумно поговорити, а ви всі інстинктивно ображаєте її. Навіть і „нова людина“ не краще од першого-ліпшого з вас. Енрі, ви поводитися зовсім, як жалюгідний джентлмен.

Стрейкер. Джентлмен! Ні!

Рамсден. Знаєте, Таннере, цей тон...

Анн. Хай це вас не ображає, дідусю! Невже ви його й досі ще не знали? (Бере його під руку і веде на горбок, щоб приєднатись до Віолетти й Гектора. Октавій, наче вірний пес, іде слідом за ними).

Віолетта (з горбка). А ось і салдати! Вони вилазять із своїх автомобілів.

Дюваль (з панічним жахом). О, non de Dieu!

Анархіст. Дурні! Держава збирається роздушити вас, бо ви милували її, поступаючись владою, підмовлені політичними нахлібниками буржуазії.

Похмурий соціал-демократ (не піддаючись до кінця). Навпаки, лише захопивши державну машину...

Анархіст. Ось вона зараз захопить вас...

Дражливий соціал-демократ (вкрай переляканий). О, киньте це! Чом ми й досі тут? Чого ми дожидаємо?

Мендоса (підить крізь зуби). Сперечайтесь далі. Балакайте про політику, ідіоти, — ніщо не звучить так солідно. Говоріть далі, кажу вам!

(Салдати розташовуються по дорозі, навівши рушниці на амфітеатр. Розбійники, змагаючись проти непереможного бажання схватись один за одного, удають з себе, оскільки це можливо, нічим не стурбованих. Мендоса підводиться, величний, безстрашний з виду. Офіцер, що командує салдатами, наближається від шляху до амфітеатру, пильно придивляється до розбійників і звертається до Таннера).

Офіцер. Хто такі ці люди, сеньйоре англійцю?

Таннер. Моя варта.

(Мендоса з мефістофелевою усмішкою низько вклоняється. Невтримна гримаса гробіає по обличчях розбійників. Вони приторкаються до своїх капелюхів, за внятком анархіста, який стоїть, схрестивши руки на грудях, на знак презирства до держави).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сад коло вілли в Гранаді. Той, кому цікаво знати, що цей сад собою являє, хай поїде до Гранаді й на свої власні очі побачить. Змальовуючи проважно, можна було б згадати групу горбків з віллами, Альгамбру на вершині одного з цих горбків і велике місто в низині з курними білими шляхами, по яких діти (бозна що вони взагалі роблять і думають) якимось автоматично випрошують півпенсові монети й простягають до них свої маленькі загорілі від сонця рученята. Але в такому описі немає нічого, за винятком Альгамбри, цих дітей і кольору шляхів, що б не підходило до Серрея так само, як і до Іспанії. Різниця полягає лише в тому, що горбки Серрея порівнюючи невеликі й негарні, і їх можна було б назвати гульями Серрея, тоді як горбки Іспанії можна віднести до гір, що, будучи нижніми за своїм складом, проте не втрачають своєї величності.

Цієї уваги вартий сад, розташований на горбку, що проти Альгамбри; щодно самої вілли, то вона шикова й з великими претенсіями, як і личить віллі, яку тиженно наймають заможні американці й англійці. Якщо стати на моріжку в нижчій частині саду й подивитись угору, то обрій буде замикати кам'яна балюстрада навколо майданчика з прапорцями на вершині горбка, за яким — безкрайність гір. Між нами й цим майданчиком — сад у квітках, з округлим басейном і фонтаном посередині, з геометрично правильними грядками квітів, посипаними піском доріжками і щонайретьельніше підстриженими тисовими деревами. Сад — вище над моріжком, що з нього ми дивимось, і до нього ведуть декілька східців, у середині його огорожі. А майданчик ще вищий за самий сад, і треба піднягтися ще декількома східцями, щоб помилуватись крізь балюстраду надзвичайно гарним видом міста в долині і з горбків, що, наче біжать один за одним туди, в далечінь, де вони обертаються на справжні гори. Ліворуч — вілла; до неї ведуть східці з лівого кутка саду. Якщо вертатися від майданчику через сад, униз до моріжку (тоді вілла залишається позаду, праворуч), можна помітити, що теперешні мешканці вілли цікавляться літературою: немає ні тенісу, ні дужок для крокету, а зате ліворуч — невеличкий залізний садовий столичок, на ньому книжки, здебільшого у жовтих палтурках, і коло нього стілець. На стільці, праворуч, теж лежить декілька розгорнутих книжок. Газет немає, і цей факт разом з відсутністю ігор може навести допитливого глядача до вичерпного висновку щодо мешканців цієї вілли. Проте, цього чудового полудня ці роздумування глядача уриваються появою в фірті, що ліворуч, Генрі Стрейкера в його незмінному вбранні шофера. Він відкинає фіртку перед підстаркуватим паном і йде слідом за ним на моріжок.

Цей підстаркуватий пан, не зважаючи на еспанську спеку, у чорному сурдугі, диміндрі, штанях у вузьеньку темносіру з фіялковою (надзвичайно респектабельних кольорів) смужку, у чорній краватці, зав'язаній бантом на бездоганній свіжобілій білизні. Очевидно, це людина, що її соціальний стан вимагає повсякчасного й старанного догляду за вбранням, незалежно від клімату: вона, мабуть, була б так само вдягнена і в пісках Сахари, і на вершині Мон-Бляну. На ній не видно позначки тої класи, яка за головну місію свого життя вважає підтримування її рекламування першорядних кравців і модних магазинів, а тому вигляд цієї людини в цьому вбранні досить простацький, хоча в одязі будь-якого робітника вона була б

показана. Товсте, в одутлими щоками, червоне обличчя, волосся, наче щетина невеличкі оченята, товсті вуста в зігнутими донизу куточками й уперте підборіддя. Шкура йому (це завжди приходить в віком) зробилась миршавою, переважно на шиї й на нижніх округлостях шік, шкура ж над вустами ще тверда, як яблуко, і тому верхня частина обличчя здається молодшою за долішню. У ньому ви почувате самовпевненість людини, яка нажила гроші, і якусь лютість, що вказує на те, що гроші ці придбано в запеклій боротьбі; ввічливість його ховає в собі очевидну погрозу, що людина ця має в резерві й інші засоби на випадок потреби. У цілому це людина, яку можна жаліти, коли вона не викликає страху; є в ній щось і зворушливе: наче та величезна комерційна машина, що назавжди вправила її в оцей сурдут, залишила їй дуже мало з її власної особи й не дала жадного задоволення її особистим нахилам і пристрастям. З самих перших її слів ясно, що це — ірландець, який зберіг свою природжену вимову, не зважаючи на часті зміни місця й умов життя. Можна лише догадуватись, що первісною його мовою була уривчаста говірка Керрі, але те псування й ламання мови, що відбувається в Лондоні, Глезго, Дубліні і по інших великих містах, так довго впливало на його вимову, що, мабуть, ніхто не скаже, що він говорить говіркою Керрі, бо її музичність майже зовсім зникла, залишивши саму грубість і уривчастість. Стрейкер, цей справжній син лондонської вулиці, викликає в ньому велику зневагу, як дурний англієць, що не вмів говорити навіть своєю рідною мовою. Щодо Стрейкера, то той теж вважає, що провидіння навмисне наділяло цього старого такою вимовою, щоб розважити британську расу, і раз-у-раз поводить її з ним із зневажливою вибачливістю, як із нижчою й жалюгідною істотою, а іноді й з обуренням, коли стара людина дає наздогад, що хоче, щоб її ірландську нісенітницю брали за правду.

Стрейкер. Я піду й доповім молодій пані. Вона казала, що ви волієте зачекати тут. (Він повертається, щоб іти через сад до вілли).

Ірландець (що з великим зацікавленням обдивляється навкруг себе). Молодій пані? Це — міс Віолетта, га?

Стрейкер (зупиняється на східцях, у ньому раптом прокидається підозріння). Чи знаєте ви її, чи ні?

Ірландець. Чи знаю я її?

Стрейкер (з дратуванням). Так, чи знаєте ви її, чи ви її не знаєте?

Ірландець. А вам що до того?

(Стрейкер обурено спускається з східців і стає перед відвідувачем).

Стрейкер. Я вам скажу, що мені до того. Міс Робінсон...

Ірландець (уриваючи його). А, її прізвище Робінсон? Так? Дякую вам.

Стрейкер. Як, ви навіть не знаєте її ім'я?

Ірландець. Ні, я знаю, тепер, коли ви мені сказали.

Стрейкер (на мить приголомшений від умілості, з якою старий давав свої спритні відповіді). Скажіть мені, що це значить? Як же ви сіли в мою машину й наказали їхати сюди, коли ви не та особа, який я мав передати того листа?

Ірландець. А кому, прошу, ви мали його передати?

Стрейкер. Я мав передати його містеру Ектору Мелоуну, за дорученням міс Робінсон — зрозуміло? Міс Робінсон не моя хазайка, я лише хотів їй ласку зробити. Містера Мелоуна я знаю, і ви — не він, зовсім не він, нема чого й казати. У готелі мені сказали, що ваше прізвище Ектор Мелоун...

Ірландець. Гектор Мелоун.

Стрейкер (спокійно в самоповагою). „Гектор“ кажуть у вас, на провінції, як от Ірландія й Америка. А тут ви — Ектор. Якщо ви цього ще не помітили, то скоро помітите.

(Суперечка, що раз-у-раз заглублюється, уривається в появою Віолетти; вона вийшла з вілли, пройшла садом, спустилась по східцях і з'явилась якраз вчасно між Стрейкером і Мелоуном).

Віолетта (до Стрейкера). Чи виконали ви мое доручення?

Стрейкер. Так, міс. Я одвіз листа до готелю й відіслав його угору; я сподівався побачити містера Мелоуна. Коли бачу, виходить цей добродій і каже, що гаразд, — він поїде зі мною. Я й привіз його сюди, бо в готелі мені сказали, що це містер Ектор Мелоун. А тепер він каже зовсім інше. Але якщо він не та людина, яку ви мали на увазі, — скажіть одне слово, і я його зараз же одвезу назад.

Мелоун. Я вважав би для себе за велику честь, коли б ви дозволили мені поговорити з вами, мадам. Довго я вас не затримаю. Я — Гекторів батько, як цей розумний британець міг би здогадатися за якусь годину-дві.

Стрейкер (спокійно, але вадирливо). Ні, і за рік не здогадався б. Якщо ми вас відшліхтували б, як і його, то, може, ви й стали б трохи скидатися на нього. А тепер — далеко вам ще до нього! (До Віолетти, увічливо). Гаразд, міс: вам бажано поговорити із ним, — я не буду вам заважати. (Він чемно вклонається Мелоунові і йде через хвіртку).

Віолетта (надзвичайно увічливо). Я дуже шкодую, м-ре Мелоуне, якщо ця людина поводилася з вами грубо. Але що маємо ми робити? Вона — наш шофер.

Мелоун. Ваш... хто?

Віолетта. Провідник нашого авта. Він може робити машиною по сімдесят миль на годину й полагодити її, коли вона попусується. Ми залежимо від наших автомобілів, а наші автомобілі залежать від нього і, таким чином, і ми залежимо від нього.

Мелоун. Я помітив, мадам, що кожна тисяча доларів, яку здобував англієць, збільшує кількість тих, од кого він залежить. А втім, вам нема чого перепрохувати мене за нього: я навмисне викликав його на розмову. Таким чином, я довідався, що ви перебуваєте тут, у Гренаді з компанією англійців, до якої належить і мій син Гектор.

Віолетта (балакуче). Так. Ми мали намір поїхати до Ніцци, але нам довелося наздогнати одного ексцентричного члена нашого гуртка, який вирушив раніш і прийав сюди. Але чом ви не сідаєте? Сідайте, будь ласка. (Знімає з ближчого стільця книжки).

Мелоун (зворушений такою увагою). Дякую вам. (Він сідає і з цікавістю розглядає її, поки вона йде до залізного столика, щоб покласти на нього книжки. Коли вона знов підходить до нього, він каже). Міс Робінсон, якщо не помиляюсь?

Віолетта (сідає). Так.

Мелоун (видобуваючи з кишені листа). Ваш лист до Гектора звучить (Віолетта не може затаїти свого здивовання. Він робить паузу, видобуває окуляри в золотій оправі й надягає їх): „Мій любий! Усі вони пішли до Альгамбри. Я сказала, що мені болить голова; садок у моєму цілковитому розпорядженні. Мерщій в Джекове авто! Стрейкер духом донесе тебе сюди. Мерщій, мерщій, мерщій! Кохаю тебе. Віолетта“.

(Він дивиться на неї. Вона вже встигла опанувати себе й зустрічає його погляд цілком спокійно. Він говорить далі). Мені невідомо, як поводить ся молодець в англійському товаристві, в Америці, наприклад, такий лист свідчив би про досить значну близькість і інтимність.

Віолетта. Так, я дуже добре знаю вашого сина, м-р Мелоуне. Є в вас які заперечення?

Мелоун (трошки збитий з пантелику). Ні, ніяких особливих заперечень. Якщо, звичайно, він і досі цілком залежить від мене, він мусить порадитись зо мною, перш ніж заходитися коло якоїсь серйозної справи.

Віолетта. Я впевнена, м-р Мелоуне, що ви не радитимете йому щось нерозумне.

Мелоун. Сподіваюсь, що ні, міс Робінсон. Але те, що в ваших літах може здаватись нерозумним, мені таким може не здаватись.

Віолетта (знизуючи плечима). О, бачте, навіщо нам з вами, м-р Мелоуне, гуляти в схованки? Гектор хоче одружитись зо мною.

Мелоун. Я вже міг довідатись про це з вашого листа. Гаразд, міс Робінсон,— він сам собі пан, і може робити, що схоче. Але якщо він одружиться з вами,— він од мене копійки щербатої не діждеться! (Здіймає окуляри й ховає їх разом із листом до кишені).

Віолетта (досить суворо). Це не дуже то ввічливо щодо мене, м-р Мелоуне.

Мелоун. Я нічого не можу сказати проти вас, міс Робінсон. Навіть більш,— я можу зазначити, що ви дуже мила й хороша молода панночка. Але в мене інші пляни щодо нього.

Віолетта. Але Гектор може й не мати інших плянів.

Мелоун. Цілком можливо. Тоді хай не покладається на мене, ось що. Мабуть ви до цього готові. Коли молода дівчина пише до молодого хлопця, щоб він приїжджав до неї мерщій, мерщій мерщій,— гроші, очевидно, не мають для неї ніякого значіння, тоді як кохання — усе.

Віолетта (гостро). Прошу вибачити мені, м-ре Мелоуне, я не додержуюсь таких нерозумних думок. У Гектора повинні бути гроші.

Мелоун (здивований). О, звичайно, звичайно! Без сумніву — він може їх заробляти.

Віолетта. Навіщо ті гроші, коли ще треба для цього працювати? (Нетерпляче підводиться). Це — безглуздя, м-р Мелоуне: ви повинні допомогти вашому синові на те, щоб він жив, як цього вимагає його стан. Він має на це право.

Мелоун (суворо). Я не радив би вам, міс Робінсон, йти за нього, покладаючись на його право.

(Віолетта ось-ось була втратила своє самовладання, але примушує себе заспокоїтись; ровтулює пальці й знов сідає з робленим спокоєм і розсудливістю).

Віолетта. Будьте ласкаві, скажіть мені, що можете ви мати проти мене? Мій соціальний стан, у всякім разі, не гірший за його. І він це визнає.

Мелоун (суворо). І ви це, звичайно, час-од-часу йому нагадуєте, га? Соціальний стан Гектора в Англії, міс Робінсон, буде такий, який я йому вирішу купити. Я зробив йому надзвичайно гарну пропозицію. Хай підшукає собі найславетніший в історичному відношенні дім, палац або абатство, який він лише знайде в Англії. Того дня, коли він мені скаже, що йому це потрібно для дружини, яка варта традицій такого дому, я куплю йому це й дам кошти на утримання.

Віолетта. Що ви розумієте під дружиною, яка варта традицій такого дому? Хіба кожна добре вихована жінка не здатна господарювати в такому домі?

Мелоун. Ні, для цього треба народитися.

Віолетта. А Гектор для цього народився? Га?

Мелоун. Його бабка була босонога ірландська дівчина, що вигодувала мене біля огнища, де горів торф. Хай візьме за себе таку саму дівчину, і я дам йому все те, що збирався дати. Хай він за допомогою моїх грошей, або сам по собі, підніме своє соціальне становище, або й ще когось іншого — як скоро це піде так чи інакше на користь — я вважатиму, що мої гроші не витрачені марно. Адже це повинно когось піти на користь. Шлюб же з вами не викличе ніяких наслідків.

Віолетта. Дехто з моїх родичів міг би мати багато заперечень проти мого одруження з унуком простої жінки, м-р Мелоуне. Хай це буде упередження. Але й ваше бажання тоді оженити вашого сина з титулом — такий самісінький забобон.

Мелоун (підводиться й дивиться на неї допитливим оком, в якому — мимовільна повага). Здається, — ви надиво прямодушна й щира дівчина.

Віолетта. Не розумію, навіщо мені бути нещасною лише через те, що я не можу стати вам у пригоді? Навіщо вам робити Гектора нещасним?

Мелоун. Він терпляче знесе це нещастя. Чоловіки куди легше справляються з розчаруванням у коханні, ніж з грошовою скрутою. Мабуть ці мої слова здаються вам підлими, але я знаю, що кажу. Мій батько вмер з голоду (чорного 47 року). Може, ви чули про це?

Віолетта. Був голод?

Мелоун (жагуче). Ні. Але смерть від голоду. Коли в країні повна-повниця харчів і їх експортують, не можна казати про голод. А проте мій батько помер з голоду; голод погнав і мене на руках

у матері до Америки. Англійський уряд вигнав мене й моїх з Ірландії... ну, що ж — беріть собі Ірландію! Я й подібні до мене тепер повертаємось, щоб купити Англію. Я не хочу для Гектора ні маєтків, ні дружини з середньої кляси. Я кажу так само щиро, як і ви, еге ж так?

Віолетта (холодно, жалюючи його за таку сентиментальність). Справді, м-р Мелоуне, мене дивує, що людина вашого віку й доброго розуму говорить отак романтично. Невже ви думаєте, що англійське дворянство продаватиме вам свої маєтки з найпершого вашого слова.

Мелоун. Я маю пропозиції від двох найдавніших родових замків Англії. У одного власника з історичним ім'ям не вистачає коштів, щоб хоч замітати всі кімнати, а в другого немає грошей, щоб сплатити спадкове мито. Що ви тепер скажете?

Віолетта. Звичайно, що це невимовно ганебно. Але вам, я думаю, відомо, що уряд раніш чи пізніш покладе край усім цим соціалістичним нападам на власність.

Мелоун (з усмішкою). І ви гадаєте, що вони зуміють це зробити ще до того, як я куплю дім... чи, краще сказати, абатство? Обидва маєтки, про які я казав вам — абатства.

Віолетта (нетерпляче, уникаючи цієї розмови). Гаразд, гаразд, м-р Мелоуне. Поговоримо до діла. Ви, мабуть, і самі помічаєте, що ми досі говорили не так.

Мелоун. Не можу з цим згодитись; я маю на увазі те, що говорив я, звичайно.

Віолетта. Тоді ви не знаєте Гектора, як знаю його я. Він — романтичний і мрійний, — гадаю, що він здобув це від вас, — і йому потрібна дружина статечна, така, щоб могла піклуватись про нього, не мрійниця.

Мелоун. Коротко кажучи щось подібне до вас?

Віолетта (спокійно). Саме так. Але ви, звичайно, не можете вимагати від мене, щоб я взяла це на себе, не маючи жадних коштів, щоб підтримати його становище?

Мелоун (стурбовано). Почекайте на хвилиночку, почекайте! До чого це ми дійшли? Здається, я зовсім не вимагав від вас, щоб ви щось на себе взяли?

Віолетта. Звичайно, м-р Мелоуне, мені дуже важко розмовляти з вами, якщо ви навмисно не хочете розуміти мене.

Мелоун (напівзбитий з пантелику). Я зовсім не хочу удаватися до цього, але мені здається, ми трошки відбігли від теми. (Стрейкер поспішно відчиняє хвіртку й впускає Гектора. Той, обурений, іде по моріжку й прямує просто до батька, але Віолетта, перелякана, схоплюється зі стільця й затримує його. Стрейкер десь певно пішов, принаймні його не видно).

Віолетта. Ах, як не до речі! Прошу вас, Гекторе, мовчіть. Ідіть звідси, поки я не закінчу розмови з вашим батьком.

Гектор (невблаганно). Ні, Віолетто, я хочу, щоб усе було з'ясовано і зараз же. (Він відстороняє її, йде повз неї і підступає до батька.

лице якого темніше від закипілої ірландської крові). Тату, ви поведися безчесно.

Мелоун. Що ти хочеш цим сказати?

Гектор. Ви розпечатали листа, якого адресовано на моє ім'я. Ви видали себе за мене й таким чином добулися до цієї пані. Це—безчесно.

Мелоун (загрозило). Будь обережний з тим, що ти мені говориш, Гекторе; подумай про це, кажу я тобі.

Гектор. Я думав! Я думав! Я думав про свою честь і становище в англійському товаристві.

Мелоун (палко). Твоє становище купив для тебе я своїми власними грішми — тобі це відомо?

Гектор. Так, і ви зіпсували цей мій стан тим, що розпечатали цього листа. Лист од англійської пані, який не був адресований вам — конфіденційний, любовний лист! Приватний лист — і його розпечатав мій батько! Такі речі в Англії не подарують! І що скорше ми поїдемо звідси, то краще! (Він мовчки волає до небес, як до свідків ганьби й горя двох вадураних).

Віолетта (заспокоюючи його; вона інстинктивно не зносить ніяких сцен). Не треба бути нерозумним, Гекторе. Цілком природно, що м-р Мелоун розпечатав мій лист: на конверті було його прізвище.

Мелоун. Бач! У тебе зовсім немає здорового розуму. Дякую вам, міс Робінсон.

Гектор. І я дякую вам. Дуже мило з вашого боку. Батькові тільки цього й треба було.

Мелоун (шалено стискаючи кулаки). Гекторел!..

Гектор (з відважною моральною силою). Ат, нема чого ото гекторити мене. Приватний лист є приватний лист, тату — тут нічого не відіеш.

Мелоун (піднімає голос). Не треба мені твоїх моралів, — не люблю я повчальників, ти чуєш?

Віолетта. Шш!.. будь ласка, будь ласка! Бо всі вже йдуть сюди.

(Батько й син замовкають, дивлячись один на одного. У хвіртку входять Таннер із Рамсденом, а за ними Октавій і Анна).

Віолетта. Уже додому?!

Таннер. Альгамбра сьогодні зачинена.

Віолетта. Шкода!

(Таннер робить декілька кроків і опиняється між Гектором і незнайомою старою людиною, які, очевидно збираються кинутись один на одного. Він переводить очі з одного на другого, щоб зрозуміти, в чому справа. Вони похмуро уникають його поглядів, затаївши в собі глузу злону).

Рамсден. Ну, хіба ж це можна, Віолетто? Вийти на сонце з такою мігреною!

Таннер. Ви вже відпочили, Мелоуне?

Віолетта. Ах, я й забула! Тут не всі між собою знайомі. М-р Мелоуне, представте усім вашого батька.

Гектор (з твердістю римлянина). Не хочу. Він мені не батько!
Мелоун (з серцем). Ти зрікаєшся свого батька в присутності своїх англійських друзів, га?

Віолетта. Ради бога, не треба сцен.

(Анн і Октавій зупиняються біля хвіртки, обмінюються поглядами й скромно відступають по східках до саду, звідки їм уже легко все спостерігати, нікому не завважаючи. Зі східців Анн шле легку гримасу співчуття Віолетті, яка стоїть спиною до столика й безнадійно дивиться, як її чоловік все вище заноситься вгору на хвилях моралі, вже зовсім не беручи до уваги мільйонів старого).

Гектор. Мені дуже шкода, міс Робінсон, але я стою за принципом. Так, я — син, і, сподіваюсь, син, який знає свій обов'язок щодо батька. Але перш за все, я — людина. І коли мій батько поводить ся з моїми листами, як зі своїми власними й осмілюється сказати, що я не повинен одружуватись із вами в той момент, коли я щасливий і гордий тим, що дістав вашу згоду, тоді мені залишається лише махнути на все рукою й піти своїм шляхом.

Таннер. Одружитися з Віолеттою?!

Рамсден. Чи ви сповна розуму?

Таннер. Хіба ви забули, що ми вам казали?

Гектор (байдуже). А що мені до того, що ви там мені казали?

Рамсден (обурений). Пфе, пфе, сер! Дивовижно! (Він відходить до хвіртки, лікті йому аж трясуться від обурення).

Таннер. Ще один божевільний! Цих закоханих треба замикати.

(Він облишає Гектора, як безнадійного й іде в напрямку саду, але Мелоун, відчувши образу іншого характеру, іде йому вслід і своїм зачіпливим тоном прирмує того зупинитись).

Мелоун. Я не зовсім зрозумів вас. Прошу дати мені відповідь, чи вважаєте ви, що Гектор не вартий цієї пані?

Таннер. Мій любий пане, ця леді вже одружена. І Гекторові це відомо; але не зважаючи на це, він не відступається від свого безумного захоплення. Одвезіть його додому й замкніть.

Мелоун (з гіркістю). Так ось те аристократичне товариство, що я його зневажив моєю, хай буде неосвіченою, поведінкою! Кохатися з заміжною жінкою! (Прямує до Гектора й Віолетти, став між ними й майже кричить Гекторові в ухо). Ти цю звичку засвоїв від британської аристократії, ге, так?

Гектор. Усе йде як слід. Нехай вас це не турбує. Я відповідаю за моральну бездоганність того, що роблю.

Таннер (підходить з пекущим поглядом до Гектора з правого боку). Добре сказано, Мелоуне! Значить і ви помітили, що шлюбні закони ще не мораль! Цілком згоджуюсь з вами, але, на нещастя, Віолетта думає інакше.

Мелоун. Дозволю собі взяти це під сумнів. (Звертаючись до Віолетти). Дозвольте мені сказати вам, міс Робінсон, чи як би там вас не звали в дійсності, ви не мали жадного права посилати такого листа до мого сина, як скоро ви — дружина іншого.

Гектор (ображений). Це — крапля, що переповнила міру мого терпіння. Тату, ви образили мою дружину.

Мелоун. Твою дружину?!

Таннер. Так це ви — той чоловік, що його бракувало! Це одне ошуканство! (Він б'є себе по лобі й падає на стілець Мелоуна).

Мелоун. Ви одружилися без моєї згоди!

Рамсден. Ви цілком свідомо дурили нас, сер!

Гектор. Досить вже з мене цих мук. Так, Віолетта й я — ми одружилися. От і все. Ну, що ви тепер на це скажете — усі ви?

Мелоун. Я знаю, що я скажу. Вона одружилася з бідним.

Гектор. Ні, вона одружилася з робітником. (Його американська вимова надає особливої ваги цьому простому й мало популярному слову). І ще сьогодні я почну заробляти гроші собі на прожиття.

Мелоун (з досадливим посміхом). Овва! Сьогодні ти набрався сміливості, бо лише вчора чи цього ранку одержав від мене чек. Почкаймо, коли ці гроші буде витрачено. Тоді сміливості в тобі поменшає.

Гектор (добуваючи з портфельки чек). Ось він. (Простягає батькові цей чек). Беріть цей чек і викресліть меце з свого життя. Обійдусь й без вас, і без вашого чека. Я не продам за тисячу доларів право зневажати мою дружину.

Мелоун (дійнятий до серця і повний співчуття до сина). Гекторе, ти не знаєш, що то є бідність.

Гектор (жагуче). Ну, що ж! Тепер взнаю. Я хочу бути людиною. Ходім, Віолетто, я проведу вас.

Октавій (вискочивши з саду на моріжок, підбігає до Гектора з лівого боку). Сподіваюсь, Гекторе, що перш, ніж ви підете, ви дозволите мені стиснути вам руку. Я в такому захопленні, я так поважаю вас, що не можу навіть цього висловити! (Вони тиснуть один одному руки; Октавій — майже до сліз зворушений).

Віолетта (теж мало не плаче, але в досади). Та не будь же ти ідіотом, Тейві. Гектор так само здатний бути працівником, як і ти.

Таннер (підводиться і підходить до Гектора з іншого боку). Не бійтеся місис Мелоун, аджеж не чорноробом йому бути! (До Гектора). На ділі зовсім не тяжко здобувати гроші для початку. Звертайтеся до мене як до друга, здайтесь на мене.

Октавій (з імпульсом). І на мене.

Мелоун (ревнюще). Кому потрібні ваші жалюгідні гроші? На кого ще йому покладатися, як не на рідного батька? (Таннер й Октавій відходять, Октавій трохи засмучений, а Таннер задоволений з того, що грошеві труднощі ліквідовано. Очі Віолеттини повні надії). Гекторе, не будь нерозумним, мій хлопче. Я дуже жалкую за своїми словами. Зовсім я не хотів образити Віолетту. Я беру назад усі свої слова. Вона саме така жінка, яку тобі потрібно.

Гектор (поплескує його по плечі). Чудово. Тоді, виходить, усе гаразд, тату. Мовчи, мовчи, — ми знов друзі. Але звичайно, я вже не від кого не візьму грошей.

Мелоун (благаючи). Не будь жорстокий зо мною, Гекторе. Для мене краще, щоб ти посварився зо мною і взяв гроші, ніж приятелював і вмирав з голоду. Тобі невідомо, яке життя, а я його добре знаю.

Гектор. Ні, ні, ні! Це вирішено, і вирішено непохитно. (Він іде повз батька до Віолетти). Ходім місис Мелоун, тепер ви маєте переїхати до мене в готель і зайняти в світі місце, яке вам належить по праву.

Віолетта. Але мені ще треба зайти до вілли, мій милий, і наказати Дейвісу, щоб він запакував мої речі. Може б ти пішов поперед і загадав би приготувати мені кімнату вікнами в сад. За півгодини я буду в тебе.

Гектор. Чудово. Може пообідаємо разом, тату?

Мелоун (падає бажанням помиритися з ним). Звичайно, звичайно.

Гектор. Отже, незабаром побачимось. (Він подає знак рукою Анн, яка приєднується тепер до Таннера, Октавія, Рамсдена і разом з ними виходить хвірткою, залишивши Гекторового батька з Віолеттою на моріжку).

Мелоун. Ви, звичайно, спробуєте довести його до пуття, Віолетто? Я певен, ви це зробите.

Віолетта. Я й на думці не мала, що він може бути такий впертий. Якщо він буде такий і надалі, то що я можу вдіяти?

Мелоун. Не втрачайте надії на це. Сімейний тиск діє поволі, але вірно. Ви зломите його впертість. Обіцяйте мені, що ви це зробите.

Віолетта. Я зроблю все, що буде мені під силу. Певне, це надзвичайне безглуздя—цілком свідомо прирікати себе на бідність.

Мелоун. Надзвичайне безглуздя!

Віолетта (трохи поміркуювши). Ви б, може, дали мені цей чек. Він йому буде потрібний, щоб розплатитися в готелі. А я побачу, може якраз мені пощастить умовити його взяти чек. Звичайно, не тепер, а трохи згодом.

Мелоун (з запалом). Так, так, так,—цілком вірно. (Передає їй чек на 1.000 доларів і додає лукаво). Ви розумієте, це лише кишенькові гроші хлопцеві.

Віолетта (байдуже). О, звичайно. (Бере чек). Дякую вам. До речі, м-р Мелоуне, ті два будинки, що про них ви згадували,—абатства...

Мелоун. Ну?

Віолетта. Не купуйте, поки я не подивлюсь. Ніколи не можна сказати одразу, чи є там які хиби чи ні.

Мелоун. Ні, ні. Я нічого не розпочинатиму, не порадившись з вами. Не турбуйтеся!

Віолетта (чемно, але без найменшого натяку на вдячність). Дякую. Так буде найкраще. (Вона спокійно йде до вілли: Мелоун супроводжає її до горішнього кінця саду).

Таннер (звертаючи Рамсденову увагу на чемну позу Мелоуна, коли той розлучається з Віолеттою). І цей дідок — міліярдер! Один з володарів нашого сторіччя! І веде його на ланцюжку, як моську, перша-ліпша дівчина, яка взяла собі за правило зневажати його. Хотів би я знати, чи буде колинебудь таке й мені? (Сходить униз на моріжок).

Рамсден (ідучи йому в слід). І що скорше, то краще для вас.

Мелоун (потираючи руки, йде садом). Це буде чудесна дружина для Гектора! Я не проміняв би її на десять герцогинь. (Доходить до моріжка й підходить до Таннера й Рамсдена).

Рамсден (надзвичайно чемно до міліярдера). Як приємно несподівано зустріти вас, м-р Мелоуне, у цьому куточку світу. Чи не приїхали сюди ви, часом, щоб купити Альгамбру!

Мелоун. Не скажу, щоб я не міг її купити. Гадаю, що у моїх руках їй було б краще, ніж у руках еспанського уряду. Але я приїхав сюди не по те. Сказати вам правду, з місяць тому я підслухав розмову двох добродіїв про якісь акції. Вони не сходилися в ціні, — вони були молоді, ласі на гроші й не розуміли, що як скоро ці акції були варті того, що за них давали, то без сумніву, вони були варті й того, що за них правили. Щоб потішитись, я пристав до розмови й купив ці акції. Гаразд, але й до цього часу я ніяк не можу довідатись, що то є за підприємство? Управа його в цьому місті й називається воно „Акційне Товариство Мендоса“. Тепер, що таке Мендоса? Чи це копальні, пароплавне товариство, банк, патентований винахід!.

Таннер. Це — людина. Я її добре знаю. Її принципи суто комерційні. Ідмо з нами, прокатаємось нашим автом навкруги міста, м-ре Мелоуне, і завітаємо по дорозі до неї.

Мелоун. О, з великою охотою. Дозвольте запитати, з ким маю за честь...

Рамсден. М-р Ребук Рамсден, давнішній друг вашої невістки.

Мелоун. Дуже радий познайомитись з вами, м-ре Рамсдене.

Рамсден. Дякую. Містер Таннер теж належить до нашого кола.

Мелоун. Радий і з вами познайомитись, м-ре Таннер.

Рамсден. Дякую. (Мелоун і Рамсден виходять, по-дружньому розмовляючи, хвірткою. Таннер кричить до Октавії, який прогулюється садом в Анн). Тейві! (Тейві підходить до східців, Таннер голосно шепоче йому). Віолетта одружилася з фінансистом розбійників. (Таннер квалливо йде наздогін за Мелоуном і Рамсденом. Анн сходить східцями, щоб знічев'я подратувати Октавію).

Анн. А ви, Октавію, хіба не хочете піти з ними?

Октавії (очі йому раптом наповнюються сльозами). Ви вражаєте мене в саме серце, проганяючи мене. (Він сходить на моріжок, ховаючи від неї своє лице; вона йде слідом, заспокоюючи).

Анн. Бідний Ріккі-Тіккі-Тейві! Бідне серденько!

Октавії. Воно належить вам, Анн. Пробачте мені, але я мушу це сказати. Я кохаю вас. Ви знаєте, що я вас кохаю.

Анн. Не треба, Тейві, не треба! Ви ж знаєте, що мама вирішили віддати мене за Джека.

Октавій (здивовано). За Джека?

Анн. Це відгонить абсурдом, чи не так?

Октавій (його охоплює злість). Що ж, виходить, що Джек увесь час грався зі мною? Умовляв мене не одружуватися з вами, бо сам мав це зробити?

Анн. Ні, ні! Ви не повинні дати йому зрозуміти, ніби то я це говорила. Я ані на хвилину не можу припустити, щоб Джек знав свої власні наміри. Але цілком ясно видно з духівниці мого батька, що він хотів, щоб я одружилася з Джеком. І мати наполягає на цьому.

Октавій. Але ж ви не зобов'язані раз-у-раз жертвувати себе бажанням ваших батьків.

Анн. Батько мене любив. Мати мене любить. Нема сумніву, що краще керуватись їхніми бажаннями, ніж власним егоїзмом.

Октавій. О, мені відомо, що ви зовсім не егоїстка, Анн. Але вірте мені,—хоча я й знаю, що в цю мить я дбаю про свій інтерес,—вірте мені, в цьому питанні є ще й інша сторона. Чи чесно ви робите, коли віддаєтесь за Джека, не кохаючи його? Чи чесно губити й мое щастя й ваше, бо ви,—ви казали, можете покохати мене?

Анн (дивиться на нього з чимсь подібним до жалості). Тейві, милий Тейві! Ви— дуже добра людина, славний хлопчик!

Октавій (зажурено). Тільки й усього?

Анн (злісно, не зважаючи на жалість). Це—не мало, запевняю вас. Адже ви завжди поклонятиметесь тій землі, що по ній я ступаю, так?

Октавій. Так. Це звучить смішно, але я не перебільшую. Покланяюсь і завжди поклонятимусь.

Анн. Завжди то це багато, Тейві. Бачте, мені довелося б завжди стояти на тій височині, на яку ви мене піднесли. А я не думаю, щоб могла це виконати, одружившись з вами. Але якщо я одружусь із Джеком, ви ніколи не розчаруетесь,—ну, принаймні, поки я не дуже постарію.

Октавій. І я теж постарію. Коли мені буде 80, один свий волос жінки, яку я кохаю, примусить мене сильніше тремтіти, ніж найгустіша золотиста коса найвродливішої молодшої голівки.

Анн (зворушена). О, це поезія, Тейві, справжня поезія. Це збуджує в мені якесь дивне почуття, ніби донеслась до мене якась луна з попереднього життя. Я завжди вважаю це за доказ того, що душ наших—безсмертні.

Октавій. Чи вірите ви в те, що я кажу правду?

Анн. Тейві, щоб це була правда, ви повинні відступитися від мене й кохати мене здала.

Октавій. О! (Він сідає біля маленького столика й затуляє обличчя руками).

Анн (перековано). Тейві, ні за що в світі я не хотіла б розбивати ваші ілюзії. Я не можу бути вашою, як і не можу зовсім

відсторонити вас. І я ясно бачу, що буде з вами. Ви, заради мене, залишитесь чулим старим парубком.

Октавій (з розпачу). Анн я заб'ю себе.

Анн. О, ні, ви цього не зробіте. Це було б жорстоко. Не думайте, що вам буде погано. Ви будете таким милим із жінками і відвідуватиме часто оперу. Розбите серце—дуже приємна хворість для чоловіка у Лондоні, якщо він має добрі достатки.

Октавій (охолоджений, але й упевнений, що це він сам знов повернув собі самовладання). Я знаю, вам здається, що ви добрі до мене, Анн. Джек переконав вас у тому, що цинічний тон найбільш підходить до розмови зо мною. (Підводиться спокійно, з самоповагою).

Анн (лукаво слідкуючи за ним). Ось бачите, я вже почала розчаровувати вас. Саме цього я й боялася.

Октавій. Розчарувати Джека ви не боїтеся?

Анн (обличчя їй запалюється всю екстазою; вона шепоче). Це неможливо. Він не має жадних ілюзій щодо мене. Джека я вражатиму інакше. Набагато легше перемагати негарне вражіння, ніж раз-у-раз перебувати на височині недосяжного ідеалу. Це стоятиме він передо мною у захваті!

Октавій (у стадії тихого розпачу, несвідомо милуючись своїм розбитим серцем і благородством). Не сумніваюся. Він завжди буде умлівати над вами. А він, дурний, думає, що ви б зробили його нещасним!

Анн. Так, у цьому й полягають усі труднощі.

Октавій (самовіддано). Сказати мені йому, що ви його кохаєте?

Анн (швидко). О, ні, він знов утече.

Октавій (обурено). Анн, невже ви можете одружитися з людиною, яка цього не хоче?

Анн. Що ви за чудна людина, Тейві! Немає такого чоловіка,— як на те вже пішлося,—що мав би шире бажання женитись. (Злісно сміється). Мої слова, я певна, обурюють вас. А знаєте,—ви й самі в дійсності відчуваєте щось подібне до задоволення, тепер, коли ви вже поза небезпекою.

Октавій (збуджено). Задоволення?! (Дохірливо). І це ви кажете мені!

Анн. Звичайно. Коли б це було справжнє страждання, невже б ви захотіли, щоб воно ще поглибшало?

Октавій. А хіба я хочу?

Анн. Ви запропонували мені свої послуги—сказати Джекові, що я його кохаю. Звичайно,—це є саможертва, але до неї домішується, що б ви там не казали, і добра частка задоволення. Може це тому, що ви—поет. Ви подібні до птиці, що притискує свої груди до гострої колючки, щоб примусити себе співати.

Октавій. Нема нічого простішого над це. Я кохаю вас і хочу, щоб ви були щасливі. Ви мене не кохаєте, тому сам я не можу дати вам щастя. Але я можу допомагати іншій людині це зробити.

Анн. Так. Здається, це й просто. Але сумніваюся, щоб ми коли знали, чому саме ми діємо так, а не інакше. На ділі просто

лише одне: прямувати до того, чого тобі бажається, і брати його. Я думаю, що не кохаю вас, Тейві, але іноді я відчуваю, ніби мені хотілося б зробити з вас людину. Ви занадто нерозумні з жінками.

Октавій (досить холодно). У цьому я не хочу бути іншим.

Анн. Тоді уникайте їх і лише мрійте про них. Ні за що в світі не пішла б я за вас заміж, Тейві!

Октавій. Я й не сподіваюсь на це: я підкоряюся тій гіркій долі, що мені судилася. Але я не думаю, щоб ви цілком розуміли, як це тяжко.

Анн. Ви такий м'якосердий. Дивна річ, як ви не схожі на Віолетту. Віолетта—якась нечула.

Октавій. О, ні! Я певен, що Віолетта з серцем.

Анн (трохи нетерпляче). Навіщо ви таке говорите? Хіба це не по-жіночому—бути свідомою, розсудливою й діловитою? Чи ви хочете, щоб Віолетта була ідіоткою... або чимсь ще гіршим, подібним до мене.

Октавій. Чимсь гіршим—подібним до вас! Що ви хочете цим сказати Анн?

Анн. Ні, ні, звичайно, що я не думаю цього. Але я дуже поважаю Віолетту. Вона завжди йде своїм шляхом.

Октавій (відхаючи). Так само, як і ви.

Анн. Так. Але вона робить це упевнено, не підлещуючись, не бажаючи ні в кого викликати до себе нижних почуттів.

Октавій (з нечулістю брата). Ну, здається, Віолетта ні в кому не могла б викликати нижних почуттів, хоч вона й дуже гарна.

Анн. О, ні,—вона могла б, якби скотіла.

Октавій. Але звичайно, жадна насправді порядна жінка не дозволить собі отак цілком свідомо грати на інстинктах чоловіка.

Анн (закидаючи голову). Ах, Тейві, Тейві! Ріккі-Тіккі-Тейві! Хай допоможе небо тій жінці, що піде за вас заміж!

Октавій (од цього ім'я кохання його збуджується з новою силою). О, навіщо, навіщо ви це говорите! Не мучте мене! Я не розумію вас.

Анн. Припустіть, що їй довелося б удаватися до різних вигадок, розставляти пастки на чоловіків?

Октавій. Невже ви думаєте, що я міг би одружитись з такою жінкою? Я, що знав і кохав вас?

Анн. Гм!.. У всякім разі, вона не випустила б вас, якщо була б розумною. А втім, досить! Тепер я більш не можу говорити. Скажіть, що ви прощаєте мене, і що з цим покінчено.

Октавій. Мені немає за що прощати вас. І з цим—покінчено. А якщо рана розкрита, ви не побачите, як з неї сочиться кров.

Анн. Ви до кінця залишаєтесь поетом Тейві. Ну, прощайте, мій милий. (Гладить його по щоці; хоче поцілувати, але почуття огиди здержує її; нарешті біжить садом до вілли).

(Октавій знов притуляється до стола, схиливши голову на руки й тихо склипує. Входить хвірткою місіс Вайтфілд. Вона вибігала всі крамниці Гранаді, і в руках у неї кошик, повний маленьких паукунків. Помітивши Октавія, вона біжить до нього й піднімає йому голову).

Місис Вайтфілд. Що сталося, Тейві? Ви нездужаєте?

Октавій. Ні, нічого, нічого..

Місис Вайтфілд (усе ще тримає йому голову, з тривогою). Але ж ви плачете? Через те, що Віолетта одружилася?

Октавій. Ні, ні. А хто сказав вам про Віолетту?

Місис Вайтфілд (випускаючи йому голову). Я здибала Ребука з цим старим бридким ірландцем. Але ви певні, що не захворіли? Що ж трапилось?

Октавій (ніжно). Нічого. Тільки чоловік з розбитим серцем. Еге ж, це звучить смішно?

Місис Вайтфілд. Але в чому все ж таки річ? Щось, мабуть, Анн народила?

Октавій. Анн тому не винна. І не думайте, що я докоряю вам.

Місис Вайтфілд (здивовано). Мені? За що?

Октавій (заспокоєливо стискаючи їй руку). Нізачо. Я сказав, що не докоряю вам.

Місис Вайтфілд. Та я нічого й не зробила такого. Що ж таке сталося?

Октавій (з сумною усмішкою). Невже ви не здогадуєтесь? І я скажу, що ви маєте рацію, коли вважаєте Джека за кращого чоловіка для Анн, ніж я; але я кохаю Анн: і це так боляче! (Він підводиться і йде від неї до прогалинки).

Місис Вайтфілд (ідучи слідом за ним). Невже ж Анн сказала вам, що я не хочу віддати її за Джека?

Октавій. Так, сказала.

Місис Вайтфілд (роздумуючи). Тоді, Тейві, мені вас дуже шкода. Це вона хоче одружитися з Джеком. Ви думаєте, вона багато звертає уваги на те, що я кажу або бажаю?

Октавій. Але коли б вона не думала, що це так, вона б і не казала. Не підозрюєте ж ви Анн у... брехні?

Місис Вайтфілд. Ну, нічого, все одно. Не знаю, що краще для юнака, чи знати занадто мало, ось як ви, чи занадто багато, як Джек.

(Повертається Таннер).

Таннер. Ну,—я позбувся старого Мелоуна. Познайомив його з „Акційним Товариством Мендоса“ і залишив цих розбійників удвох, щоб вони побалакали і зговорились. Гей-гей, Тейві! Що тобі?

Октавій. Бачу, мені слід піти умитись. (До місис Вайтфілд). Скажіть йому про ваше бажання. (До Таннера). Можу додати, Джеку, що Анн ухвалює це.

Таннер (здивовано). Ухвалює що?..

Октавій. Бажання місис Вайтфілд. (Іде сумно, але з самоповагою в бік вілли).

Таннер (до місис Вайтфілд). Щось дуже таємне. Що то в вас за бажання? Хоч би яке воно не було, а воно повинно бути виконано.

Місис Вайтфілд (з плаксивою вдячністю). Дякую вам, Джеку. (Вона сідає. Таннер приносить другий стілець і сідає поруч неї, поклавши лікті на коліна. Він геть увесь—увага). Не знаю, чому чужі діти такі милі зі мною, а мої власні так мало зважають на мене. Нема нічого дивного в тому, що я, як здається, ніби то не можу так доглядати й любити Анн і Роду, як вас, Тейві і Віолетту. Якийсь чудний тепер світ! Колись усе було так просто, ясно, а тепер, здається, ніхто не думає й не відчуває так, як слід було б. Усе пішло шкереберть з того часу, як професор Тіндел виголосив свою промову в Белфасті.

Таннер. Так. Життя набагато складніше, ніж ми звикли гадати. Але що, все ж таки, мушу я для вас зробити?

Місис Вайтфілд. Якраз це я хочу вам сказати. Звичайно, що ви одружитесь з Анн, чи хочу я цього, чи ні, але...

Таннер (схвипившись). Бачу, що я зараз же буду одружений з Анн, чи хочу я сам цього, чи ні.

Місис Вайтфілд (спокійно). Звичайно, що ви одружитесь. Вам відомо, що коли вона щось надумала... Але до цього я зовсім не причетна, і прошу мене до цієї справи не вплутувати. Тейві оце тільки що сказав мені, що Анн йому призналась, нібито я примушую її йти за вас заміж, і це розриває бідному хлопцеві серце, бо він сам закоханий в неї. І що він бачить в ній такого — бозна; я, наприклад, нічого такого прекрасного не бачу. Але даремне запевняти Тейві, що Анн завжди удає, ніби вона виконує лише мої бажання, тоді як такого мені й на думку не спадало. Це лише підбурювати Тейві проти мене. Щождо вас, то ви добре знаєте, що це так. І якщо ви одружитесь з нею, не лайте тоді мене.

Таннер (підкреслюючи). Мені ніколи й на думку не спадало оженитися з Анн.

Місис Вайтфілд (лукаво). Вона вам більш підхожа, ніж Тейві. Ви їй до пари, Джеку. І я рада, що вона знайшла собі людину до пари.

Таннер. Ніколи чоловік не буває до пари жінці, і я, у всякім разі, не буду їй до пари. Я просто буду її рабом.

Місис Вайтфілд. Ні, вона вас боїться. У всякім разі, ви їй про неї ж казатимете правду. І їй не пощастить викручуватись, як це вона завжди робить зо мною.

Таннер. Кожний назвав би мене бездушною тварюкою, коли б я почав казати Анн правду в виразах її ж таки власного кодексу моралі. Перш за все те, що говорить Анн, не цілком відповідає дійсності.

Місис Вайтфілд. Я така рада, що хоч хтонебудь бачить, що вона зовсім не ангел.

Таннер. Коротко кажучи, як сказав би її чоловік, доведений до краю, вона брехуха. Вона заморочила Тейві голову коханням, — отже вона кокетка, бо кокеткою звичайно називають жінку, що

розпалює до себе любові, що їх вона не збирається задовольняти. Тепер вона примусила вас схотіти пожертвувати мене на шлюбнім вівтарі, щоб я сказав їй у вічі, що вона брехуха. З цього я можу зробити висновок, що вона до того ще й хвалько. Чоловікам вона не може так легко морочити голову, як жінкам, і тому вона, совісти не питаючись, пускає у діло всі свої чари, щоб примусити чоловіків виконувати все, що їй збагнеться. А цьому я навіть і назви підхожої не приберу!

Місис Вайтфілд (з легкою докорою). Адже ви не можете сподіватись на ідеал, Джеку?

Таннер. Я й не сподіваюсь. Але що мене дратує,—так це те, що на це сподівається Анн. Я добре знаю, що всі ці слова про те, що вона брехуха, хвалько, кокетка і т. ін.—лише надумані моральні обвинувачення, і їх можна кинути кожній людині. Усі ми брешемо, усі ми,—оскільки в нас стає сміливости,—хвастовиті. Усі ми допоминаємось того, щоб нами захоплювались, не бажаючи навіть щось зробити, щоб бути вартим цього; усі ми, оскільки можливо, використовуємо нашу принадливість. Коли б Анн у цьому призналась, я б не сперечався з нею. Але вона не хоче цього визнати. І якщо вона матиме дітей, вона користатиметься з їхньої брехні, щоб розважатись, караючи їх за неї. Коли інша жінка моргне на мене, вона казатиме, що не може знатися з кокеткою. Сама вона завжди робитиме те, що їй подобається, і все ж буде настоювати на тому, що інші мусять робити лише те, що їм диктує кодекс умовної моралі. Я можу знести все, крім цього її клятого лицемірства. Ось що мене вбиває.

Місис Вайтфілд (захоплена тим, що чує так красномовно висловлені свої думки). Атож! Що вона лицемірна,—то факт. Звичайно!

Таннер. Тоді—чому ви хочете, щоб я з нею одружився?

Місис Вайтфілд (сердито). Ось тобі на! Я, виходить, винна, звичайно. Я ніколи про це й не гадала, доки Тейві не переказав мені її слів, ніби то я хочу. Але, ви знаєте, я дуже люблю Тейві, він мені наче син, і я не хочу, щоб з ним зневажливо поводитися й робили нещасним.

Таннер. А що буде зо мною, я бачу, вам байдуже?

Місис Вайтфілд. О, щодо вас, то тут зовсім інша річ! Ви зумієте захистити себе. Ви їй віддасте віть за віть. А крім того, треба ж їй все ж таки з кимнебудь та одружитись?

Таннер. Га! Це говорить інстинкт життя. Ви ненавидите її, але відчуваєте, що треба її віддати заміж.

Місис Вайтфілд (підводиться обурена). Ви думаєте, що я ненавиджу свою рідну дочку? Адже ви не можете вважати мене за таку погану й протиприродну лише через те, що я бачу всі її хиби?

Таннер (цинічно). Тоді, виходить, ви її любите?

Місис Вайтфілд. Звичайно, люблю! Що за дивні речі ви говорите, Джеку! Ми не можемо не любити своїх кривих родичів.

Таннер. Бачте, може так і треба казати, але я такої думки, що в основу кривної родинности покладено природну огидливість.
(Підводиться).

Місис Вайтфілд. Вам не слід було б казати, Джеку, таких речей. Сподіваюсь, ви не розкажете Анн, про що ми з вами балакали. Я лише хотіла все з'ясувати з вами і Тейві. Я не хотіла сидіти мовчки, як дурна, і щоб на мене все потім звалювали.

Таннер (увічливо). Цілком зрозуміло.

Місис Вайтфілд (незадоволена з його відповіді). А тепер я тільки зробила гірше. Тейві на мене злоститься за те, що я не захоплююся Анн; а коли мені втовкмачили, що Анн повинна вийти заміж за вас, то що мені казати, крім того, що це навіть дуже гаразд?

Таннер. Дякую вам.

Місис Вайтфілд. Не будьте ж нестерпучим і не перекручуйте моїх слів.

(З віллі йде Анн, і за нею слідом Віолетта, вдягнена в подорожню сукню).

Анн (підходить до матері з правого боку; у голосі і ніжність, і погроза). Ну, мила матінко, здається ви надзвичайно приємно побалакали з Джеком. Вас було чути на весь сад.

Місис Вайтфілд (перелякано). Ти підслухувала!.

Таннер. Не бійтеся. Анн лише.. ну, як ми з вами тільки що визначили цю її звичку? Вона не чула жадного слова.

Місис Вайтфілд (рішуче). Мені байдуже, чи чула вона щонебудь, чи ні. Я маю право казати, що мені забажається.

Віолетта (находить на прогалинку й стає між місис Вайтфілд і Таннером). Я прийшла попроситись з вами. Іду втішатися своїм щастям.

Місис Вайтфілд (плаче). О, не кажіть цього, Віолетто. Без вінчання, весілля, вінчальної сукні, без усього...

Віолетта (лащить до неї). Я не надовго.

Місис Вайтфілд. Не дозволяйте йому одвезити вас до Америки. Обіцяте мені це.

Віолетта (рішуче). Звичайно, що цього не буде. Не плачте. Я їду тільки до готелю.

Місис Вайтфілд. Але в цій сукні з багажем — можна подумати... (вона замовкає, а потім говорить із запалом). Як би я хотіла, Віолетто, щоб ви були моєю дочкою!

Віолетта (заспокоює її). Так, так, — я ж ваша дочка й е! А то Анн ревнуватиме.

Місис Вайтфілд. Ат! Їй байдуже до мене.

Анн. Пфе, мамо! Годі бо вам! Не треба плакати. Ви знаєте, Віолетта цього не любить. (Місис Вайтфілд обсушує сльози й заспокоюється).

Віолетта. Прощайте, Джеку.

Таннер. Прощайте, Віолетто.

Віолетта. Що скорше ви одружитесь, то ліпше: тоді вас багато краще будуть розуміти.

Таннер (зухвало). Я упевнений, що сьогодні мене оженять. Як видно, усі ви вже на це пристали.

Віолетта. Ви могли б зробити й ще гірше. (Обіймає місіс Вайтфілд). Дозвольте мені взяти вас із собою до готелю. Їзда вас заспокоїть. Ідьте і візьміть свою шалю. (Веде її до вілли).

Місіс Вайтфілд (ідучи садом). Не знаю, що й робити, коли вас не буде, і в хаті залишиться сама Анн. А вона весь час воюється з чоловіками. Нема чого й сподіватись, що ваш чоловік захоче скуцати в такою старою жінкою, як я. О, не заперечуйте. Увічливість—річ непогана, але я знаю, що думають... (Вони зайшли далеко, і розмови більш не чутно).

(Анн, роздумуючи над своєчасною порадою Віолетти, наближається до Таннера; нашішкувато міряє його поглядом від голови до ніг і, нарешті, висловлює свою думку).

Анн. Віолетта має рацію. Вам треба одружитись.

Таннер (з темпераментом). Анн, я не одружусь з вами. Чи чуєте ви? Я не хочу, не хочу, не хочу, не хочу, не хочу одружитися з вами!

Анн (спокійно). Ніхто вас і не силує, сер, сказала вона, сказала вона, сказала вона. Це вирішено.

Таннер. Так, ніхто мене не силує, але всі вважають це питання за вирішене. Це немов носить в повітрі. Коли ми зустрічаємось, усі залишають нас удвох за всякими безглуздими приключками; Рамсен уже більш не насупляється, побачивши мене; очі йому сяють, ніби він уже обвинчав нас у церкві. Тейві відсилає мене до вашої матері й дає мені своє благословення. Стрейкер цілком одверто поводить з вами, як із своєю майбутньою господинею. Він перший і сказав мені, що я одружуся.

Анн. Через це ви й тікали від нас?

Таннер. Так, лише для того, щоб мене затримав хворий на кохання розбійник, і щоб мене повернули назад, як волоцюгу-школяра.

Анн. Гаразд, якщо ви не хочете одружуватися, не одружуйтеся. (Відвертається від нього й вигідно сідає).

Таннер (ідучи за нею). Хіба хто хоче, щоб його повісили? А проте ж дозволяють люди вішати себе, навіть, без боротьби за своє життя; адже могли вони, принаймні, хоча синякіє понаставляти. Ми виконуємо волю не свою, але світову. У мене таке страшне й чудне відчужання, відчужання того, що я дозволяю одружити себе, бо світова воля хоче, щоб ви мали чоловіка.

Анн. Мабуть, колинебудь і матиму.

Таннер. Але чому це повинен бути я? З усіх чоловіків—я? Шлюб для мене є зрада самому собі, профанація святині моєї душі, насильство над моєю особою, продаж мого права старшинства, срамотна поступка, ганебна капітуляція, визнання своєї поразки! Я не матиму ваги, як річ, що виконала своє призначення і яку викинули геть:

із людини з майбутнім я обернуся на людину, що має саме минуле; у паскудних очах усіх інших жонатих я читатиму задоволення в того, що ось, мовляв, прибув новий в'язень, який поділить з ними їхню наругу. Парубоцтво зневажатиме мене, як людину, що запродалась жінкам. Я, що завжди був загадкою й можливістю, буду звичайнісінькою чиеюсь власністю, і до того ще й підтоптаню: у кращому випадкові—людиною з другої руки.

Анн. Але ваша дружина може одіти очіпка й знекрасити себе, щоб зберегти зовнішній спокій, як це зробила моя бабка.

Таннер. І тим зробити свій тріумф ще зухвалішим—прилюдно викинути принаду, як скоро пастка заляпнуласть за жертвою.

Анн. Кінець-кінцем—яка ж різниця. Адже й урода прекрасна лише на первий погляд. Але хто дивиться на неї, коли вона вже три дні, як у хаті? Мені так подобалися картини, коли тато купив їх, а потім я цілими роками не поглянула на них. Ви ніколи не милувалися моєю зовнішністю. Я могла б обернутися на вішалку й ви...

Таннер. Брешете ви, вампіре, брешете!

Анн. Улеснику! Навіщо ви силуетесь звабити мене, Джеку, якщо ви не хочете одружитись зо мною?

Таннер. Сила життя! Я в пазурях сили життя!

Анн. Я нічого з того, що ви кажете, не розумію.

Таннер. Чом ви не йдете заміж за Тейві? Він цього хоче. Чи вам неодмінно треба, щоб ваша жертва чинила вам опір?

Анн (повертається до нього, наче хоче відкрити йому тайну). Тейві ніколи не одружиться. Невже ви не помітили, що такі чоловіки ніколи не одружуються?

Таннер. Як? Чоловік, що ідеалізує жінок? Що бачить у природі саму романтичну декорацію для любовних дуетів! Тейві, цей лицар, такий відданий, м'якосердий і правдивий, цей Тейві—ніколи не одружиться! Ова! Та він народився на те, щоб побігти за першою парою блакитних оченят, що їх він зустрине на вулиці.

Анн. Так. Я знаю. І все ж таки, Джеку, люди, такі, як він, завжди живуть з розбитим серцем у комфортабельних парубоцьких квартирах, де їх ревно кохають хазяйки цих квартир, і ніколи не одружуються. Люди ж, такі, як ви, завжди одружуються.

Таннер. Що за страшенна, жахлива правда! Усе моє життя вона дивилася мені просто в вічі, але до цього часу я її ніколи не помічав.

Анн. О, так само й з жінками. Поетичні вдачі звичайно дуже принадливі, милі, лагідні й поетичні, я б сказала, але це вдачі старих дівок.

Таннер. Неплідні. Сила життя обминає їх.

Анн. Якщо ви це називаєте силою життя,—так.

Таннер. Вам Тейві не подобається?

Анн (озиряється на всі боки, щоб упевнитись, що Тейві немає поблизу). Ні.

Таннер. І подобаюся вам я?

Анн (спокійно підводиться й погрожує на нього пальцем). Ну ж бо, Джеку. Поводьтєся пристойно!

Таннер. Безстидна, очайдушна жінка! Диявол!

Анн. Боа-констриктор! Слїв!

Таннер. Лицемїрка!

Анн (спокійно). Я мушу бути нею заради свого майбутнього чоловіка.

Таннер. Заради мене? (Поправляється з лютїстю). Я хочу сказати, заради нього?

Анн (ніби не помічаючи, що він поправився). Так, заради вас. Вам багато краще взяти за себе жінку, яку ви обзиваєте лицеміркою, Джеку. Жінки - нелїцемїрки одягаються в просте, немудроване убрання, їх завжди ображають, вони вплутують самі у всїякі клопїтні справи і вплутують потїм у них і своїх чоловіків. І ті живуть під повсякчасним страхом якихнебудь нових ускладнень. Невже ви не даєте переваги жінці, на яку можете цілком покластися?

Таннер. Ні, тисячу раз нї! Цї клопїтні справи—є елемент революційний. Людей чистять так само, як і глечики в-пїд молока, випарюючи їх окропом.

Анн. Холодна вода так само корисна. Вона здорова.

Таннер (ровпачливо). О, ви спритні: у критичний момент сила життя обдаровує вас усіма якостями, що можуть стати вам у пригоді. Адже й я могу бути лицемїром. За духівницею вашого батька, мене призначено на вашого опїкуна, а нїяк не на нареченого. І я виправдаю його довіру.

Анн (звабливим тоном). Перш, нїж складати духівницю, він запитав мене, кого б я хотїла мати собі за опїкуна, і я вибрала вас.

Таннер. Тодї це, виходить, було ваше бажання? Пастку поставлено з самого початку.

Анн (напружуючи усї сили своїх чар). З самого початку... З дитинства... для нас обох... поставила її сила життя...

Таннер. Я не одружуся з вами! Не одружуся!

Анн. О, одружитесь, одружитесь!

Таннер. Кажу вам—нї, нї, нї.

Анн. А я кажу вам—так, так, так!

Таннер. Ні!

Анн (услєливо, благаючи, майже бездушна). Так, так! Щоб не було пізно для каяття. Так!

Таннер (уражений тим, що чує відгук минулого). Коли ранїш таке зо мною було? Чи ми обоє спимо?

Анн (раптом втрачає всю свою хоробрїсть, з жаком, якого не ватаює). Ні. Ми прокинулись. І ви сказали: нї. І—край.

Таннер (грубо). А саме?

Анн. Ну, я помилялася: ви не кохаєте мене.

Таннер (обїймаючи її). Це неправда—я кохаю вас. Сила життя зачарувала мене. Коли я обїймаю вас—наче весь свїт тримаю я в

своїх обіймах. Але я змагаюся за свою свободу, свою честь, за самого себе, єдиного й неподільного.

Анн. Ваше щастя буде варте цього.

Таннер. Ви оддали б за щастя свободу, честь, саму себе?

Анн. Для мене це не буде щастям. Може бути смертю.

Таннер (стогне). О, обійми стиснули мене, мені боляче. І що ви в мені збудили? Хіба існує в світі батькове серце, так само як і матірне?

Анн. Будьте обережний, Джеку. Якщо хтось застукає нас отак, вам доведеться одружитися зо мною.

Таннер. Коли б ми обоє стояли на краю безодні, я б міцно пригорнув вас до серця й кинувся в неї.

Анн (уса тремтить, усе більш і більш слабшає від напруги). Джеку, пустіть мене. Я була безстрашна... Але це тривало довше, ніж я думала. Пустіть мене, я більш не можу...

Таннер. І я не можу. Хай це вб'є нас!

Анн. Так, мені байдуже. Я не маю більш сили. Мені байдуже — я знепритомнію...

(У цю мить од вілля йдуть Віолетта, Октавій і місис Вайтфілд, яка накинула на себе шаль. Одночасово через хвіртку входять Мелоун і Рамсден, за ними Мендоса й Стрейкер. Таннер, засоромившись, випускає Анн; вона хитається й напівпритомна прикладає свою долоню до голови).

Мелоун. Дивіться, з панією щось сталося.

Рамсден. У чому справа?

Віолетта (біжить до Анн). Ти нездужаєш?

Анн (напружуючи останні сили). Я дала Джекові слово одружитися з ним.

(Вона зомліває. Віолетта стає перед нею цанколішки й розтирає їй руку. Таннер бере її другу й спробує підвести їй голову. Октавій підходить до Віолетти, щоб допомогти, але не знає, за що взятись. Місис Вайтфілд біжить назад до вілли; Октавій, Мелоун і Рамсден обступають Анн і схиляються над нею, щоб чимсь допомогти. Стрейкер спокійно підходить до Анниних ніг, а Мендоса до її голови, — ці обидва зовсім не розгубились).

Стрейкер. Панове, не треба скупчуватись біля неї, їй потрібне повітря, якнайбільше повітря. Дозвольте, панове... (Мелоун і Рамсден дозволяють йому потихеньку відтиснути себе від Анн і прогалиною йдуть до саду, де до них приєднується Октавій, переконавшись, що нічим не може допомогти. Стрейкер іде услід, але на хвилину зупиняється, щоб дати Таннерові пораду). Не підводьте їй голови, м-ре Таннере, хай лежить низько, щоб до неї знов приплила кров.

Мендоса. Він має рацію, м-ре Таннере. Покладіться на благодатне повітря Сієрри. (Делікатно відходить до східців, що ведуть до саду).

Таннер (підводяться). Відступаючись перед вашими кращими знаннями фізіології, Генрі. (Відходить у куток прогалини; Октавій негайно підбігає до нього).

Тейві (тихо стискаючи Таннерові руку). Бажаю тобі багато, багато щастя, Джеку.

Таннер (тихо до Тейві). Я й не думаю свататись. Це пастка для мене. (Він іде до саду. Октавій, приголомшений, залишається на місці).

Мендоса (іде назустріч місіс Вайтфілд, що вийшла з вілли з шклянкою горілки). Що це таке, мадам? (Бере в неї шклянку).

Місіс Вайтфілд. Трохи горілки.

Мендоса. Нічого шкідливішого для неї ви не могли б знайти. Дозвольте... (Випиває). Покладіться на благодатне повітря Сієрри, мадам.

(На мить усі забувають про Анн і дивляться на Мендосу).

Анн (на вухо Віолетті, пригорнувшись до неї). Віолетто, скажи, чи сказав, Джек щонебудь, коли я зомліла.

Віолетта. Ні!

Анн. А! (з полегшенням вітхає і знов стає непригомна).

Місіс Вайтфілд. Ах, вона знов зомліла!

(Усі знов готові кинутись до неї, але Мендоса зупиняє їх застерезливим рухом).

Анн (лежить горілиць). Ні, це не млість. Я така щаслива!

Таннер (раптом рішуче наближається до неї і вириває у Віолетти руку Анн, щоб звідати пульса). Пульс цілком доброго наповнення! А ну ж бо—установка! Яка дурниця! Годі вам! (Підводить її).

Анн. Так. Тепер я знов почуваю себе сильною. Але все ж таки, Джеку, ви ледве не вбили мене.

Мелоун. Грубіянський жених, га? Але, міс Вайтфілд, такі женихи—найкращі. Поздоровляю вас, м-ре Таннере, і сподіваюсь, що ви обоє часто завітатимете до нас, в абатство.

Анн. Дякую вам. (Іде повз Мелоуна до Октавія). Ріккі-Тіккі-Тейві: поздоровте мене. (Шепоче). Я хочу, щоб ви востаннє пролили за мене слюзи.

Тейві (твердо). Не треба більше сліз. Я щасливий вашим щастям, і я вірую в вас, не зважаючи ні на що.

Рамсден (підходить до Мелоуна й Таннера). Ви щаслива людина, Джеку Таннере, я вам заздрю.

Мендоса (наближається до Таннера та Віолетти й стає між ними). У житті, сер, бувають дві трагедії. Одна—в тому, що бажання нашого серця не здійснюються, а друга—в тому, що вони здійснюються. Перша трагедія—моя, а друга—ваша.

Таннер. М-ре Мендосо, у мене немає жадних бажань у серці. Рамсдене, вам легко називати мене щасливою людиною: ви лише глядач у житті, а я—одна з головних дієвих осіб. Я краще знаю, що є щастя. Анн, киньте спокушати Тейві й ідіть до мене.

Анн (виконуючи його бажання). Ви недоладні, Джеку. (Бере його руку, що він їй простягає).

Таннер (говорить далі). Урочисто оголошую, що я—нещаслива людина. Анн має щасливий вигляд, але вона лише тріумфує, як переможниця. Це не є щастя, але та ціна, що за неї сильні люди купують своє щастя. Сьогодні ми обоє зреклися щастя, зреклися

свободи, спокою, і, над усе, зреклися романтичної можливості невідомого майбутнього заради всіляких турбот про господарство й про родину. Дуже прошу, щоб ніхто не скористався з нагоди напитись і виголошувати безглузді промови та недоладні жартики. Ми хочемо влаштувати наше життя на свій смак. Дозвольте мені зауважити, що сім чи то вісім подорожніх годинників, чотири або п'ять скринь з убранням, салатники, куверти і сервіси для риби, Теннісон у дорогій сап'яновій палітурці і всі інші подарунки, якими ви збираєтесь нас ущедрити,—усе це буде негайно продано, а те, що буде вторговано, буде витрачено на розповсюдження „Порадника Революціонера“. Вінчання відбудеться через три дні після нашого повернення до Англії за особливим дозволом, у канцелярії інспектора округи у присутності мого адвоката й його секретаря, які, як і його клієнти, будуть у звичайних вихідних убраннях...

Віолетта (з силою й переконанням). Ви — груба тварина; Джеку! Анн (дивиться на нього з ніжною гордістю й пестить йому руку). Не слухай її, мій любий! Базікай, базікай далі!

Таннер. Базікати?!

(Усі регочуться).

**УКРКНИГОЦЕНТР
Д В О У**

По всіх більших містах України
Укркнигоцентр ДВОУ має філії,
книгарні та кіоски, де можна
придбати книжки з усіх галу-
зів знання та мистецтва видань
ДВОУ та всіх видавництв СРСР.

Звертайтеся на адреси:

ХАРКІВ,
вул. Першого Травня, 17.
Київ, вул. Воровського, 29.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,
проспект Карла Маркса, 49.
Одеса, вул. Ляссалья, 33.

Поштов. відділ Укркниго-
центру Д В О У

**УКРКНИГОЦЕНТР
Д В О У**

„КНИГА — ПОШТОЮ“

Поштові відділи Укркниго-
центру ДВОУ надсилають готів-
кою й післяплатою кожну кни-
жку не лише власного видання,
а й усіх видавництв СРСР.

Надсилайте замовлення
на такі адреси:

ХАРКІВ,

вул. Першого Травня, 17.

Київ, вул. Воровського, 29.

ОДЕСА, вул. Ляссала, 33.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,

проспект Карла Маркса, 49.

Поштов. відділ Укркниго-
центру ДВОУ

Ціна 1 крб 40 коп.

